

ISSN 2307—4558 (print)
ISSN 2414—9489 (online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

М О В А

**НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЧАСОПИС
З МОВОЗНАВСТВА**

Часопис засновано в 1993 році

№ 38

*Випуск присвячено 90-річчю від дня народження
професора Дмитра Семеновича Іщенка (1932–2013)*

2022

Одеса
«АСТРОПРИНТ»
2022

У часописі представлено дослідження актуальних теоретичних і прикладних проблем лінгвістики на матеріалі різних мов: української, англійської, німецької, китайської, болгарської, польської, російської, старослов'янської. Адресовано широкому колу філологів: науковцям, методистам, викладачам, студентам.

В журналі представлені дослідження актуальних теоретических і прикладних проблем лінгвістики на матеріалі різних мов: української, англійської, німецької, китайської, болгарської, польської, російської, старослов'янської. Адресовано широкому колу філологів: ученим, методистам, учителям, студентам.

The journal presents the researches of actual problems of theoretical and applied linguistics at the material different languages: Ukrainian, English, German, Chinese, Bulgarian, Polish, Russian, Old Slavonic. It addressed to a wide circle of scholars, teachers, trainers and students.

Головний редактор
Главный редактор
Editor-in-chief

Євгеній Миколайович СТЕПАНОВ
Евгений Николаевич Степанов
Ievgenii N. Stepanov

Заступники головного редактора
Заместитель главного редактора
Vice-editor

Олена Андріївна ВОЙЦЕВА і Тетяна Юрївна КОВАЛЕВСЬКА
Елена Андреевна Войцева и Татьяна Юрьевна Ковалевская
Olena A. Voytseva and Tetiana Yu. Kovalevska

Відповідальний секретар
Ответственный секретарь
Executive Secretary

Наталія Георгіївна АРЕФЬЄВА
Наталья Георгиевна Арефьева
Natalia G. Arefieva

Редакційна колегія:

к. філол. н. А. М. Варинська (Україна), д. філол. н. О. А. Войцева (Україна), д. філол. н. Н. Вульф (Німеччина), д. філол. н. В. Л. Іващенко (Україна), д. філол. н. А. К. Ішанова (Казахстан), д. філол. н. А. К. Каїржанов (Казахстан), д. філол. н. Н. В. Кондратенко (Україна), д. пед. н. М. Р. Кондубаєва (Казахстан), д. філол. н. Н. В. Кутуза (Україна), д. філол. н. Л. Ю. Мирзоева (Казахстан), д. філол. н. І. Б. Морозова (Україна), д. філософії (PhD) А. Т. Онгарбаєва (Казахстан), к. філол. н. А. І. Пенчева (Болгарія), д. пед. н. К. Ю. Протасова (Фінляндія), к. філол. н. Ш. І. Рамазанова (Туреччина), д. філол. н. Г. Хентшель (Німеччина), д. філол. н. Я. П. Целлер (Німеччина), д. філол. н. А. Чапіга (Польща), д. філол. н. Чжу Цзяньган (Китай), д. філол. н. О. В. Яковлева (Україна), д. філол. н. Г. С. Яроцька (Україна).

Редакционная колегия:

А. М. Варинская (Украина), Е. А. Войцева (Украина), Н. Вульф (Германия), В. Л. Иващенко (Украина), А. К. Ишанова (Казахстан), А. К. Каиржанов (Казахстан), Н. В. Кондратенко (Украина), М. Р. Кондубаева (Казахстан), Н. В. Кутуза (Украина), Л. Ю. Мирзоева (Казахстан), И. Б. Морозова (Украина), А. Т. Онгарбаева (Казахстан), А. И. Пенчева (Болгария), Е. Ю. Протасова (Финляндия), Ш. И. Рамазанова (Турция), Г. Хентшель (Германия), Я. П. Целлер (Германия), А. Чапига (Польша), Чжу Цзяньган (Китай), О. В. Яковлева (Украина), Г. С. Яроцкая (Украина).

The editorial board:

Alla Varynska (Ukraine), Olena Voytseva (Ukraine), Nadja Wulff (Germany), Victoria Ivashchenko (Ukraine), Asima Ishanova (Kazakhstan), Abai Kairzhanov (Kazakhstan), Nataliia Kondratenko (Ukraine), Mariyam Kondubaeva (Kazakhstan), Nataliia Kutuza (Ukraine), Leyla Mirzoyeva (Kazakhstan), Iryna Morozova (Ukraine), Aliya Ongarbayeva (Kazakhstan), Antonya Pencheva (Bulgaria), Ekaterina Protassova (Finland), Shelale Ramazanova (Turkey), Gerd Hentschel (Germany), Jan Partick Zeller (Germany), Artur Czapiga (Poland), Zhu Jiangang (China), Olga Yakovleva (Ukraine), Halina Yarotskaya (Ukraine).

Рецензенти:

Е. М. Архангельська, д-р філології, проф. Балтійської міжнар. академії (Латвія); **Г. К. Аюпова**, к. ф. н., доц. ЄНУ ім. Л. М. Гумільова (Казахстан); **Н. О. Бігунова**, д. ф. н., проф. ОНУ ім. І. І. Мечникова (Україна); **Гао Жунго**, д. ф. н., проф. Хунанського пед. ун-ту (КНР); **С. І. Георгієва**, к. ф. н., доц. ОНУ ім. І. І. Мечникова (Україна); **С. В. Дмитрів**, к. ф. н., доц. ОНУ ім. І. І. Мечникова (Україна); **В. Г. Долгов**, д. ф. н., доц. БДУ ім. А. Руссо (Молдова); **В. В. Дубчинський**, д. ф. н., ад'юнкт Варшавського ун-ту (Польща); **Л. П. Іванова**, д. ф. н., проф. НПУ ім. М. П. Драгоманова (Україна); **Д. А. Ігнатенко**, к. ф. н., проректор БДУ ім. А. Руссо (Молдова); **О. О. Кон**, к. ф. н., доц., декан Південноукраїнського НПУ ім. К. Д. Ушинського (Україна); **Лі Цзіньцзінь** — к. психол. н., доц. Хунанського пед. ун-ту (КНР); **Л. П. Науменко**, д. ф. н., проф. КНУ ім. Т. Шевченка (Україна); **О. М. Новак**, к. ф. н., доц. ОНУ ім. І. І. Мечникова (Україна); **Т. Д. Полиця**, к. філол. н., доц. Вінницького нац. медичного ун-ту (Україна); **Т. В. Полковенко**, к. філол. н., доц. Київського ун-ту ім. Б. Грінченка; **Г. Є. Прісовська**, к. ф. н., зав. кафедри Одеського нац. політехнічного ун-ту (Україна); **Т. С. Пристайко**, д. ф. н., зав. кафедри Дніпровського нац. ун-ту ім. О. Гончара (Україна); **Н. А. Сиздикбаєв**, к. ф. н., доц. Казахського ун-ту міжнародних відносин і світових мов ім. Абілай Хана (Казахстан); **О. В. Сирота**, к. ф. н., доц. БДУ ім. А. Руссо (Молдова); **І. І. Степанченко**, д. ф. н., проф. ХНПУ ім. Г. С. Сковороди (Україна); **Т. М. Сукаленко**, к. ф. н., доц. Нац. ун-ту державної фіскальної служби (Україна); **С. І. Терехова**, д. ф. н., проф. Київського нац. лінгвістичного ун-ту (Україна); **Хе Бінци**, к. ф. н., декан ІІМ Хунанського пед. ун-ту (КНР).

Дмитро Семенович Іщенко
Дмитрий Семёнович Ищенко
Dmitriy Semenovich Ishchenko
(1932–2013)

ЗМІСТ**ДО 90-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Д. С. ІЩЕНКА**

<i>Яковлева О. В., Арефьева Н. Г., Степанов Е. М.</i> ДО 90-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ДМИТРА СЕМЕНОВИЧА ІЩЕНКА: СПОГАДИ ПРО ВЧЕНОГО	6
<i>Бардіна Н. В.</i> «НІЖНА ГЛИБОКА ПІДНЕСЕНА ШОРСТКА БЛАКИТЬ»: ОНОМАТОПЕЯ ОДНОГО ІМЕНІ	14
<i>Стоянова Д. Ф.</i> ГРАФІЧНО-ОРФОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОДЕСЬКОГО СПИСКУ НОВОБОЛГАРСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ «МАЛОГО КАТЕХІЗИСУ» ТЕОДОРА СТУДИТА	21

ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОГО ТА ІСТОРИЧНОГО МОВознавства І ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

<i>Pladi O. I.</i> OLD ENGLISH COMPOSITA WITH <i>leōd, liud</i> IN STRUCTURAL AND CHRONOLOGICAL TERMS (AGAINST GERMANIC BACKGROUND)	29
<i>Громко Т. В.</i> ПРОБЛЕМА ВАРІЮВАННЯ ОДИНИЦЬ МОВНОЇ СИСТЕМИ ГОВІРКИ ТА ЇХ ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ	37
<i>Любецька В. В.</i> ПРО ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ ХХ СТОЛІТТЯ У ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ ТА ЛІНГВІСТИЦІ	44

ПИТАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ

<i>Алієва О. Н.</i> РОЗВИТОК СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ТЕРМІНА: ЯВИЩА ВАРІАТИВНОСТІ І СЕМАНТИЧНИЙ ІНВАРІАНТ	50
<i>Ван Бинцзи.</i> МЕТАФОРІЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ОБРАЗОВАНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С БУКВЕННЫМИ КОМПОНЕНТАМИ	55
<i>Мао Юю, Ян Зхике.</i> TRANSFORMATIONAL FEATURES OF “CORONAVIRUS” ANTI-PROVERBS IN THE RUSSIAN LANGUAGE	63
<i>Zhang Yiran, Stepanov Ie. N.</i> AXIOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE <i>LEFT</i> AND <i>RIGHT</i> IN RUSSIAN AND CHINESE FIXED WORD-COMBINATIONS AND PAROEMIAS	69

ПИТАННЯ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ МОВИ

<i>Стрижньова М. Ю.</i> ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОНЛАЙН І ОФЛАЙН НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ-ПРОГРАМІСТІВ	77
<i>Чень Шаосюн.</i> ПРО ДЕЯКІ ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ПАРОНІМІЇ У НАВЧАННІ ФІЛОЛОГІВ — ФАХІВЦІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ	81
<i>Черновалюк І. В.</i> ПЕРСПЕКТИВИ ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	87

CONTENTS

TO THE 90th ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF D. S. ISHCENKO

<i>Iakovleva O. V., Arefieva N. G., Stepanov Ie. N.</i> TO THE 90th ANNIVERSARY OF DMITRY SEMENOVICH ISHCENKO'S BIRTH: MEMORIES OF THE SCIENTIST	6
<i>Bardina N. V.</i> "GENTLE DEEP SUBLIME ROUGH AZURE": ONOMATOPOEIA OF ONE NAME	14
<i>Stoianova D. F.</i> SOME GRAPHIC AND ORTHOGRAPHIC FEATURES OF THE ODESSA COPY OF THE NEW BULGARIAN TRANSLATION OF THE "SMALL CATECHISMOS" BY THEODOR THE STUDITE	21

ISSUES OF GENERAL AND HISTORICAL LINGUISTICS AND DIALECTOLOGY

<i>Iliadi O. I.</i> OLD ENGLISH COMPOSITA WITH <i>leōd, liud</i> IN STRUCTURAL AND CHRONOLOGICAL TERMS (AGAINST GERMANIC BACKGROUND)	29
<i>Hromko T. V.</i> THE PROBLEM OF VARIATION OF UNITS OF THE LANGUAGE SYSTEM OF IDIOM AND THEIR LEXICOGRAPHY	37
<i>Liubetska V. V.</i> PECULIARITIES OF THE PSYCHOLOGICAL SCHOOL IN LITERATURE AND LINGUISTICS AT THE XX CENTURY	44

ISSUES OF LEXICOLOGY AND PHRASEOLOGY

<i>Aliieva O. N.</i> DEVELOPMENT OF THE TERM SEMANTIC STRUCTURE: PHENOMENA OF VARIABILITY AND SEMANTIC INVARIANT	50
<i>Wang Bingji.</i> METAPHORICAL MODELS OF THE FORMATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH LETTER COMPONENTS	55
<i>Mao You, Yan Zhike.</i> TRANSFORMATIONAL FEATURES OF "CORONAVIRUS" ANTI-PROVERBS IN THE RUSSIAN LANGUAGE	63
<i>Zhang Yiran, Stepanov Ie. N.</i> AXIOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE <i>LEFT</i> AND <i>RIGHT</i> IN RUSSIAN AND CHINESE FIXED WORD-COMBINATIONS AND PAROEMIAS	69

ISSUES OF EDUCATIONAL LINGUISTICS

<i>Stryzhnova M. Yu.</i> COMPARATIVE ANALYSIS OF ONLINE AND OFFLINE FOREIGN LANGUAGE LEARNING OF STUDENTS PROGRAMMERS	77
<i>Chen Shaoxiong.</i> ON SOME WAYS TO SOLVE THE PROBLEM OF TERMINOLOGICAL PARONYMY IN THE TRAINING OF PHILOLOGISTS-SPECIALISTS IN FOREIGN LANGUAGES	81
<i>Chernovaliuk I. V.</i> PROSPECTS OF ONLINE LEARNING FOR FOREIGN HIGHER EDUCATION ACQUIRES	87

ДО 90-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Д. С. ІЩЕНКА

DOI: 10.18524/2307-4558.2022.38.269929

УДК 001.32:82-94:811.161.1(477.74) Д. С. Іщенко

ЯКОВЛІВА Ольга Василівна,

доктор філологічних наук, професор кафедри загального та слов'янського мовознавства Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна; тел.: +38 048 7651600; моб.: +38 067 4818898; e-mail: olga.yakovleva.1920@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-7686-7637

АРЕФЬЄВА Наталія Георгіївна,

доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови та мовної підготовки іноземців Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна; тел.: +38 095 8663287; e-mail: n.arefieva@onu.edu.ua; ORCID ID: 0000-0002-4974-9157

СТЕПАНОВ Євгеній Миколайович,

доктор філологічних наук, професор факультету російської мови Інституту іноземних мов Хунанського педагогічного університету; вул. Лушань, 36, р-н Юею, м. Чанша, провінція Хунань, 410081, Китай; тел.: +86 17570751005; e-mail: stepanov175@163.com; ORCID ID: 0000-0002-5441-9822

ДО 90-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ДМИТРА СЕМЕНОВИЧА ІЩЕНКА: СПОГАДИ ПРО ВЧЕНОГО

Анотація. Автори цієї статті представили свої спогади про свого вчителя, а в подальшому колегу — Дмитра Семеновича Іщенка, якому 23 листопада 2022 року могло б виповнитися 90 років. Він народився в Одесі, на вулиці Старопортофранківській, був студентом і аспірантом російського відділення філологічного факультету Одеського державного університету імені І. І. Мечникова (нині Одеського національного університету імені І. І. Мечникова). Після захисту дисертації працював у Тираспольському державному педагогічному інституті (нині Придністровському державному університету імені Т. Г. Шевченка), очолював там кафедру російської мови; декілька років викладав російську мову в Делійському університеті, а в 1970-ті роки повернувся в alma-mater і працював до кінця свого життя (19 січня 2013 року) доцентом, професором кафедри російської мови, очолював її з 1993 по 2010 роки. З 2001 року до кінця життя Д. С. Іщенко був головним редактором науково-теоретичного часопису «Мова», приділяючи багато уваги не лише науковій, навчальній, організаційній, а й редакторській роботі. Кожен із співавторів висвітлює різні сторони життя і професійної діяльності Дмитра Семеновича Іщенка.

Ключові слова: Дмитро Семенович Іщенко, вчений, педагог, головний редактор, журнал «Мова», Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, філологія.

ПОШАНУ І СЛАВУ ЗДОБУВАЮТЬ ПО КРАПЛЯХ (УКРАЇНСЬКЕ ПРИСЛІВ'Я)

Кожна людина як багатогранний алмаз виблискує то одним боком, то іншим. Серед колег розкривається професійна сторона особистості, інші сторони, як правило, залишаються закритими, і ми, на жаль, часто навіть не здогадуємось, яким є той чи інший колега або колежанка вдома, серед друзів, на відпочинку тощо.

Якщо б я брала участь в асоціативному експерименті, то моєю найпершою реакцією на слово *інтелігент* були б лексеми *спокійна* і *скромна* людина. В Українському асоціативному словнику С. Мартінек (2007 р.) зафіксовані такі реакції на слово *інтелігент*: *стриманий, знаний, розумний*. Великий тлумачний словник української мови (2007 р.) відмічає в інтелігентах велику внутрішню культуру.

На мою думку, всіма лексемами, що асоціюються з інтелігентною людиною, можна схарактеризувати і Дмитра Семеновича Іщенка. Мені ж він запам'ятався як надзвичайно скромна людина. За рівнем професійних знань він був справжнім професором, а в межах власної наукової діяльності — історія мови, — його можна вважати й академіком. За власними спостереженнями, науковці такого рівня майже завжди намагаються бути в центрі уваги на конференціях, нарадах, зборах тощо. Дми-

тро Семенович починав говорити тільки тоді, коли йому надавали слово. Він ніколи «не розтікався мислю по дереву», його доповіді, промови, виступи й відповіді завжди були змістовними, лаконічними та конкретними.

Науковець усе життя працював на кафедрі російської мови, та коли говорив українською, здавалося, що він україніст. Мене постійно вражала висока культура Дмитра Семеновича в усіх проявах. В університеті, думаю, не тільки я, а й інші колеги бачили завідувача кафедри російської мови тільки в костюмі і з краваткою. Я ніколи не чула, щоб Дмитро Семенович хоча б колись на когось підвищував голос. Це — зовні прояви внутрішньої культури цієї людини.

Ми працювали на різних кафедрах, і професор нашої кафедри загального та слов'янського мовознавства, відома в Європі дослідниця сербської мови Аделаїда Костянтинівна Смольська, часто говорила: «Треба порадитись із Дмитром Семеновичем...».

Багато років поспіль Дмитро Семенович був ученим секретарем на філологічному факультеті. Він знав напам'ять усі форми офіційних документів, які вимагали від викладачів з того чи іншого приводу. Я не раз зверталась про допомогу до нього, щоб уточнити або перевірити витяг, звіт чи інший документ. Він терпляче перечитував усе, що я просила перевірити, ніколи не відмовляв і не докоряв, що філолог повинен знати, як пишуться ділові папери, або самостійно шукати зразки.

Із Дмитром Семеновичем мені було завжди не тільки легко та комфортно спілкуватися на професійні теми, а й ставити йому різні запитання. Розмовляючи з науковцем, я вчилася, бо відчувала, як він щедро та щиро ділиться своїми знаннями. Думаю, на питання інших колег він відповідав із такою ж повагою.

Дмитра Семеновича часто можна було зустріти в коридорі, хоча у нього як у завідувача кафедри був свій кабінет. Мені здавалося, що він жив в університеті. Як би рано я не прийшла, він вже був на факультеті; і як би пізно я не затримувалась, він ще залишався там. Зараз я шкодую, що ми мало знаємо про своїх колег, про їхні проблеми в сім'ї або проблеми зі здоров'ям. З іншого боку, не всі хочуть про це розповідати...

Мабуть, ми всі трішечки винні в тому, що сталося з Дмитром Семеновичем... Запамятався один із останніх днів його життя: він був знервований, швидко ходив по коридору з кінця в кінець, його губи ворушилися, і він уперше не відповів на моє привітання... Я бігла по коридору на пару, здивовано озирнулася на нього і нікому про його стан нічого не сказала... Чоловіки-колеги, з якими Дмитро Семенович частіше і набагато більше спілкувався, ніж зі мною, мабуть теж, якщо і звернули увагу на його незвичайну поведінку в останні дні, вважали некоректним про це з кимось говорити.

На мою думку, Дмитру Семеновичу бракувало спілкування, він міг би підготувати значно більшу кількість аспірантів. Та, на жаль, дослідження історії мови, зокрема історії слов'янських мов, потребують неабияких зусиль і терпіння від молодих науковців, цими темами вкрай рідко можна зацікавити студентів...

Зараз дуже прикро, що я часто поспішала і спілкувалася з Дмитром Семеновичем буквально на ходу. Пам'ятаю один випадок, який стався, коли я тільки почала працювати на факультеті. Побачила в російськомовному тексті ім'я *Іван Савич*, була здивована формою по батькові «Савич». Перша думка: «Чому не *Саввович*? Від *Савва ж*»? Потім закрутилася і забула пошукати відповідь у словниках. Через декілька днів зустрілася в коридорі з Дмитром Семеновичем і згадала про ту форму. Як же детально він все мені пояснив! Жодного натяку на іронію з приводу того, що філолог має знати такі елементарні речі! Він навіть оживився, коли розказував мені про ці форми...

Я переконана, всі колеги на факультеті, хто працював з Дмитром Семеновичем, шанували і поважали його, і він заслужив пошану справжнього науковця своїми дослідженнями, сумлінним ставленням до обов'язків ученого секретаря та завідувача кафедри, своєю скромністю та інтелігентністю. Дмитро Семенович живе у наших спогадах... Історія, як відомо, не визнає умовного способу. Однак уявимо собі, яким би був Дмитро Семенович, якби не його скромність, інтелігентність та не ті обставини життя, в яких він опинився... Впевнена: здобув би славу, на яку заслуговував...

Ольга Василівна ЯКОВЛІВА

МЕЛОДИЯ ЛЮБВИ И УВАЖЕНИЯ К ЧЕЛОВЕКУ

*Кто музыки не носит сам в себе,
Кто холоден к гармонии прелестной,
Тот может быть изменником, лгуном,
Грабителем, души его движенья
Темны, как ночь...*

Вильям Шекспир

Дмитрий Семёнович Ищенко... Настоящий учёный, ПЕДАГОГ с большой буквы... Когда я вспоминаю этого замечательного человека, меня всегда охватывает ощущение счастья и какой-то светлой грусти. На мой взгляд, он был воплощением и того и другого. Как радостно и светло

лись его глаза при виде коллег, людей, которых он ценил и уважал! И каким по-детски грустным и отстранённым становился его взгляд, когда ему приходилось сталкиваться с фальшью, грубостью или невежеством, как будто он испытывал мучительный стыд за того, кто вольно или невольно обнаруживал неприглядные стороны человеческой личности.

Первая встреча с Дмитрием Семёновичем состоялась в студенческие годы на лекциях по исторической грамматике. Он показался нам много моложе своих, тогда уже немолодых лет, лет 45-ти, не более. Почему-то уже тогда по отношению к Дмитрию Семёновичу у нас сформировалось стойкое убеждение, что он одинок, не имеет семьи, целиком и полностью посвятив себя любимому делу. Привлекали его непревзойдённая эрудиция, разносторонние знания в сочетании с простотой и доступностью изложения, умение заинтересовать студентов. Он знал всё! И при этом не обладал ни чрезмерной строгостью, ни надменностью, ни высокомерием, нередко свойственным людям, занимающим высокие посты. Он был одним из немногих, кого не нужно было бояться, и каждый чувствовал себя с ним легко и естественно. «Он очень добрый!» — такие слова нередко звучали из уст моих ровесников. И ещё: «Дмитрий Семёнович знает о студентах ВСЁ!»

Чуть позже мы узнали, насколько он строг и последователен в своей жизненной позиции. Бесспорно, он защищал студентов во время экзаменационной сессии, закрывая глаза на приоткрытую под партой книгу, помогая уместным, вовремя заданным вопросом или просто ободряющим взглядом своих чистых как небо васильковых глаз. Мне приходилось наблюдать, как достойно защищал Дмитрий Семёнович своих коллег на заседаниях учёного совета. Он был многолетним заведующим кафедрой русского языка, и когда бы я ни приходила к Дмитрию Семёновичу подписать очередной документ, мне казалось, что у него всегда были люди.

На защите диплома во время выступления я замешкалась: один из пронумерованных листов доклада случайно затерялся среди остальных, нарушив запланированный порядок подачи материала.

— Отложите Ваши бумаги! — прозвучал грозный голос экзаменатора. — Расскажите о Вашей работе своими словами!

Все смутились, включая приглашённого члена комиссии.

— Так это и есть её слова, только в письменной форме, — парировал Дмитрий Семёнович.

Неудивительно поэтому, что, поступая в аспирантуру, первым человеком, к которому я пришла, был Дмитрий Семёнович. Расспросив о проблематике предполагаемых научных изысканий и мгновенно определив специальность будущего диссертационного исследования, Дмитрий Семёнович дал несколько необходимых советов и рекомендаций, которым я поспешила последовать. Поступление прошло успешно.

Все последующие годы, проходя обучение в аспирантуре и оформляя у него как у секретаря учёного совета необходимую документацию, я всегда чувствовала, насколько дороги ему наши успехи, как внимательно следит он за каждым, пусть ещё нетвёрдым шагом в большую науку. Подписывая у Дмитрия Семёновича заключительный отчёт об окончании аспирантуры, не забуду, как грустно и разочарованно он спросил: «Это всё? Уже не будете учиться в аспирантуре?»

Мне очень хотелось сделать что-то хорошее для Дмитрия Семёновича, как-то поблагодарить его за доброе отношение и поддержку. Через некоторое время, преодолев смущение, зашла к нему с бутылкой красного вина. Реакция Дмитрия Семёновича на этот, казалось бы, пустячный подарок поразила меня! Слёзы выступили у него на глазах, и как-то очень взволнованно и с нескрываемой радостью он спросил: «Это мне?»

Последняя наша встреча произошла незадолго до гибели Дмитрия Семёновича, в начале января 2013 года. Я вела дочку на новогоднее представление во Дворец Спорта. Навстречу нам быстрым шагом и низко опустив голову, шёл Дмитрий Семёнович. Мы поздоровались, его голос прозвучал резко и раздражённо, что ему совсем было не свойственно. Вскоре от заведующего кафедрой, на которой работала, доцента А. И. Ильша я узнала о случившейся трагедии...

Несомненно, Дмитрий Семёнович нёс в себе музыку — это была мелодия любви и уважения к человеку, мелодия бескорыстного служения науке!

Думаю, все, кто хоть раз встречал Дмитрия Семёновича Ищенко на своём жизненном пути, никогда не смогут забыть этого удивительного человека и большого учёного!

Светлая ему память...

Наталья Георгиевна АРЕФЬЕВА

ЖИЗНЬ В ПРОФЕССИИ И ВОКРУГ НЕЁ

Уже 45 лет моя жизнь связана с филологическим факультетом Одесского университета имени И. И. Мечникова. Так случилось, что почти одновременно с моим поступлением в студенты на филфак из Тираспольского пединститута приехал после долгого расставания с родным вузом Дмитрий Семёнович Ищенко. Наши преподаватели, знавшие его студентом, говорили о нём как о прекрасном знатоке славянских и русских древностей, однако первая встреча с ним произошла на кураторском часе.

Когда 17 октября 1978 года мы пришли на второй курс после полуторамесячных сельхозработ по сбору и погрузке помидоров с полей в окрестностях Фонтанки и Лесков (сегодня эти земли уже застроены дорогами коттеджами и высотками), нам представили нового куратора — доцента Галину Михайловну Мижевскую. Понимая необходимость готовить нас к будущей профессии преподавателей русского языка как иностранного, она три года подряд приглашала на кураторские часы преподавателей, работавших ранее за рубежом. Среди них была она сама, вернувшаяся из Университета Пуатье во Франции, профессор Татьяна Александровна Тулина, работавшая тоже во Франции, в Университете Франсуа Рабле в Туре, доценты Дина Семёновна Чернявская (Сегедский университет в Венгрии), Людмила Фёдоровна Фомина (Улан-Баторский университет в Монголии и Кабульский в Афганистане), Михаил Иванович Ильяш (Загребский университет в Хорватии), Аделаида Константиновна Смольская (Университет Воеводины в Сербии), Ольга Ивановна Шаройко (Трипольский университет в Ливии) и Дмитрий Семёнович Ищенко, несколько лет проработавший в Индии, в Университете Дели. Разумеется, и мы, и Дмитрий Семёнович понимали, что находимся не на занятии. Однако уже через две минуты мои сокурсники и я осознали уникальность и важность опыта, которым делится с нами этот спокойный, скромный, улыбчивый, но уверенный в своих знаниях человек. В доступной форме наш собеседник поведал об основах использования языка-посредника на занятии в многоязычной аудитории, о том, какие аспекты сопоставительного изучения языков нужны преподавателю РКИ в первую очередь, как объяснить наиболее простым способом сложные грамматические темы и дать наиболее понятное толкование того или иного слова, как организовать занятие на открытом воздухе, когда внутри помещения очень холодно. Мы на лету запомнили эти советы, и они обязательно пригодились тем, кто пошёл работать по специальности. Уже на педпрактике четвёртого курса, на подфаке Политеха, мне досталась мужская группа, состоявшая из семи взрослых йеменцев и трёх 18-летних непальцев. Как часто бывает, преподаватели не успевают заниматься воспитанием студентов за пределами аудитории. Моя методист была счастлива, что я хорошо знаю историю и географию Одессы, и полностью доверила внеаудиторную работу мне. С йеменцами после выполнения запланированного распрощался у памятника Пушкину на Приморском бульваре, а непальцы, как оказалось, впервые попали в центр города. Они были готовы слушать и спрашивать до вечера. Вдруг я увидел у мальчика по имени Кумар висящую на одной нитке пуговицу пиджака и автоматически проговорил: «Кумар, её надо пришить». Бытовой глагол *пришить* студенты не учили. Но их осенила языковая догадка. Наглядным способом он показал действие пришивания, но с удивлением спросил: «Это так?» «Да», — ответил я. И в этот момент студенты вместе сказали, что в их родном языке непали корень -ШИ- обозначает абсолютно то же, что в русском. Здесь же, на Приморском бульваре, мы нашли с ними ещё несколько русских слов активного употребления разных частей речи, имеющих общую праиндоевропейскую этимологию с их непальскими соответствиями и сохраняющих с тех пор денотативные архисемы. В XXI веке мировая методическая мысль пришла к выводу о ведущей роли национально-ориентированной методики изучения иностранных языков, той методики, о которой и говорил нам Дмитрий Семёнович, хотя тогда преобладало мнение о большей эффективности прямых методов обучения, при которых учитель иностранного языка не должен ориентироваться на национальный язык ученика.

Вспомнились мне советы Дмитрия Семёновича и тогда, когда несколько лет перед сдачей в эксплуатацию нового семиэтажного корпуса на Французском бульваре рядом с нашим пятиэтажным «лайнером» у нас катастрофически не хватало помещений для занятий. Порою в помещении кафедры (ауд. 111) занималось одновременно до трёх малокомплектных групп в разных углах, постоянно проводились занятия и в кабинете заведующего (ауд. 113). Поэтому нас выручали скамейки у спуска к морю и там, где ещё недавно был санаторий завода «Стройгидравлика».

Мне как последнему заведующему кафедрой русского языка (2014–2020) иногда задают вопрос: «А каким заведующим был профессор Ищенко?» Разумеется, однозначно нельзя ответить на этот вопрос, поскольку работа заведующего многогранна. Когда в 1993 году декан факультета Нонна Михайловна Шляхова проводила заседание кафедры по выборам заведующего после ухода Юрия Александровича Карпенко на заведование кафедрой украинского языка, в её глазах читалось сомнение: а справится ли Дмитрий Семёнович с этой обязанностью? Одно дело — быть заместителем при заведующем кафедрой и учёным секретарём при его председателе, но совсем другое — руководить самостоятельно. Помню, что выступали многие. Я тогда сказал, что Дмитрий Семёнович уже руководил кафедрой в другом вузе, и оттуда постоянно приезжали сотрудники на конференции, на учёбу в аспирантуре, на его дни рождения. Всегда звучали только положительные отзывы. А с точки зрения научного авторитета, так это человек, обладающий энциклопедическими знаниями. В общем, вышло почти как в стихах Владимира Вейхмана:

*Давным-давно, дотошный и старательный,
Сознательный, как ротный полтрук,
Я избран был заведующим кафедрой
Как перспективный кандидат наук.*

Если коллектив выбирает, значит обязан помогать своему руководителю. И мы помогали. Дмитрий Семёнович всегда поддерживал здоровую инициативу, вёл активную переписку с учёными бывшего СССР, стремился к тому, чтобы университет, факультет и кафедра имели авторитет в мировых научных кругах.

В период заведования Д. С. Ищенко кафедра русского языка после 1990-х годов — периода разрушения и забвения научных школ — начала организовывать научные конференции, собирая на них десятки зарубежных учёных, в том числе пользующихся высоким авторитетом в мире. Одним из толчков к этому послужила наша совместная поездка в 1996 году на Международную конференцию по русистике в Польшу, в Университет Яна Кохановского в Кельцах. В работе конференции приняли участие около 50–60 исследователей, но они представляли почти все страны восточной Европы и московский ГИРЯП. Для Дмитрия Семёновича это было своеобразным «окном в Европу». После конференции мы, немного отклонившись от курса на Перемышль, погостили день-два в Жешуве, в семье воеводского депутата Збигнева Сервиньского и его жены Барбары, совершив небольшую экскурсию по юго-востоку Польши. Стоит заметить, что Дмитрий Семёнович свободно говорил и писал по-польски, подмечал некоторые диалектные особенности речи жителей этого региона Польши, пребывавшего ранее в составе Австро-Венгрии и называемого в Польше Галицией. Он указывал на отличительные черты речи здешних жителей от речи жителей регионов, входивших раньше в состав Российской империи, в частности Свентокшиского воеводства. На рынке в Жешуве я указал ему на группу бескидских лемков, продававших изделия из дерева и овчины. Он разговорился с ними, а потом мы обсуждали особенности их речи, указывающие на её креольские черты. Для Дмитрия Семёновича эта поездка стала ещё и «окном в праславянскую эпоху». Известно, что в польском языке сохранились некоторые праславянские черты, эволюционировавшие в восточнославянских и южнославянских языках. Каждый раз, услышав некоторые звукосочетания, он восхищался и говорил, что, если собрать все праславянские черты, сохранившиеся в славянских языках, и добавить туда черты периода балто-славянского единства из литовского языка, составить тексты, учитывающие социально-культурные условия двухтысячелетней давности, он, потренировавшись, мог бы сделать аудиозапись праславянской речи. Жаль, что не сделал. В пути мы проезжали большие и маленькие станции. Поезд остановился на станции Скаржиско-Каменна (Skarżysko-Kamienna). И тут Дмитрий Семёнович оказался в своей праславянской стихии. Он на ходу произвёл этимологический анализ слова Skarżysko и поведал, что, исходя из названия, в праславянскую эпоху, а возможно, и в эпоху балто-славянского единства это место было священным, так как здесь находился языческий жертвенник. Википедия умалчивает об этой информации, но мы знаем, что реальную историю лучше всего сохраняет язык. А поскольку в Польше намного чаще можно встретить функционирующие доныне древние топонимы, чем на территориях восточных славян, то Дмитрию Семёновичу там было очень интересно. После конференции в комнате университетского общежития Дмитрий Семёнович поделился со мной мыслью о необходимости проведения подобных конференций в Одессе. Мы понимали, что Одесса намного привлекательней для научного туризма, чем город, в котором мы находились, да и в беседах с нами европейские русисты говорили нам об этом. Среди них — автор лучших учебников по русскому языку, литературе и культуре для словацких школьников профессор Эва Коларова, проректор ГИРЯП профессор О. Д. Митрофанова, профессора Казимеж Лючинский и Данута Будняк из принимавшего нас университета и другие.

Первой пробой стала конференция «Текст и его составляющие», посвящённая памяти профессора Любови Максимовны Лосевой (к 25-летию со дня смерти). Эта конференция состоялась в начале ноября 2001 года в помещении Дома учёных на Сабанеевом мосту. На неё решили приглашать, в основном, украинских и молдавских учёных, так как время проведения непривлекательное: холодно, сыро, короткие дни. Проблему угощения участников, по инициативе Татьяны Фёдоровны Шумариной, решили наши студентки, проявившие свои лучшие навыки кулинарного искусства.

В следующем году в Польше профессор Мариан Бобран, руководивший в Жешувском университете кафедрой русской филологии, а перед этим долгое время ректор этого университета (тогда ещё Педагогического института) и депутат Национального собрания Польши, во время проведения V-ой Международной научной конференции «Русистика и современность» предложил мне рассмотреть вопрос с руководством кафедры, факультета и университета о возможности войти в состав соучредителей этой конференции и заключить между вузами Договор о научном, учебном и воспитательном сотрудничестве. В Одессе эти предложения были поддержаны. Дмитрий Семёнович понимал ответственность и не боялся её. Кроме того, он понимал, что кафедра должна развиваться, и то, что работает в команде, которой можно доверять. Думаю, когда он был уверен в окружающих его людях, он был уверен и в себе, а уверенность, как известно, придаёт силы жить и творить. И действительно, коллектив кафедры русского языка нулевых уважал своего руководителя, не подводил и не предавал его. А возникавшие противоречия Дмитрий Семёнович умел улаживать без привлечения посторонней помощи. В 2003 году кафедра провела Шестую, в 2006 — Девятую, а в 2009 — Двенадцатую Международные конференции «Русистика и современность». Шестнадцатая конференция в сентябре 2013 года, к сожалению, проходила уже без Дмитрия Семёновича.

Помню, как Дмитрий Семёнович уверенно предложил посвятить конференцию 2006 года 100-летию со дня рождения академика Дмитрия Сергеевича Лихачёва, незадолго до этого ушедшего из жизни. На наше приглашение откликнулись полторы сотни учёных почти из 20 стран, они представляли более полусотни университетов. На этой конференции состоялась первая апробация нескольких исследований о роли для русской культуры деятельности Д. С. Лихачёва. Тогда в большинстве вузов ещё не признавали электронных приглашений, и у нас произошла задержка с отправкой письменных. Дмитрий Семёнович лично вместе с Ольгой Вадимовной Мальцевой и Оксаной Викторовной Костомаровой подписывал конверты, проверял правильность вложений, отследил несколько ошибок, предотвратив отправку приглашений не тем участникам, чьи фамилии и адреса были на конвертах. В дни проведения конференции он умело регулировал действиями представителей СМИ. Информация о том, что в ОНУ имени И. И. Мечникова прошла Международная научная конференция, посвящённая 100-летию со дня рождения Д. С. Лихачёва, прозвучала на нескольких каналах одесского и украинского ТВ, а также в новостях российского телевидения.

Конференция 2009 года, по предложению Д. С. Ищенко, была посвящена 200-летию со дня рождения Н. В. Гоголя. Она собрала учёных из 22 стран. После конференций 2003 и 2006 годов коллеги из других городов Украины и из других стран уже знали, что одесская «версия» конференции «Русистика и современность» проходит на высоком научном, познавательном и организационном уровне. А уж начиная готовить конференцию 2013 года, посвящённую, по инициативе Д. С. Ищенко, 120-летию со дня рождения В. В. Маяковского, мы были уверены, что сможем провести её не хуже предыдущих.

Дмитрий Семёнович был одним из тех учёных, кому все, кто его знал, если могли, приносили и присылали свои монографии и оттиски журнальных статей. Немало таких работ с автографами авторов остались после его смерти на кафедре, встречаются и письма, в которых коллеги, как правило, рассуждают о решении той или иной научной проблемы. Разумеется, объём и качество знаний Д. С. Ищенко, его доступность в общении, умение коротко и чётко выражать результаты анализа как теоретического материала, так и речевых фраз, притягивали к нему серьёзных исследователей в стремлении посоветоваться.

Сродни этому работа редактора. Дмитрий Семёнович в 2002 году был назначен главным редактором научно-теоретического журнала по языкознанию «Мова». Он понимал ответственность этого назначения, имел опыт редакторской работы. Однако к тому времени кардинально изменились материально-технические требования к подготовке макета и выпуску самого журнала. Буксовал выпуск 7-го номера журнала. Да и первые выпуски выходили сдвоенными (№ № 1–2; 3–4; 5–6). В то же время, лежало много необработанных рукописей и дискет с материалами конференции 2001 года. Члены кафедры дождалась моего возвращения из докторантуры и попросили помочь. Я помню радостного Дмитрия Семёновича, когда мы с ним разбирали эти материалы. Понял, что ему нужна была не словесная, а реальная деловая помощь. Беспроblemных материалов среди поданных статей не было, предстояла кропотливая работа не только по вычитке текстов, но и по их набору. Многие дискеты были заражены вирусами, а надёжных антивирусных программ не было; были также дискеты, повреждённые при пересылке по почте. Регулярно зависал компьютер. К тому же, авторы не соблюдали требований к оформлению статей. Мы не успевали издать этот выпуск в срок. Журнал был под угрозой закрытия. Из научной библиотеки и Национальной библиотеки имени В. И. Вернадского в октябре 2003 года приходили напоминания о том, что за 2002 год не было выпуска журнала. Состоялась VI Международная научная конференция «Русистика и современность», участники которой дружно подали материалы, вошедшие в № 8. И тогда возникла мысль издать № 8, а после него — завершить и издать № 7. Контролирующие инстанции обнаружили, что рассылка № 8 состоялась, и решили, что № 7 затерялся, начали присылать письма с просьбой повторно выслать его. Журнал был спасён. А тем временем мы успешно решили все вопросы с выпуском № 7. В дальнейшем Дмитрий Семёнович брал на себя ответственность за содержательную сторону журнала, а я — за материально-техническую. Но он активно подключался, когда возникали трудности с оплатой очередного выпуска из-за витка инфляции, роста цен на расходные материалы, роста минимальной зарплаты в стране. И удавалось получить скидку или отсрочку. Нам всегда удавалось решать непростые вопросы, из-за которых некоторые журналы прекращали свою деятельность.

Выполняя обязанности ответственного секретаря редколлегии с 2002 по 2013 год, я многому научился у Дмитрия Семёновича. Например, в первый год меня возмущало, что некоторые авторы не умеют выразить свою мысль, а иногда у них её просто-напросто нет, а ведь журнал призван публиковать научные статьи и рецензии, а не рефераты. Дмитрий Семёнович прекрасно понимал меня и соглашался, но говорил при этом, что человек, изъявивший желание заниматься наукой, должен пройти стадии становления и роста. И если его желание искренне, он эти стадии одолеет и будет владеть научным стилем и жанром научной статьи не хуже других. Поэтому наша задача — помочь ему, научить и, если возможно, поддержать. Если же автор не поддаётся учёбе, тогда мы в следующий раз отнесёмся к нему строже.

Меня не удивляло, какие исправления вносил в статьи Дмитрий Семёнович, как и то, что многое, что можно было бы сказать иначе, лучше, он не исправлял. Во втором случае он говорил, что автор

имеет право на свой собственный стиль. И если так в языке писать и говорить допустимо, то пусть читатели знают авторский стиль, а не редакторский. В первом же случае он проявлял свои знания, эрудицию, опыт, догадку, умение увидеть или даже почувствовать ошибку, искажение информации, библиографических данных. Ведь вычитка рукописей во многом помогает развивать эрудицию, получать новые знания, быть осведомлённым о тенденциях развития основного научного направления и смежных с ним исследований, запоминать разные стандарты оформления работ и списков литературы к ним, названия периодических изданий, их учредителей, названия издательств, годы издания и количество томов, страниц многих часто цитируемых книг. Дмитрий Семёнович иногда исправлял год издания, номер выпуска, название источника. Разумеется, можно было подумать, что это результаты проверки в каталоге научной библиотеки, а позже — проверка данных об издании в Интернете. Однако Дмитрий Семёнович спокойно отвечал, например, что у этого журнала в названии пропущено слово, он читал этот журнал. А в той книге не может быть такого количества страниц, она значительно тоньше; просто автор в список добавил работы, но ссылки оставил по старой нумерации, не исправил. Каково же было моё удивление, когда уже после смерти Дмитрия Семёновича я тоже стал замечать подобные «грехи» авторов. До сих пор помню, как усомнился в годе издания тома 31 «Записок Императорского Одесского Общества Истории и Древностей» (ЗИООИД), указанном автором в списке литературы, — 1904. Начал проверять. И действительно, том 31 был издан в 1915 году, и статья, на которую ссылался автор, была опубликована именно тогда.

Кроме того, ловишь себя нередко на мысли, что где-то ты это уже читал. И точно. Иногда так обнаруживается плагиат. В этом случае приходится отправлять статьи на доработку или вовсе отказывать в их опубликовании. Дмитрий Семёнович поступал точно так же. Так что его доброта была осознанной, а уступчивость — небеспредельной. Глупость, неправду и откровенное воровство (плагиат) он никогда не пропускал.

Таким образом, мы попытались выбрать наиболее яркие из известных нам фактов жизни и профессиональной деятельности авторитетного украинского учёного-палеографа Дмитрия Семёновича Ищенко. Считаем, что это был прирождённый учёный, педагог, организатор профессиональной подготовки современных филологов-русистов, прекрасный знаток славянских и русских древностей, цельная демократичная, но в то же время, принципиальная личность. Д. С. Ищенко посвятил свою жизнь изучению истории славянских языков, их взаимодействию и взаимовлиянию — делу, очень нужному на современном этапе развития общества. Он не боялся идти против течения, если видел, что это течение разрушительно. Дмитрий Семёнович Ищенко был человеколюбом, терпеливым воспитателем учёных, диалектиком. Таким он останется в памяти знавших его коллег и учеников.

Евгений Николаевич СТЕПАНОВ

Література

1. Баранник Л. Ф. Вначале было Слово. *Вечерняя Одесса* : газета. Одесса, 2012. 22 ноября 2012 г. № 175–176 (9701–9702). URL : <https://vo.od.ua/rubrics/odessa-gody-i-sudby/23521.php?ysclid=lc7hiposcx13650116/> (Дата звернення: 12.10.2022).
2. Вейхман В. Как я был заведующим кафедрой. URL : <https://ljubimaja-professija.ru/stikhi-o-professiyakh/1363-zaveduyushchij-kafedroj-stikhi-pro-professiyu-zaveduyushchego-kafedroj.html?ysclid=ld9yy2ww2j591025073/>
3. Ищенко Д. С. Древнерусская рукопись XII века «Устав студийский» : дис. ... канд. филол. наук : 660 / Одес. гос. ун-т им. И. И. Мечникова. Одесса, 1968.
4. Ищенко Д. С. Поучения огласительные Феодора Студита. *Методические рекомендации по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР*. Москва, 1976. Вып. 2. Ч. 1. С. 224–235.
5. Ищенко Д. С. Огласительные поучения Федора Студита в Византии и у славян. *Византийский временник*. Москва, 1979. Т. 40. С. 157–171.
6. Ищенко Д. С. Поучения Феодора Студита в рукописи Рильского монастыря. *Советское славяноведение*. Москва, 1979. № 4. С. 96–98.
7. Ищенко Д. С. Хиландарский список славянского перевода поучений Феодора Студита. *Советское славяноведение*. Москва, 1980. № 4. С. 75–81.
8. Ищенко Д. С. Катехизичні повчання Феодора Студита в українській рукописній збірці XVII ст. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 1982. XXVII. С. 211–215.
9. Ищенко Д. С. О древнем славяно-русском переводе одного греческого гапакса. *Мова*. Одеса, 1995. № 1–2. С. 26–29.
10. Ищенко Д. С. Малый катехизис Феодора Студита в старорусских списках XV–XVII в. и некоторые проблемы «второго южнославянского влияния». *Мова*. Одеса, 1999. № 3–4. С. 3–8.
11. Ищенко Д. С. Конспекты лекций по истории русского литературного языка X–XVII вв. Одесса : Астропринт, 2012.
12. Ищенко Д. С. Об одном «сомнительном слове» в словаре Ф. Миклошича. *Мова* : науково-теоретичний часопис з мовознавства. Одеса : Астропринт, 2013. № 19. С. 5–7.
13. Ищенко Д. С., Зубов М. І. Рукописи південнослов'янського походження в зібранні Одеської державної наукової бібліотеки ім. О. М. Горького: стан і перспективи дослідження. *Мовознавство*. Київ, 2008. № 2–3. С. 103–110.

References

1. Barannik, L. F. (2012), "In the beginning was the Word", *Evening Odessa : newspaper* ["Vnachale bylo Slovo", *Vechernyaya Odessa : gazeta*], *Odessa*, No. 175–176 (9701–9702), November 22, URL : <https://vo.od.ua/rubrics/odessa-gody-i-sudby/23521.php?ysclid=lc7hiposcr13650116/> (Access date : 10/10/2022).
2. Weikhsman, V. (2022), *How I was the head of the department* [Kak ya byl zaveduyushchim kafedroy], URL : <https://ljubimaja-professija.ru/stikhi-o-professiyakh/1363-zaveduyushchij-kafedroj-stikhi-pro-professiyu-zaveduyushchego-kafedroj.html?ysclid=ld9yy2ww2j591025073/> (Access date : 08/10/2022).
3. Ishchenko, D. S. (1968), *Old Russian manuscript of the XII century "Studio Charter" : Thesis* [Drevnerusskaya rukopis' XII veka "Ustav studiyskiy" : dis. ... kand. filol. nauk : 660], *Odessa I. I. Mechnikov State University, Odessa*.
4. Ishchenko, D. S., (1976), "Catechisms by Theodore the Studite", *Guidelines for the description of Slavic-Russian manuscripts for the Consolidated catalog of manuscripts stored in the USSR* ["Poucheniya oglasitel'nyye Feodora Studita", *Metodicheskiye rekomendatsii po opisaniyu slavyano-russkikh rukopisey dlya Svodnogo kataloga rukopisey, khra-nyashchikhsya v SSSR*], Moscow, vol. 2, part 1, pp. 224–235.
5. Ishchenko, D. S., (1979), "Catechisms by Theodore the Studite in Byzantium and among the Slavs", *BYZANTINA XRONIKA* ["Oglasitel'nyye poucheniya Fedora Studita v Vizantii i u slavyan, *Vizantiyskiy vremennik*], Moscow, vol. 40, pp. 157–171.
6. Ischenko, D. S., (1979), "Catechisms by Theodore the Studite in the manuscript of the Rila Monastery", *Soviet Slavic studies* ["Poucheniya Feodora Studita v rukopisi Ryl'skogo monastyrya", *Sovetskoye slavyanovedeniye*], vol. 4, pp. 96–98.
7. Ischenko, D. S., (1980), "Hilandar copy of Slavic translation of the Catechisms by Theodore the Studite", *Soviet Slavic studies* ["Khilandarskiy spisok slavyanskogo perevoda poucheniy Fedora Studita", *Sovetskoye slavyanovedeniye*], vol. 4, pp. 75–81.
8. Ischenko, D. S., (1982), "Catechisms by Theodore the Studite in the Ukrainian manuscript collection of the XVII th century", *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* ["Katekhizychni povchannya Feodora Studyta v ukraiyins'kiy rukopysnyy zbirtsi XVII st.", *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*], vol. XXXVII, pp. 211–215.
9. Ischenko, D. S., (1995), "About the ancient Slavic-Russian translation of one Greek hapax", *Mova / Language* ["O drevnem slavyano-russkom perevode odnogo grecheskogo gapaksa", *Mova : naukovo-teoretychnyy chasopys z movoznavstva*], *Odessa I. I. Mechnikov State University, Odessa*, no. 1–2, pp. 26–29.
10. Ischenko, D. S. (1999), "The Small Catechisms by Theodore the Studite in the Old Russian Copies of the 15th–17th Centuries and some problems of the "second South Slavic influence"", *Mova / Language* ["Malyy katekhizis Fedora Studita v staroruskikh spiskakh XV–XVII v. i nekotoryye problemy "vtorogo yuzhnoslavyanskogo vlianiya"", *Mova : naukovo-teoretychnyy chasopys z movoznavstva*], *Odessa I. I. Mechnikov National University, Odessa*, no. 3–4, pp. 3–8.
11. Ishchenko, D. S. (2012), *Lecture notes on the history of the Russian literary language of the X–XVII centuries [Konspekty lektsiy po istorii russkogo literaturnogo yazyka]*, *Astroprint Publishing House, Odessa*.
12. Ishchenko, D. S. (2013), "About one "doubtful word" in the dictionary of F. Mikloshich", *Mova / Language* ["Ob odnom «somnitel'nom slove» v slovare F. Mikloshicha", *Mova*], *Astroprint Publishing House, Odessa*, vol. 19, pp. 5–7.
13. Ischenko D. S., Zubov, M. I. (2008), "Manuscripts of the south Slavic origin in the collection of the Odessa A. M. Gorky State Scientific Library : the state and the perspectives of research", *Movoznavstvo / Linguistics* ["Rukopysy pivdenoslov'yans'koho pokhodzhennya v zibranni Odes'koyi derzhavnoyi naukovoyi biblioteky im. O. M. Hor'koho : stan i perspektyvy doslidzhennya, *Movoznavstvo*], O. O. Potebnia Institute of Linguistics, NAS of Ukraine, Kyiv, no. 2–3, pp. 103–110.

Olga V. IAKOVLEVA,

Doctor of Philological Sciences (Grand Ph.D.), Full Professor of General and Slavic Linguistics Department, Odessa I. I. Mechnikov National University; 24/26 Frantsuzsky blvd., Odessa, 65058, Ukraine; tel.: +38 048 7651600; mob.: +38 067 4818898; e-mail: olga.yakovleva.1920@gmail.com; ORCID ID: 0000–0001–7686–7637

Natalia G. AREFIEVA,

Doctor of Philological Sciences (Grand Ph.D.), Professor of the Department of Ukrainian Language and Linguistic Training for Foreigners, Odessa I. I. Mechnikov National University; 24/26, Frantsuzky blvd., Odessa, 65058, Ukraine; phone: +38 095 8663287; e-mail: n.arefieva@onu.edu.ua; ORCID ID: 0000–0002–4974–9157

Ievgenii N. STEPANOV,

Doctor of Philological Sciences (Grand Ph.D.), Full Professor, Distinguished Professor Xiaoxiang, Hunan Normal University, Institute of Foreign Languages, Russian Department; 36, Lushan Road, Yuelu District, Changsha, Hunan Province, 410081, China; phone: +86 17570751005; e-mail: stepanov175@163.com; ORCID ID: 0000–0002–5441–9822

TO THE 90TH ANNIVERSARY OF DMITRY SEMENOVICH ISHCENKO'S BIRTH: MEMORIES OF THE SCIENTIST

Summary. The authors of this article presented their memories of their teacher, and later a colleague — Dmitry Semenovich Ishchenko, who could have turned 90 on November 23, 2022. He was born in Odessa, on Staroportofrankovskaya street, and was a student and post-graduate student of the Russian Department, the Faculty of Philology of Odessa I. I. Mechnikov State University (now Odessa I. I. Mechnikov National University). After defending his dissertation, he worked at the Tiraspol State Pedagogical Institute (now Pridnestrovian Taras Shevchenko State University), headed the Department of the Russian language there; for several years he taught Russian at the University of Delhi, and in the 1970s he returned to alma-mater and worked until the end of his life (January 19, 2013) as an Associate Professor, Professor of the Department of Russian language, headed it from 1993 to 2010. From 2001 to the end of his life,

D. S. Ishchenko was the editor-in-chief of the scientific and theoretical journal “Mova”, paying a lot of attention not only to scientific, educational, organizational, but also to editorial work. Each of the co-authors covers different aspects of Dmitry Semenovich Ishchenko’s life and professional activities.

Key words: Dmitry Semenovich Ishchenko, scientist, teacher, editor-in-chief, “Mova” journal, Odessa I. I. Mechnikov National University, philology.

Статтю отримано 01.11.2022 р.

DOI: 10.18524/2307–4558.2022.38.269902

УДК [811.161.2+811.161.1]’372’373.231’342.3/.8

БАРДИНА Наталія Василівна,

доктор філологічних наук, професор кафедри іноземних мов професійного спілкування Міжнародного гуманітарного університету; вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009; тел.: +38 096 4152015; e-mail: bardina.nat@ukr.net; ORCID ID: 0000–0001–5369–6468

«НІЖНА ГЛИБОКА ПІДНЕСЕНА ШОРСТКА БЛАКИТЬ»: ОНОМАТОПЕЯ ОДНОГО ІМЕНІ

Анотація. *Мета* запропонованої статті полягає в тому, щоб, відновивши первісне значення ономатопеї як майстерності давати імена і спираючись на сучасні дослідження з психоакустики, фоносемантики, виявити вплив звучання власного імені на характер його носія і ще раз підняти проблему про наслідки транспонування антропонімів до іншої мови. *Об’єктом* є власне ім’я відомого українського лінгвіста Дмитра Семеновича Іщенко (рос. «Дмитрий Семёнович Ищенко»). *Предмет* дослідження — етимологічні, психоакустичні особливості імені в українському та російському варіантах у співвіднесенні з мовною рефлексією його носія та об’єктивними рисами мовної особистості. *Результатом* дослідження є виявлення в українському варіанті антропоніму таких протилежних синестетичних характеристик, як ніжність — шорсткість, глибина — піднесеність, енергійність — млявість та інших, які не зберігаються при транспонуванні імені у російську мову. *Актуальність* проблематики визначається сучасною антропоцентричною парадигмою науки, у необхідності цілісного осмислення особових імен з точки зору етно-, психо-, соціо-, когнітивної лінгвістики та інших аспектів теорії мовного існування особистості, а також потреби у розробці практичних рекомендацій щодо транспонування власних імен до іншої мови. *Висновки:* Особове ім’я, яке надають дитині і яке людина чує протягом життя, своїм звучанням і усвідомленою етимологією впливає на характер мовної особистості, тому за відсутності істотних фонематичних розбіжностей між мовами його треба передавати за допомогою транслітерації.

Ключові слова: загальне мовознавство, антропоніміка, ономатопея, фоносемантика, російська мова, українська мова, персоналія: Дмитро Семенович (Дмитрій Семьонович) Іщенко.

Формулювання проблеми. Проблема імені (назви) виникла тисячоліття тому й досі не має повного вирішення тому, що торкається різних аспектів людського буття, свідомості, мови. *Όνομα* (назва, ім’я) у Давній Греції вважалась наслідком упорядкування свідомості, закріплення у звуках сутності предметів. *Онома́топея* (грец. *ὀνοματοποιία* від *ὄνομα* ‘ім’я’ + *ποιέω* ‘роблю, творю’) — термін, що в Давній Греції мав значення ‘майстерність створювати, надавати імена’ згідно «з природою, призначеною речі» [6, с. 389], і був тісно пов’язаний з теорією *φύσει* (грец. *φύσει* — ‘по природі’) щодо походження слів (помітимо: не походження мови взагалі, як це пізніше тлумачилось).

Ця теорія, протиставлена теорії *θεσει* (грец. *θεσει* — ‘за угодою’), була діалектично викладена в діалозі Платона «Кратіл», але протягом століть зазнала принципових перекручень саме в мовознавстві, яке наприкінці XIX століття майже повністю відокремилось від філософії і переорієнтувалось на природничі науки як на ідеал «об’єктивного дослідження». Вказівка давніх греків на те, що «онома́тотет» — майстер, який вигадує назви, — має у звуках втілити сутність речі, почала, за принципом аналогії, інтерпретуватися буквально: ніби й сама річ має «звучати». Унаслідок цього, ономатопею в сучасній лінгвістиці визначають дуже примітивно, механістично — як звуконаслідування (див., наприклад, усі статті у Вікіпедії, присвячені цьому терміну, та навіть в авторитетній «Лінгвістичній енциклопедії» О. О. Селіванової [7, с. 517]).

Але ще Св. Августин вказував, що у прихильників *φύσει* малося на увазі не подібне звучання, а подібне *враження*. Недарма Сократ у Платона підкреслював, що «у варварів» річ може справляти різне враження, але ім’я буде вірним, якщо онома́тотет вірно віддзеркалить образ у звуках своєї «варварської» мови [6, с. 389 d-e]. Лише у XX столітті лінгвісти усвідомили, що «природність» імені пов’язана з феноменом *синестезії*.

Синестезія (грец. *σύν* — ‘зі-, спів-’ і *αἴσθησις* — ‘відчуття’) — властивість людини переживати водночас враження, одержані від кількох органів чуття; здатність пов’язувати інформацію, отриману за допомогою одних органів чуття, з інформацією, отриманою іншим шляхом. Явище синестезії, яке

розглядалось переважно у психології та стилістиці, з одного боку, дало змогу розглядати «природність» імені як когнітивну метафору, а з іншого, — послугувало підґрунтям для формування (*психо*) *фоносемантики* — галузі лінгвістики, яка досліджує звукообразотворчу систему мови, вплив звуків на сенс вимовлених слів, а також на установки носіїв мови до слів, що породжуються на неусвідомлюваному рівні [9].

Фоносемантичний аналіз став дуже актуальним в аспекті мовленнєвого впливу та перекладацької діяльності, а також у прикладній ономазіології. Але й досі лінгвісти не звертають належної уваги на те, що надання імені людині корінним чином відрізняється від надання назви фірмі або магазину. Усі пам'ятають рядки з «Ромео та Джульєтта» В. Шекспіра: “What’s in a name? That which we call a rose by any other name would smell as sweet”. Це погляд на ономастичну спостережачу, який сприймає сутність речі не лише завдяки її назві (зараз не обговорюємо нюанси сугестії), але й спираючись на практичний досвід, знання денотату. **Проблема** виникає тоді, коли ми звертаємось до особових імен і коли до структури семіозису залучається сприйняття свого імені його носієм. Якщо синестезія притаманна усім людям (у більшому чи меншому ступеню), вона притаманна й людині, яка з дитинства ототожнює себе з певним звучанням, постійно знаходиться під впливом певних акустичних коливань.

Психолінгвістичний підхід до антропонімів має позбавитись ореолу паранауки і набути своїх прав у сучасній міждисциплінарній антропоцентричній парадигмі. Для цього, вбачають, треба досліджувати не лише об'єктивні відповідності звучання імені характеру людини (як це робив Платон і П. Флоренський), але й суб'єктивне сприйняття особистістю свого йменування. На відомому сайті “Behind the Name” [11], крім етимологічної, історико-культурної, лінгвогеографічної, статистичної інформації про імена світу, розміщено відомості про оцінювання антропонімів інформантами за методикою семантичного диференціалу, а також існує форум для вільного спілкування носіїв тих чи інших імен. На жаль, мовознавці та пересічні користувачі Інтернету ще достатньо не оцінили наукові можливості цього сайту, тому для з'ясування деяких проблем ономастичної необхідності отримувати інформацію безпосередньо від носія імені.

Друга **проблема**, яка пов'язана з першою, полягає у психолінгвальній адекватності транспонування імені до іншої мови. У мовах з писемністю на базі латинської графіки особові імена та прізвища просто «переписують», опускаючи діакритичні позначки, і проблема полягає лише у зміні звучання, бо однакові літери та диграфи мають у різних мовах різні звукові відповідники. Так, усім відомі приклади на кшталт того, як прізвище видатного американського лінгвіста *Chomsky* перетворилось із *Хомски*, як воно вимовлялось на Волині у XIX столітті, звідки родом були батьки мовознавця, на *Чомски*, а прізвище всесвітньо відомого фінансиста *Soros*, який народився в Угорщині, з *Шорош* на *Сорос*.

Набагато складнішою є ситуація з особовими іменами при транспонуванні їх до мов з кириличним письмом. Легендою стали радянські паспортистки, які намагались іншомовним іменам надати «зрозумілішого» звучання. Так, саме на таких підставах, новонароджену в єврейській родині *Естер* записали як *Екстра*, а угорця *Імре* як *Еміре* (мовляв, хто такий *емір*, знають усі, а *Імре* «погано звучить»). Відлунням цих анекдотичних випадків можна вважати нещодавні дискусії на тему: «Британський принц Чарльз став королем Карлом, чи залишився Чарльзом, як його продовжують називати британці». Вбачається, що будь-яке перекручення імені задля його пристосування до антропонімікону іншої мови є токсичним, за винятком імен, які мають специфічні звуки. Наприклад, шотландське ім'я *Keith* [ki:ə], поширене зараз в англослов'янському світі, і українською, і російською мовами передається як *Кум*. Заміна ж українського імені російським варіантом і навпаки змінює фоносемантику, той звукокомплекс, який з дитинства визначав характер особистості.

Актуальність проблематики визначається сучасною антропоцентричною парадигмою науки, необхідністю цілісного осмислення особових імен з точки зору етно-, психо-, соціо-, когнітивної лінгвістики та інших аспектів теорії мовного існування особистості, а також потребами у розробці практичних рекомендацій щодо транспонування власних імен до іншої мови. Мета запропонованої статті полягає в тому, щоб, відновивши первісне значення ономастичної як майстерності давати імена і спираючись на сучасні дослідження з психоакустики, фоносемантики, виявити вплив звучання власного імені на характер його носія і ще раз підняти проблему про наслідки транспонування антропонімів до іншої мови. Об'єктом дослідження стало трикомпонентне власне ім'я відомого українського лінгвіста Дмитра Семеновича Іщенка (рос. «Дмитрий Семёнович Ищенко») в українському та російському його варіантах.

Зв'язок із попередніми дослідженнями. Наша розвідка спирається на класичні ідеї Платона, В. фон Гумбольдта, міркування і спостереження над носіями певних імен П. Флоренського [8], експериментальні дослідження Р. Якобсона [10; 11], О. П. Журавльова [5] та самого автора [1; 2; 3]. Ідея взаємозв'язку звучання імені і характеру людини виникла ще в античності. Надане ім'я сприяє розвитку певних рис особистості і навпаки — характер або зовнішні ознаки вже дорослої людини можуть спричинити появу прізвища, як, наприклад, при народженні сам *Платон* (= ‘широкий’, ‘широкоплечий’) отримав ім'я *Аристоκλῆς*. У В. фон Гумбольдта плідною в наші часи стала ідея про те, що в методі синтезу світу звуків зі світом духу відбивається сутність духу народу, внутрішня форма

мови. Філософ-«ім'яславець» отець Павел Флоренський відстоює теорію «фюсей» на підставі аналізу всіх на його час відомих фонетичних досліджень і багаторічних спостережень над різними носіями того ж самого імені, які, на його думку, мають спільні риси не лише в характерах, але й у долі. Зокрема, його увагу привернуло ім'я *Дмитрий* [8]. Видатний лінгвіст ХХ століття Роман Якобсон на основі інструментального аналізу звуків і психолінгвістичних експериментів виявив синестезійний вплив акустичних характеристик на слухача [10]. Професор О. П. Журавльов, застосувавши методику семантичного диференціалу американського психолінгвіста Чарльза Осгуда, провів дослідження щодо сприйняття звуків («звуколітер») російської мови [5]. Результати, отримані Р. Якобсоном і професором Журавльовим, а також матеріали сайту “Behind the Name” [13] було використано для об'єктивного опису обраного імені. Для виявлення суб'єктивної оцінки ми спирались на спогади та міркування щодо власного імені його носія — професора Д. С. Іщенка, з яким автор товаришував майже 30 років.

Формулювання завдань відбувалось відповідно меті та предмету дослідження, який було визначено як система історико-культурних, етимологічних, психоакустичних, фоносемантичних особливостей трикомпонентного антропоніму в українському та російському варіантах у співвіднесенні з мовною рефлексією його носія та об'єктивними рисами мовної особистості. Подібне дослідження проводиться вперше.

Виклад основного матеріалу. Валідне психолінгвістичне дослідження має розглядати процес і наслідок іменування в епістемологічному трикутнику: ономотет (той, хто дає ім'я) — носій імені — соціум. В Україні та Росії власне ім'я людини офіційно складається з трьох частин: прізвища, особового імені та по батькові. До цієї системи з психолінгвістичної точки зору обов'язково треба додати демінутив, яким людину називають в дитинстві, коли власне формується особистість; прізвисько, яке відбиває сприйняття людини оточуючими на підставі його характеру або зовнішності; псевдонім, який обирає сам носій імені з певних причин тощо. Прізвище зазвичай успадковується від батьків, або надається малюкам, батьки яких невідомі, офіційними особами. По батькові визначається за іменем батька, або реєструється за словами матері.

Найголовнішим актом у системі іменування є вибір особистого імені. Він залежить від історико-культурної ситуації, традицій, етнокультурної приналежності носія мови, моди на імена (загальної тенденції іменування), а також від суб'єктивних уподобань батьків або того, хто надає ім'я. Для сучасних українців найголовніші мотиви, які визначають обрання імені для новонароджених це рідина традиція, за якою сина чи доньку називають іменем батька, матері, дідуся, бабусі чи когось із близьких родичів; вшанування іменем святих, видатних осіб, літературних персонажів, артистів, кіногероїв; милозвучність імені; «мода на ім'я», яка диктує популярність імен; багатоваріантність імен.

У часи, коли народився Д. С. Іщенко, нерідко було іменування за святами — на честь святого, день вшанування якого збігався із днем народження малюка або був найближчим до нього. Треба зауважити, що до надання імені на честь когось у багатьох культурах існували та існують певні застереження: поширеним є уявлення, що новонароджений, названий на честь померлого родича або якогось святого, успадкує їхню вдачу і долю; у євреїв, наприклад, не можна називати новонародженого іменем живого родича, бо в цьому випадку вони «поділяють душу навпіл» і хтось із тезок передчасно помре.

Ономотетами переважно стають батьки або опікуни, але у різних країнах, як нами було встановлено в одному з попередніх досліджень [3], до іменування залучаються також інші родичі (бабусі, дідуся — в Україні та Росії, старші брати та сестри — в Англії), священники під час хрещення (переважно в Україні), працівники державних установ, які мають слідкувати за «слухністю» імені, грамотністю написання тощо. За радянських часів саме працівники ЗАГСів намагались «перекладати» імена російською або національними мовами.

Як згадував професор Іщенко, батьки його хрестили іменем *Димитрій*, яке було обрано за святами на честь християнського святого, великомученика Димитрія Солунського (грец. *Διμήτριος της Θεσσαλονίκης* = Димитрія Фессалонікійського), день вшанування якого у східних та православних церквах припадає на 26 жовтня за юліанським календарем, або 8 листопада — за григоріанським, що наближено до дня народження Дмитра Семеновича — 23 листопада. У свідоцтві про народження паспортисткою було записано російський варіант імені *Дмитрий* і український — *Дмитро*, проте все життя професор вважав справжнім своїм іменем саме вихідне ім'я *Димитрій*, неодноразово казав, що йому дуже приємно, коли його називають саме так, розповідав, що зацікавленість походженням імені та історією святого, який у візантійських текстах часто називається *побідоносцем*, оскільки більшість чудес його було пов'язано з наданням військової допомоги, підштовхнули його до вивчення давньогрецької мови та міфології, історії християнства, візантійських текстів. Невипадково головною темою наукових досліджень професора Іщенка до кінця життя залишались давньоруські, давньокиївські переклади рукописних повчань Феодора Студита, візантійського монаха IX століття, преподобного, іконошанувальника, реформатора монастирського життя, який, до речі, був засланий до Солуні, звідки походив святий Димитрій, а народився 24 листопада (за новим стилем) — наступного дня після дня народження Дмитра Семеновича. На цей збіг неодноразово вказував професор, вважаючи це доленосним. Узагалі він цікавився всім, що торкалось його дати

народження, його імені. Мені неодноразово доводилось обговорювати з професором походження та варіанти імені *Димитрій*.

Димитрій — це варіант грецького імені Δημήτριος, яке, у свою чергу, теж походить від імені давньогрецької богині Δημήτηρ (у латинській формі, яка перейшла до слов'янських мов — *Demetra*, *Деметра*) — доньки Кроноса, сестри Зевса, матері Персефони [13]. Щодо етимології імені богині існує дві версії. Відповідно першій — це ім'я означає *Земля-Мати* (Γῆ Μητήρ), або, за іншим поясненням, — *Мати Ячменю* (Δῆ Μητήρ). Прикметник Δημήτριος має значення — 'той, що належить Деметрі' [8]. Як стверджував Павло Флоренський, облік Деметри остаточно сформувався у християнстві. Це богиня неймовірно упокорена, лагідна, милостива; вона дихає материнською любов'ю до всього людства, і в любові її — лагідність, теплота і глибока тиша. У Д(и)митрієв виразно простежується зв'язок із землею, з матір'ю, особливо у дитинстві. Пізніше «материнство Землі в'ється навколо Дмитрія і самому йому смутно воліється як заповітна і дорога, але майже втрачена святиня дитинства» [8].

Дійсно, Дмитро Семенович постійно дуже ніжно згадував свою мати, дитинство, коли мама лагідно називала його *Мітя*, *Митенька*, розповідав, що коли він пішов до школи і почув вперше *Діма*, то не відразу зрозумів, що звертаються до нього. Пригадую, як 70-річний професор якось по-дитячому запитував, чи не вбачається мені, що диминутив *Мітя* йому більш пасує, ніж *Діма*, як його називали друзі.

Міркування П. Флоренського щодо фатального впливу Землі на Дмитрієв зараз здаються прозорими, якщо пригадати жахливе самогубство Дмитра Семеновича. «Це таємнича і прихована не лише від сторонніх поглядів, але навіть майже від власних, надія: ласка, тиша, помірність, які сяють як єдиний небесний образ із глибини власного ества, до якої немає доступу, про яку не скажеш, так темно там все, крім цієї заповітної зірочки, але яка проте є насправді і, — коли прийде час, — виявиться усім. Але для цього треба спуститися до неї, у безодню себе самого, se ipsum transcendere, а можливо останнє не інакше, ніж кончиною» [*Переклад мій*. Н. Б.; 8].

Схильний до рефлексії, дуже ерудований, допитливий, відвертий, Дмитро Семенович щиро розповідав про протиріччя у своїй душі. Знайомий з книгою «Імена» П. Флоренського, він зізнавався, що йому, мабуть, ще важче, ніж іншим Дмитріям: відчуваючи у собі «буїство непорівнянних і протиборчих потягів», він вважав, що не може досягти бажаної гармонії і тому, що народився під сузір'ям Стрільця, знаком Вогню. Частково цим він пояснював несхожість свого характеру і характеру святого Димитрія, який народився під сузір'ям Скорпіону, знаком Води, виправдовував те, що йому дуже важко закінчувати справу, якою він захоплюється. Дійсно, свою кандидатську дисертацію Д. С. Іщенко захистив лише через 10 років після закінчення аспірантури і, як він неодноразово підкреслював, тільки тому, що змінив наукового керівника. У всіх біографіях професора його науковим керівником вказано Н. І. Букатевича, який був керівником лише в аспірантурі. Кандидатська дисертація Д. С. Іщенка була написана та захищена під керівництвом відомого славіста, палеографа, історика давньоруської мови с. н. с. АН СРСР М. П. Жуковської, яка народилась саме під знаком стихії Вогонь. Але докторську дисертацію, присвячену давньоруським перекладам повчань Феодора Студита, Дмитро Семенович писав не одне десятиліття, але так і не завершив.

Акустичний і фоносемантичний аналіз звучання російського варіанту імені в цілому підтверджує філософсько-етимологічний аналіз отця Павла.

По-перше, зауважимо, що ім'я [dm'itr'i], складається з двох складів, перший з яких наголошений: [DM'I-tr'i], або, як пропонують на сайті "Behind the name", [DMEE-tree]. Такий «хореїчний» наголос сприймається як мінорний, сумний. Найбільшу інформацію в слові несуть наголошений та перший склади. У цьому варіанті імені вони збігаються. Підвищену інформаційну навантаженість має перший звук, а також повторювані звуки. Отже, найбільш вагомими є звуки [i], [d], [m']. Але, за так званою «старшою» орфоенічною нормою російської мови, якої, до речі, чітко дотримувався Дмитро Семенович, передньоязикові приголосні пом'якшуються перед м'якими губними, тобто маємо [i], [d'], [m']. Цікаво, що така вимова сприймається іноземцями як додатковий склад, отже, знов маємо російське *Димитрій*. Пануючим є звук [i]. За акустичною класифікацією Романа Якобсона, він має три основні ознаки: вокальність, дифузність, високу тональність [11, с. 338–339]. Вокальні звуки зазвичай сприймаються як хроматичні [10, с. 198]. Високотональні голосні за кольорами у сприйнятті наближені до білого, зеленого, жовтого, світло-блакитного, світлого синьо-зеленого. Протиставлення дифузних — компактних — звуків пов'язано зі сприйняттям розміру: дифузні виликають образи чогось маленького, тоненького, тихого, слабкого, але в аналізованому імені голосні вимовляються як подовжені (перший голосний є наголошеним, а другий зливається з варіантом палатального сонорного, який вимовляється як нескладовий голосний [t], а подовженість підвищує дифузність, енергію звучання [10, с. 191]. Отже, маємо акустичний оксюморон «енергійна тиша». За даними О. П. Журавльова, [i] — блакитно-зелений, легкий, слабкий, жіночий [5].

На другому місці за інформативністю знаходиться приголосний [d]: невокальний, консонантний, високотональний, з низькою дифузністю, ненапружений, дзвінкий, дізний (за умови палаталізованої вимови). Сприймається, таким чином, майже як і голосний [i]: світло-зелений, світло-блакитний, тонкий, але більш енергійний, за умови дізності — піднесений. пронизливий.

До наголошеного складу входить також [m'] — невокальний, консонантний, низькотональний, ненапружений, дифузний, назальний, дізний. Тут знов зустрічаємось із зіткненням характеристик, які мають протилежні синестезійні властивості: низькотональні звуки викликають асоціації з чимось темним, глухим, важким, глибоким (з артикуляційного боку, це всі губні), але дізність нібито послабляє ці характеристики — темне стає світлішим, важкість — легшою, глибина — піднесеною.

Другий склад розпочинається з [t], який відрізняється від [d] лише глухістю, тобто зменшеною енергією. Цій слабкий консонант стрімко переходить у переривчастий дуже енергійний, рішучий, але піднесений, дізний вокальний консонант [r'], який завершує загальний образ вимови російського варіанту імені та об'єднує весь звуковий образ, як скеляста верхівка гори об яку розбиваються плавні хвилі довгих [ii].

Отриманий акустичний портрет чимось схожий на характеристику, що надав особистості «Дмитрия» (рос.) Павло Флоренський, якому вона нагадала «картину колишнього виверження з грімздкими, застиглими потоками чорної лави» [8]. Дійсно, мало хто знав, що у вузьких компаніях Дмитро Семенович міг перетворитися на розбишаку і відчайдушно співати «злодійські» одеські пісні. Але фонетична форма імені, незважаючи на наявність зіткнення різних характеристик, створює образ менш апокаліптичний, більш світлий.

Підтвердженням тому є результати опитування щодо сприйняття імені *Dmitry* користувачами сайту “Behind the Name” [13]. Опитування проводилось за методикою семантичного диференціалу і передбачало оцінювання імені за 14 наступними шкалами: *A Good Name — A Bad Name, Masculine — feminine, Classic — Modern, Mature — Youthful, Formal — Informal, Upper Class — Common, Urban — Natural, Wholesome — Devious, Strong — Delicate, Refined — Rough, Strange — Boring, Simple — Complex, Serious — Comedic, Nerdy — Unintellectual*. Остання пара містить сленгове слово *Nerdy*, яке можна перевести як «ботан», але без принизливого відтінку, яке притаманне українській лексемі.

Наведемо ознаки, які набрали більше 60 %, в українському перекладі: чоловіче (96 %), серйозне (82 %), добре (79 %), класичне (78 %), сильне (78 %), офіційне (76 %), здорове (72 %), дивне (72 %), зріле (66 %), «ботан» (66 %), вищого класу (прошарку суспільства) 60 %.

Таким чином, бачимо, що люди, які не знають етимології імені, не є носіями російської мови (про це свідчить високий відсоток оцінки імені як дивного), а спираються переважно на звукову форму, малюють цілком слушний портрет інтелігентна. У розміщених на сайті коментарях до російського варіанту імені, крім демонстрації обізнаності з етимологією антропоніма, знання відомих росіян з таким іменем (Менделєєв, Медведєв), багато позитивних відгуків, але показовим є зауваження, що, хоч ім'я має приємне (nice) написання (spelling), але в англійських країнах більш розпізнаваним був би варіант *Dimitri*.

Як бачимо, професор Д. С. Іщенко не дарма тужив за своїм «власним іменем». Тут варто пригадати лінгвофілософську розмову між Алісою і комаром у творі Льюїса Керола «Аліса у Задзеркаллі». На думку маленької Аліси, кожна людина має мати *своє* ім'я, і воно має людині подобатися, його неможна відібрати і замінити іншим, «чуже» ім'я нікому не потрібне: це «власність» особистості [12; 14].

Професорові не подобався український варіант імені *Дмитро*. Не подобався тому, що він дуже тонко відчував семантику звуків, мав синестезійний слух. Пам'ятаю, як я була вражена, коли у 1978 році ми разом оформлювали документи на кафедрі російської мови і малознайома тоді для мене людина, побачивши моє дівоче прізвище *Гордієнко*, раптово помітила, що я у заміжжі «нічого не втратила»: у мене залишилися центральне сполучення звуків *рді*, консонантно-вокальний початок і сонорний звук [н]. Така людина, звичайно, відчувала різницю між варіантами [ˈdmʲitrʲɪ] і [dmʲʲtrʲo].

Український варіант теж має два склади, але наголошеним є другий, що робить слово «ямбічним», «мажорним». При цьому головна інформація зосереджена на складі *-тро*, на голосному, який у російському імені взагалі відсутній і має сильно виражену низьку тональність, яка викликає асоціації з глибиною, великим розміром, а в цій позиції ще й закритістю: «Behind the Name» надає таку транскрипцію варіанта імені: [dmi-TRAW], хоча у коментарях наводиться інша — [dmʲʲtrʲo], із зауваженням, що в українській мові не відбувається палаталізація приголосних, а перший голосний має інші ознаки, ніж [i] у російському варіанті. Відсутність палаталізації (=дізності), знижена частотність першого голосного робить фоносемантику антропоніма більш «важкою», брутальною. У коментарях до цього варіанту імені на сайті «Behind the Name» багато палких відгуків користувачів, які оцінюють його навіть краще, ніж російський варіант (“*superior to the Russian “Dmitri” and all its variations from Eastern Europe*”), з поясненнями: “*The “o” ending gives Dmytro quite a masculine quality*”; “*Dmytro sounds strong and a bit industrial, as though its bearer would be a hard worker, someone you could trust*” [13].

Так, це гарне ім'я, яке створює образ кремезного, мужнього, справедливого чоловіка, робітника, воїна, але воно зовсім не пасує професорові Іщенку, якого в дитинстві називали лагідним, ніжним іменем *Мітя*, який у дорослому віці не працював на заводі, а занурювався до візантійських рукописів. Вбачається, що після своєї смерті він заслуговує, щоб ми згадували його під тим іменем, яке він вважав своїм. В українській мові закріплено варіант, який відповідає артикуляційній базі носіїв: *Ди-*

митрій. Він зберігає історичний зв'язок із святым, на честь якого було названо Д. С. Іщенка, ритміку, загальний фоносемантичний образ, нехай з деякою елімінацією ніжності. Вбачається, якщо б нашому покійному колезі та другу надали можливість вибору (а зараз, при оформленні закордонних паспортів, це можливо), він обрав би цей варіант, або хоча б *Дмитрій*.

На жаль, обмежені рамки статті не надають можливості розібрати патронім імені. Але щодо прізвища, яке об'єднує всі варіанти особового імені, зазначимо, що воно створено від українського зменшувального варіанта біблійного імені *Исаак*→*Ицько* з відповідними асимілятивними змінами на стику морфем. Наявність у прізвищі шиплячого компактного високотонального консонанта, який по-різному вимовляється в українській та російській мовах, та компактного низькотонального [к] створює образ «тихої небезпечної шорсткої спритності», яка різко контрастує з російським варіантом імені, підсилюючи ефект дисгармонії, яку відчував у собі професор.

Дмитрій Семенович (зараз вбачається можливим використати саме цей варіант імені), як було зазначено вище, дуже добре знав усе, що було пов'язане з історією свого імені, і багато про це говорив, але майже ніколи не згадував, що від імені Дмитрія Солунського походить і назва православного свята — *Дмитрівська субота* — день загального поминання померлих, який здійснюється щорічно в суботу перед днем пам'яті великомученика. Але всі друзі, учні професора мають про це пам'ятати: вбачається, що цей факт підкреслює трагічну діалектику імені.

Висновки. Проблема транспонування особового імені до іншої лінгвокультурної системи дуже делікатна і майже не розроблена українським мовознавством. Досі практикується механічна заміна імені відповідним варіантом іншої мови або перекручення імен з метою досягнення «милозвучності» або «розумілості». Але звучання імені, яке людина чула з дитинства, впливає на формування характеру, долю особистості. Підібраний іншомовний варіант має, з одного боку, відповідати бажанням ономотетета — того, хто надавав ім'я, подібатись самому носієві, а з іншого, — бути сприйнятливим для артикуляційної бази носіїв цієї мови. Проведений нами комплексний аналіз (етимологічний, культурно-історичний, психоакустичний, фоносемантичний) імені професора-поліглота, ерудита Д. С. Іщенка у поєднанні з психолінгвістичним аналізом ставлення до свого імені самим носієм надає можливість стверджувати, що в цьому випадку майже всім вимогам транспонування російського варіанту імені *«Дмитрій»* до української лінгвокультурної системи відповідає варіант *Димитрій*. Вважаємо необхідним продовжувати дослідження у зазначеному напрямку, а отримані результати поширювати серед державних службовців, паспортистів, перекладачів, журналістів та інших зацікавлених осіб.

Література

1. Бардіна Н. В. Античная матрица нашей души : [монография]. Одесса : Астропринт, 2009. 288 с.
2. Бардіна Н. В. *Όνομα* : психолінгвістичний аспект. *Філологічні науки : історія, сучасний стан та перспективи досліджень* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 грудня 2015 р. Львів : ГО «Наукова філологічна організація «ЛОГОС», 2015. С. 17–20.
3. Бардіна Н. В. Психолінгвістичний аспект антропоніміки (на матеріалі англійської, української та російської мов). *Актуальні напрямки сучасної філології*: матеріали наук.-практ. конф., 27 квітня 2017 р. Одеса : Міжнародний гуманітарний університет, 2017. С. 11–15.
4. Дмитрій Солунський. *Вікіпедія*. URL : <http://www.uk.m.wikipedia.org/>
5. Журавлєв А. П. Фонетическое значение. Ленинград : Изд-во Ленинградского унив., 1974. 160 с.
6. Платон. Кратил. *Сочинения* : в 4 т. Москва : Мысль, 1990. Т. 1. С. 613–682.
7. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.
8. Флоренский П. А. Имена. *Сочинения в 4 т.* Москва : Мысль, 2000. Т. 3 (2). 623 с.
9. Фоносемантика. *Wikipedia*. URL : <http://uk.m.wikipedia.org/>
10. Якобсон Р., Фант Г. М., Халле М. Введение в анализ речи. *Новое в лингвистике*. Москва : Изд-во иностр. лит., 1962. Вып. II. С. 173–230.
11. Якобсон Р., Халле М. Фонология и её отношение к фонетике. *Новое в лингвистике*. Москва : Изд-во иностр. лит., 1962. Вып. II. С. 231–278.
12. Alexander P. Logic and Humor of Lewis Carroll. *Proceedings of the Leeds Philosophical and Literary Society*. 1951. Vol. 6, May. P. 551–566.
13. «Behind the Name». URL : <https://www.behindthename.com/>
14. Carroll Lewis. Through the looking-glass, and what Alice found there. URL : http://englishfromhome.ru/books/through_the_looking_glass.php/

References

1. Bardina, N. V. (2009), *Antique matrix of our soul* : monograph [Antichnaya matritysa nashey dushi : [monografiya]], Astroprint Publishing House, Odessa, 288 p.
2. Bardina, N. V. (2015), “Όνομα : psycholinguistic aspect”, *Philological sciences : history, current state and prospects for research* : materials of the Intern. sci.-pract. Conf., 11–12 March 2015 [“Όνομα : psykholinhvistychnyi aspekt”, *Filologichni nauky : istoriya, suchasnyi stan ta perspektivy doslidzhen'* : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 11–12 hrudnya 2015 r.], Scientific philological organization “LOGOS”, Lviv, pp. 17–20.

3. Bardina, N. V. (2017), “Psycholinguistic aspect of anthroponymy (based on English, Ukrainian and Russian languages)”, *Actual direct of current philology : materials of scientific-pract. conf.*, 27 April 2017 [“Psykholingvistychnyi aspekt antroponimiki (na materialii anglis’koyi, ukrayins’koyi ta rosiys’koyi mov)”, *Aktual’ni napryamy suchasnoyi filolohiyi : materialy nauk.-prakt. konf.*, 27 kvitnya 2017 r.], International Humanitarian University Press, Odessa, pp. 11–15.
4. “Demetrius of Thessalonica” (2022), *Wikipedia* [“Dymytriy Soluns’kyi”, *Vikipediya*], URL : <http://www.uk.m.wikipedia.org/>
5. Zhuravlev, A. P. (1974), *Phonetic meaning [Foneticheskoye znacheniyе]*, Leningrad University Publishing House, Leningrad, 160 p.
6. Plato (1990), “Cratyl”, *Works* : in 4 volumes [“Cratil”, *Sochineniya* : v 4 t.], Mysl’ Publishing House, Moscow, Vol. 1, pp. 613–682.
7. Selivanova, O. O. (2010), *Linguistic Encyclopedia [Linhvistychna Entsyklopediya]*, Dovkillya-K Publishers, Poltava, 844 p.
8. Florensky, P. A. (2000), “Names”, *Works* : in 4 volumes [“Imena”, *Sochineniya* : v 4 t.], Mysl’ Publishing House, Moscow, Vol. 3 (2), 623 p.
9. “Phonosemantics” (2022), *Wikipedia* [“Fonosemantyka”, *Vikipediya*], URL : <http://uk.m.wikipedia.org/>
10. Jacobson, R., Fant, G. M., Halle, M. (1962), “Introduction to speech analysis”, *New in linguistics* [“Vvedeniye v analiz rechi”, *Novoye v lingvistike*], Foreign literature Publishing House, Moscow, Issue II, pp. 173–230.
11. Jacobson, R., Halle, M. (1962), “Phonology and its relation to phonetics”, *New in linguistics* [“Vvedeniye v analiz rechi”, *Novoye v lingvistike*], Foreign literature Publishing House, Moscow, Issue II, pp. 231–278.
12. Alexander, P. (1951), “Logic and Humor of Lewis Carroll”, *Proceedings of the Leeds Philosophical and Literary Society*, Vol. 6, May, pp. 551–566.
13. *Behind the Name* (2022), URL : <https://www.behindthename.com/>
14. Carroll Lewis (2022), *Through the looking-glass, and what Alice found there*, URL : http://englishfromhome.ru/books/through_the_looking_glass.php/

Nataliia V. BARDINA,

Doctor of Philological Sciences (Grand Ph.D.), Full Professor at the Department of the Linguistics and Translation, International Humanitarian University, 33, Fontanskaya doroga str., Odessa 65009; phone: +38 096 4152015; e-mail: bardina.nat@ukr.net; ORCID ID: 0000-0001-5369-6468

“GENTLE DEEP SUBLIME ROUGH AZURE”: ONOMATOPOEIA OF ONE NAME

Summary. The *purpose* of the proposed article is, by restoring the original meaning of onomatopoeia as the skill of giving names and based on modern research in psychoacoustics and phonosemantics, to reveal the influence of the sound of one’s name on the character of its bearer, and once again raise the issue of the consequences of transposing anthroponyms to another language. The *object* is the proper name of the famous Ukrainian linguist Dmytro Semenovich Ishchenko (in Russian, “Dmitriy Siemionovich Ishchenko”). The *subject* of the study is the etymological, psychoacoustic features of the name in the Ukrainian and Russian versions in correlation with the linguistic reflection of its bearer and the objective features of the linguistic personality. The main *result* of the study is the identification the opposite synesthetic characteristics in the Russian version of the anthroponym such as *gentleness* — *roughness*, *depth* — *sublimity*, *energy* — *lethargy* and others, which are not preserved when the name is transposed into the Ukrainian language. The *relevance* of the problem is determined by the modern anthropocentric paradigm of science, the need for a holistic understanding of personal names from the point of view of ethno-, psycho-, socio-, cognitive linguistics and other aspects of the theory of linguistic existence of the individual, as well as the need to develop practical recommendations for transposing proper names to another language. **Conclusions:** The personal name that is given to a child and that a person hears during his or her life, with its sound and perceived etymology, affects the character of the linguistic personality, and therefore, in the absence of significant phonemic differences between languages, it should be transmitted using transliteration.

Key words: general linguistics, anthroponymy, onomatopoeia, phonosemantics, Russian language, Ukrainian language, personality: Dmytro Semenovich (Dmitriy Siemionovich) Ishchenko.

Статтю отримано 11.11.2022 р.

СТОЯНОВА Дарина Федорівна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства філологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна; тел.: + 38 066 9499087; e-mail: darinazakun78@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-9741-2519

ГРАФІЧНО-ОРФОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОДЕСЬКОГО СПИСКУ НОВОБОЛГАРСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ «МАЛОГО КАТЕХІЗИСУ» ТЕОДОРА СТУДИТА

Анотація. *Мета* статті — розглянути графічно-орфографічні особливості списку новоболгарського перекладу «Катехізичних повчань» Теодора Студита як одного із хронологічно пізніх етапів поширення у рукописній традиції слов'ян творів видатного візантійського релігійного і суспільного діяча й автора монастирського статуту. *Об'єкт* дослідження — анонімний список «Малого катехізісу» (МК) XVIII ст., який є частиною унікального за своїм складом конволюта, що зберігається у колекції рукописів та стародруків Одеської національної наукової бібліотеки під шифром 1/154; *предмет* дослідження — особливості графічно-правописної системи списку як важливий критерій та передумова ідентифікації зображених у тексті книжно-писемних нашарувань. У статті описано історію побутування МК на слов'янському терені; відзначено особливий внесок Д. С. Іщенка у розробку цієї проблематики; розглянуто набір ужитих у списку графем; виявлено орфографічні принципи та закономірності їхнього написання; проаналізовано відображені на письмі найтипівіші фонетичні явища та зміни; відзначено наявність локальних маркерів. Проведене дослідження дає змогу зробити *висновок*, що Одеський список МК Теодора Студита репрезентує строкату картину співіснування декількох книжно-писемних систем (середньовічної болгарської або тирновсько-ресавської, сербської та східнослов'янської) з частковим вкрапленням болгарських діалектних рис. Цей факт відкриває *перспективи для подальших досліджень*. Задля уточнення етнолінгвістичної атрибуції списку потрібно здійснити поглиблене дослідження його палеографічних, акцентологічних, граматичних, синтаксичних, лексичних особливостей, а також ретельного текстологічного аналізу близьких за складом списків. Текстологічному дослідженню має передувати першочергове виявлення тих списків, які містять цей переклад.

Ключові слова: Теодор Студит, «Малий катехізіс», новоболгарські рукописи, графічно-орфографічна система, втимієво-ресавський правопис, сербські та східнослов'янські книжно-писемні нашарування.

Постановка проблеми. Протягом усього творчого шляху Дмитро Семенович Іщенко як вчений-палеославист свій могутній геній науковця присвячував дослідженню слов'янських перекладів творів визначного візантійського релігійного та суспільного діяча Теодора Студита (759–826 рр.) [6–13]. Звертаючись до писемних пам'яток, що зберігаються у фондах бібліотек багатьох слов'янських і неслов'янських країн, професор Одеського національного університету імені І. І. Мечникова Д. С. Іщенко розглядав питання складу, походження, поширення, міграції, текстології, особливостей мови та перекладу численних списків автора монастирського уставу і зробив у славістиці значний внесок у розвиток цієї проблематики. Окрім того, особливо увагу видатний вчений приділяв роботі з рукописами Одеської національної наукової бібліотеки, підкреслюючи, що, починаючи з 60-х рр. ХХ ст., писемні пам'ятки, особливо південнослов'янського походження, не були, окрім деяких розвідок [4; 5], пріоритетними у колі наукових інтересів мовознавців і потребують поглибленого вивчення [13, с. 104]. Знавець та історик слов'янських мов, Д. С. Іщенко відзначав надзвичайну актуальність дослідження рукописної спадщини і наголошував на необхідності встановлення змісту, складу кожної пам'ятки окремо, уточнення її датування, з'ясування етнокультурної та мовної атрибуції, ретельного всебічного аналізу її мовних та інших особливостей [10, с. 211; 11, с. 26]. Серед багатьох цінкових і цінних рукописів колекції В. І. Григоровича Одеської національної наукової бібліотеки є декілька пам'яток новоболгарської доби, які ще не були об'єктом вичерпного та всеосяжного студювання. Як виявилось, один з них (шифр 1/154, старий шифр — 38/64) містить список пізнього перекладу повчальних слів Теодора Студита. Комплексний аналіз цього тексту, з одного боку, доповнить укладену Д. С. Іщенко мозаїку побутування праць візантійського автора у рукописній традиції на слов'янському ґрунті, а з іншого — допоможе заповнити деякі прогалини у дослідженні Одеської рукописної збірки — «справжньої наукової скарбниці» [13, с. 110].

Зв'язок з попередніми дослідженнями й публікаціями. Новоболгарське надбання рукописного фонду Одеської національної наукової бібліотеки складають 4 рукописи (1/114 (37(63); 1/117 (36(62); 1/123 (39/(65); 1/154 (38/(64)), які, як вже згадувалось, мало описані. Ф. Є. Петрунь повідомляє, що характеристику «новоболгарські» цим пам'яткам, згідно із особистими записами В. І. Григоровича та укладеними ним реєстрами рукописів, дав він сам, оскільки в селах, звідки вони були привезені, великий славіст зафіксував новоболгарські риси [19, с. 152]. Первинний аналіз новоболгарських інновацій у цих збірниках здійснено в роботі П. О. Лаврова [15]. Коротка каталожна інформація про ці 4 рукописи подається в описі В. М. Мочульського [17]. В одному з описів збірки, однак, представлені відомості про 3 рукописи, а про рукопис 1/154 нічого не зазначається [14]. 29.06.2022 року в Інституті болгарської мови імені професора Л. Андрейчина Болгарської академії

наук відбувся захист дисертації Т. І. Браги, предметом дослідження якої було обрано палеографічні, кодикологічні та деякі лексичні особливості зазначених пам'яток [1].

Збірник 1/154, завдяки своєму цікавому складу, викликав, порівняно з іншими рукописами того ж періоду, більший резонанс серед істориків болгарської мови (А. Ангушева, Б. Ангелов, Т. І. Брага, Д. Дімітрова-Марінова, М. Дімітрова, Д. Стоянова), дослідження яких, проте, не можна вважати достатніми і що, відтак, відкриває широке поле для подальших наукових пошуків.

Формулювання завдань. Мета статті — розглянути графічно-орфографічні особливості списку пізнього перекладу «Катехізичних повчань» Теодора Студита і виявити прикметні риси застосованих книжно-писемних традицій. Об'єкт дослідження — список «Катехізичних повчань», який міститься у рукописі 1/154, предмет — його графічно-правописні особливості.

Виклад основного матеріалу. Дамо детальнішу інформацію про рукопис 1/154. Рукопис привезено В. І. Григоровичем з болгарського міста Свиштов у 1845 р. [19, с. 152]. На 1 аркуші пам'ятки міститься запис, зроблений рукою вченого: «Ръкописъ на новоболгарскомъ языкѣ XVIII в.». Цей конволут, тобто скомпонований збірник, об'єднує в одній палітурці самостійні і між собою не пов'язані твори різних авторів. Так, досліджуваний рукопис складається із 3 частин: перша — список «Недільних повчань» Великоднього циклу; друга — список «Катехізичних повчань» Теодора Студита; третя — список «Жіночого збірника».

Список першого розділу книги належить перу Никифора Рильського — відомого тогочасного книжника, талановитого перекладача, плідного переписувача, життя і діяльність якого нерозривно пов'язані з Рильським монастирем — важливим культурним та літературним центром, оплотом християнської віри, захисником болгарської просвіти та національної ідентичності впродовж усіх історичних епох його існування. Авторство Никифора встановлюється на підставі його власної приписки, записаної на 2 аркуші, та типових для книжника особливостей письма — неправильного напівуставу. Наступні два розділи виконані іншим почерком, власник якого досі залишається для науки анонімним. Укладачем збірника вважають Никифора Рильського, оскільки він підготував загальний зміст до всієї книги, включивши в нього проповіді усіх трьох частин і давши їм єдину пагінацію, і розмістив його на початку збірника. Згадана вище приписка гласить, що рукопис переписано монахом Никифором у 1757 р. у Рильській святій обителі. Очевидно, однак, що вона стосується лише першої частини збірника — «Недільних повчань». Можливо, цього ж року було завершено укладання всього збірника, але місце, авторство і час здійснення двох інших списків ще потребує уточнення.

Д. С. Іщенко у своїх роботах писав, що всі повчання авторитетного візантійського письменника Теодора Студита складають Великий та Малий катехізиси (далі ВК та МК відповідно) [7, с. 157], зосереджуючись, узагалі, на дослідженні слов'янських перекладів МК. У своїх роботах вчений викремив широке коло південно- та східнослов'янських рукописів, що у своєму складі містять твори Студита, ввівши до наукового обігу значну кількість нових пам'яток [7–12]; розмежував ці рукописи між собою, точно вказавши, які з них містять повчальні слова ВК, а які — МК, чим уточнював, конкретизував, а часто і корегував думки попередників-славистів; розробив чіткі критерії такого розмежування [6]; першим ідентифікував слова МК за стабільною нумерацією грецьких списків; визначив походження й етнічну приналежність слов'янських списків МК та встановив зв'язки між ними. Як переконливо свідчать результати досліджень Д. С. Іщенка, існувало 2 найдавніших переклади МК [7, с. 170]. Перший переклад було здійснено південними слов'янами (найімовірніше, сербами) [9, с. 81]. Найбільш ранній список цього перекладу (Хіландарський) датується 2-ою чвертю XIII ст. Він лежить в основі інших південнослов'янських списків (Загребський, Нямецький, Рильський) [8, с. 98]. Унаслідок другого південнослов'янського впливу, цей переклад, перейшовши на Русь, підлягав щонайменше двом редакціям, які відображаються у значній кількості списків XV ст. [7, с. 169; 11, с. 26; 12]. Другий ранній переклад було здійснено на Русі. Зробити таке припущення вченому дозволяє той факт, що цей переклад збережений лише у східнослов'янських списках XV–XVI ст. і не зафіксований у південних слов'ян [7, с. 169, 171].

Подальша доля творів Теодора Студита в Болгарії висвітлена слабо. Інтерес до них активізувався з розвитком книгодрукування. У 1676 р. у Венеції відомий видавець Ніколаос Глікис публікує книгу «Κατηχητικόν», до складу якої увійшло 95 повчальних слів Теодора Студита, передмова та заповіт монахам. Болгарська дослідниця Донка Петканова, розглядаючи проблему грецько-болгарських відносин, встановила, що у південних слов'ян видання Глікиса було перекладено декілька разів, принаймні двічі: відразу після виходу книги у світ та пізніше, у XVIII ст. [18, с. 134–135]. Учена припускає, що переклад XVII ст. міг бути здійснений або на Афоні, або в Рильському монастирі, позаяк книжники цих скрипторіїв підтримували тісну творчу взаємодію з іншими балканськими та слов'янськими рукописними майстернями, літературними центрами й духовно-релігійними осередками і перебували у вирії найновіших літературно-культурних подій. Визначити етнічне походження перекладача раннього перекладу видання Глікиса важко, адже в ньому проявляються характерні як сербські, так і болгарські риси [18, с. 135]. Одеський список містить 33 проповіді, порядок розташування яких відповідає порядку їх розміщення у грецькій друкованій книзі (з 41 по 72), хоч і без нумерації, на відміну від першоджерела. Можливо, він відображає хронологічно пізніший переклад книги «Κατηχητικόν». Наявність в Одеському списку лише 33 слів з 95, може означати, що в ньому

представлена окрема вибірка з більш повного перекладу книги або навпаки — що переклад, який послужив для списку протографом, було здійснено частково, неповністю. Однак, вирішення окреслених питань потребує детальної, кропіткої роботи, із залученням значної кількості списків подібного складу та співвіднесених із спільним першоджерелом.

Оскільки в дослідженнях, у яких згадуються відомі на сьогодні списки перекладів «Катехіткону» [18], не зазначається приналежність проповідей до ВК чи МК, нами було встановлено, що більшість повчальних слів, які включено до Одеського списку, належить до МК [22, с. 132].

Звернімося до аналізу найголовніших особливостей графіко-орфографічної системи. Список МК 1/154 написаний не дуже розбірливим скорописним почерком. Це двоєровий рукопис, зустрічаються обидва знаки ь, ъ. Буква ъ вживається, по-перше, дуже рідко, по-друге, її дуже складно відрізнити від ь, оскільки верхня горизонтальна риска нечітка, невиразна та надто коротка. Правила використання того чи іншого знаку не прослідковуються, обидві букви ставляться в однакових позиціях: здебільшого, в абсолютному кінці слів, з метою їх відокремлення одне від іншого, та рідше в середині слова, наприклад: вѣ вѣка, вѣ новом, да не сотворимъ бвѣдѣ, вѣ радостн, скръжетъ, вѣсегда, вѣ памать, вѣ смрненіе, вѣсемь, вѣсю, вѣпадетъ, пльтескаа, трѣстне, слъзн, прнгръшаеть тощо. І ь, і ъ в кінці слова можуть пропускатися. Знак великого юса ѣ відсутній. Графемаи ѿ, ѡ пишуться на початку слова, у префіксах та як прийменники: ѿ дѣль, ѿ красотн, ѡ пролетн, ѡ вразн; ѡвразъ, ѡвбанчн, ѡвратн са, ѡтворенне, ѡтветъ; букви оу та і — на початку слова та після голосних: оукорь, оудн, оукрашеніе, оученнкъ, оукоренает са, ііаковъ, ііанна; наоука, прнговожденіе, вождєленіе. Літера оу вживається також на початку другого кореня у складних словах: бгвоугодно, чреввоугожденіе. Букви о, ѡ, стоять в середині та кінці слова: поста, плодъ, садове, радостна, дѣша, пѣста, нзпѣцають, разѣметн; него, како, тако, своємѡ, емѡ. Графемаи ѡ, ѡ (на позначення [i] та [v]), ѡ вживаються вкрай рідко, здебільшого у словах іншомовного походження (власних назвах та деяких лексемах, які означають найважливіші християнські поняття): ѡлломоское стнхословне, ѡлма, александра, египта, лвтѣрна, павла, еуренскн, еѡлско, еѡтропна, ѡедора, горѡ фаворскою. Знак з теж не частий і зафіксований, здебільшого, в дериватах слова «зло» та деяких інших словах: зло, злоба, злобентн, знма, зверне. Графема ѡ стоїть, головним чином, на початку слова, рідше в середині після голосних (переважно в дієсловах): ѡкоже, ѡко, ѡвалѣнне, ѡковъ, ѡростъ, ѡдемъ, нменаше, поѡша, прнѡша, содеѡша. За фреквентністю написання у середині слова буква ѡ поступається літері ѡ, в кінці слова ѡ не зафіксована, в цій позиції пріоритетним є вибір графемаи ѡ. Написання букви ѡ носить спорадичний характер, у деяких випадках воно регулюється етимологічним принципом: мѡ, нѡнѣ, бѡтн, монастѣрскн, слъщнтѡ, вѣѡнѡн, стѡн, бѡжнѡн, а в інших — відображає чисельні помилки: днѡ, вѡ подѡвѡзе, наследнтѡ, блѡвѡ, нѡлѡ. У цілому, розглянуті закономірності вживання буквених знаків у списку відповідають нормам тирновсько-ресавського правопису (так прийнято в болгаристичній науковій літературі називати систему спільних для болгар і сербів орфографічних правил), що активно використовувався і був домінуючим упродовж декількох століть османського поневолення. Книжники самі дають визначення написаній за принципами цієї орфографічної системи мові — «общезик», що дуже точно відображає її специфіку [3, с. 38–52; 16, с. 101]. З іншого боку, відчувається значний вплив писемної традиції східних слов'ян, що виражається у дистрибуції графем ѡ та ѡ; у використанні букви ѡ для вираження [ja]; у вживанні літери ѡ після ц (ѡцѡ, послѡшннѡцѡ, ннѡцѡнѡ) та у закінченнях повних форм прикметників чоловічого роду однини, як і, власне, у їх наявності, адже, як відомо, повні форми прикметників ще на ранньому етапі розвитку болгарської мови були витіснені з ужитку короткими.

Рефлекси старослов'янських редукованих ѡ, ѡ. У сильній позиції ѡ вокалізується в ѡ, в корені слова: дѡнѡ, рѡвностъ, вѡ темннѡ, прншелѡць, слѡзн, тѡшка, правѡднн, нечѡстнѡго, заплѡваша, поперѡють; суфіксах: ѡѡчество, пѡтъшѡствѡне, скръжетъ, конѡць, сребролюѡецъ, мѡдрѡецъ, прншелѡць, повннѡнѡ, непѡрѡчѡнѡ, прѡповѡвѡнѡ, страшенѡ, блаженѡ, снѡнѡ та ін., що є характерним для західноболгарських говорів, а в деяких випадках стало нормативним для сучасної болгарської літературної мови. Як сербізми варто розцінювати слова, у яких ѡ з'являється на місці ѡ у коренях слів: дѡнѡ, по-танкн, вѡсемѡ, вѡсн, вѡсако, вѡсегда, ѡѡчество, мѡдѡ, дѡнась, тащнм са, тащеславнѡ, прѡлащантѡ са та у суфіксах: богѡтаство, напрѡсанство, болѡзѡнѡ, дѡнась, конѡць, конѡчно, мѡжѡственнѡ та ін.

Рефлексами ѡ можуть виступати як ѡ, так і ѡ, що властиво для діалектів західноболгарського ареалу [22, с. 202–203]. Так, ѡ вокалізується в ѡ у коренях слів: закѡсненіе, кровѡ, дождѡ, плѡтнѡ, ѡпованнѡ, сонѡ, зѡль, закѡснѡ, закѡснѡнѡ, нсѡхнѡть, не токмо; в суфіксах: петѡкъ, кратѡкъ, наѡѡтокѡ; в префіксах: воздѡданнѡ, воплощеніе, воздѡнханнѡ, возрастѡ, собѡлазнн, соглѡснѡ, собѡраніе, совѡсть, воzvнѡшаеть, вохѡте, воzрннѡ, воспоменѡтн, воzтрѡвѡнѡ, совѡршатн, сотворн, согрѡшн, собѡрѡета, совѡтѡвет са, сохѡранѡемѡ, соѡкѡплѡдетѡ; та в прийменниках: во, ко, со, сос. Ці випадки можуть, з одного боку, відображати особливості територіального діалекту, однак, з іншого, — свідчити про наслідування норм східнослов'янської писемної традиції. ѡ на місці ѡ також зустрічаємо в корені слова, наприклад: да не ѡжѡснѡдет ѡѡтѡвѡешн, ѡжѡ, даждѡ, ѡганѡ, що теж може мати під собою діалектне підґрунтя. У префіксах пишеться ѡ: сѡрѡдннѡнѡ, сѡгрѡшеніе, сѡгѡраеть, сѡздѡдет са, вѡметѡет са, вѡннманнѡ, вѡнѡтарнн, вѡсѡе, вѡскѡре, вѡспоменѡтн, вѡксѡнтн, вѡменѡют са, вѡплѡтн са; та прийменниках ѡа, ѡа, ѡа, ѡа. ѡ може з'являтися навіть у тих випадках, де редукованого, згідно з етимологією, не було: наѡвѡ, щѡдѡрѡ, Петѡрѡ, ѡсамѡсамѡ, реѡкаль ѡсн. Однак такі форми відповідають сучасній сербській мові: наѡв [20, с. 773], шѡдѡр [20, с. 520], реѡка (акт. ді-

єприкм. мин. ч. від дієслова *рећи*) [20, с. 1139], *сам* (енкл. 1 ос. одн. від дієслова *бити*) [20, с. 85], *Петар*, що неоднозначно підтверджує наявність сербського впливу.

Уживання рефлексів *о* та *а* в одних і тих самих лексемах, їхніх формах та однокорених словах породжує варіативність: *сотворнмь* — *сатворнль*, *сохранмь* — *сахарннмь*, *вокснмь* — *ваксннн*, *сомертн* — *самертъ* та багато інших. Показовим є функціонування таких варіантів (з *ь*, *о*, *а*) у прийменниках в межах одного речення: *аще кон сос чнстн совѣсть прнчущает са животь вѣчнн сподоблает са нели на всакъ дѣнь говорн съ пророка дѣда н сасъ оучнтелем црковннмь*.

Групи плавних приголосних з редукованими *рь*, *ль*, *рь*, *ль* у рукописі пишуться, здебільшого, за східнослов'янським зразком — *ер*, *ел*, *ор*, *ол*: *жертва*, *смерть*, *воздержаніє*, *держа*, *совершатн*, *терпетн*, *да не wskвернаем са*, *смерднтъ*, *перва*, *первородннн*, *мертвен*, *твердо*, *совершнннаа*; *мова*, *безмоливое*, *горделннн*, *ва скорбѣхъ*, *скорбѣ*, *должнн*, *нзполнѣнь*. Набагато рідше зустрічаємо ці буквосполучення зі знаком редукованого у позиції до приголосного, що характерно для рукописів тирновсько-ресавського походження, пор.: *терпетн* — *трѣпнмь*, *твердо* — *тврѣдь*; *мова* — *мльвн*, *горделннн* — *грьдосьть*, *нзполнѣнь* — *пльннна*. В окремих словах, а також у дереватах старослов'янського дієслова *прѣтрѣпѣтн* переважає *а*: *зломнсалномъ*, *претарпнта*, *претарпнма*, *претарпннн* та ін. Згідно із сербською фонетикою, відображається складотворчий характер *р* та *л*: *крщень*, *крщеніє*, *слнце*, *самртъ*.

Рефлекси носових голосних. Згідно з тирновсько-ресавським правописом, на місці *ъ* вживається *ъ/ю*, а на місці *а* — *є* [2, с. 416, 421]. Графема *ъ* використовується у таких випадках: в корені слова: *сѣда*, *сѣднще*, *кѣплнн*, *кѣпѣта*, *скѣпо*, *разлѣченіє*, *зѣбомь*, *врѣжѣа*, *вѣдѣть*, *пѣтьшествне*, *вострѣвѣть*, *трѣвѣ*, *мѣдрецъ*, *прѣстѣпн*, *мѣченіє*, *мѣжіє*, *крѣгъ* *мѣжествено*, *рѣце*, *порѣчуетъ*, *тѣжнма*, *погрѣженъ*, *лѣкавнн*, *ванѣтарнн*, *ѡкѣдѣ*; префіксах: *несѣмннна спротивнаго врага*; суфіксах: *внезѣпѣ*, *воспоменѣтн*; у формах 3 в. одн., ж. р.: *дѣш онѣ*, *ва слѣа*, *молтѣвѣ*, *красотѣ*, *срамотѣ*, *пѣстннѣ*, *нѣделю*, *вкѣааю*, *мою*; у формах 1 ос. одн. теперішнього часу: *рекѣ*, *скажѣ*, *внжѣ*, *послѣжѣ*, *спасѣ*, *лѣжѣ*, *нѣжѣ*, *прнѣжѣ* н *прнмѣ*, *нстѣзѣю*, *всѣжѣаю*, *да оѣготовѣаю*, *нсповѣдѣю*, *ѡвѣщѣаю*, *молю*; та 3 ос. мн. теперішнього часу дієслів 1 дієвідміни: *нмѣтъ*, *могѣтъ*, *стрѣжѣтъ*, *жнтелствѣють*, *проповѣдѣють*, *нарнѣають*, *оѣготовѣають*, *оѣстроѣають*, *да се покаѣють*, *да са оѣубоѣють*; у формах 3 ос. мн. імперфекта: *пннѣхѣ*, *женѣхѣ са*, *посѣгѣхѣ*, *кѣпѣвѣхѣ*, *прѣдавахѣ*, *знѣдѣхѣ*, *сѣжѣдѣхѣ*, *радѣвахѣ са*, *всѣлахѣ са*, *боѣхѣ са*, *нмѣахѣ*, *оѣповахѣ*, *вопннѣхѣ*. Проявом відображення живого, діалектного мовлення є випадки написання *а* на місці *ъ*: *кащи*.

На місці *а* у списку у коренях слів послідовно з'являється *є*: *петокъ*, *метешъ*, *месо*, *паметь*, *ѣда*, *пѣть*, *клетн са*, *воспоменѣтн*, *стѣжннн*, *вѣзанъ*, *грѣдѣцаго*, *але може бути ѣ [а]* після шиплячих, як це було прийнято у східнослов'янських церковних книгах: *ѣда*, *наѣаьство*, *наѣало*, *прнчущеніє*, *прнчущаемъ са*; а також у формах 3 ос. мн. аориста: *прнѣдоша*, *сотворнша*, *нзѣраша са*, *рекоша*, *не покорнша са*, *раздѣдоша*, *оѣкрѣпнша се*, *прнѣша*, *побѣднша*, *сконѣаша*, *нзгнѣша*, *оѣкорнша*, *заплѣваша*.

Графема *а* у списку має декілька функцій. Вживається на позначення [ja] чи [ʲa]. Наприклад, у кінці та середині слова іменників: *недела*, *вола*, *братѣа*, *согрѣшенѣа*, *покаанне*, *вѣаденіє*, *мнѣаномъ*; у формах Р. — 3. відмінка іменників чол. р., одн.: *фѣрнсеа*, *зѣлодеа*, *спаснтѣаа*, *ноа*, *раа*; Р. в. одн. іменників с. р.: *ѡ небнтѣа*, *ѡ вснованѣа*, *нѣснѣаго дарованнѣа*; Н. в. мн. деяких іменників с. р.: *прегрѣшеннѣа*, *сокрѣвѣннѣа*, *помншленнѣа*, *зданѣа*, *каменѣа*, *скаканѣа*, *безѣннѣа*; у повних формах прикметників та дієприкметників, у займенниках жін. р. одн., Н. в.: *волаа*, *бѣжствѣаа*, *совершннѣаа*, *коа*, *каа*, *некоа*, *внѣаа*, *своа*; у Н. в. мн. прикметників та займенників: *прѣчна дѣборѣдетѣан*, *сннн непокорѣннѣа*, *тнѣ наша лѣта*, *вннѣа люднѣ*, *такоѣаа словѣса*, *такоѣаа днѣ*; у дієсловах: *разлѣнѣает са*, *распалаѣеть са*, *оѣтолаѣмь*, *аѣдетъ*.

Знак *а* використано також на позначення фонетичного [e]: у відмінкових формах особових займенників та іменників: *ко мѣа*, *ѡ мѣа*, *ннѣа*; *ѡ канѣа*; у формах 1 ос. мн. — закінчення *—ме*, яке у західноболгарських говорах вживають для всіх дієвідмін: *гнѣаѣма са*, *проѣжѣаѣма*, *творнѣма*, *вѣдѣма*, *любнѣма*, *мнслнѣма*, *саншнѣма*, *тѣжнѣма*, *нмѣма*, *нзѣнѣма*; 2. ос. мн.: *оѣсаншнтѣа*, *хрѣаннтѣа*, *носнтѣа*, *любнтѣа*; у зворотній частці *са* при дієсловах: *заѣннают са*, *совершѣют са*, *ѣдѣнн са*, *не бонтѣ лн са*. Доказом останнього слугують випадки написання у зворотній частці *є*: *да се стрѣжнѣма*, *нзполннтѣ се*, *просѣтн се*, *омнѣ се*, *возвѣанѣн се*, *вѣнажн се*, *покаа се*. Для деяких слів типу *мѣсо*, *вѣма*, *нмѣа*, на перший погляд, важко однозначно сказати, який саме із звуків позначає буква *а* — [ʲa] чи [e]. Однак, зафіксовані випадки написання *є* в цих словах та їхніх словоформах спростовують сумніви і показують, що *а* служить для передачі [e], пор.: *мѣсоаѣденне* — *мѣсо*. Проте можливо, що вживання цієї літери, згідно з етимологією, відбиває практику, закріплену у східнослов'янській богослужбній літературі.

Літера *а* може писатися на етимологічному місці інших голосних: *вѣмасто*, *грѣхоѣа*, *вѣмаѣна*, *оѣмѣа*. Такі випадки показують, що вона вживалася для передачі звука [e].

Рефлекси ѣ. У списку яскраво виражене властиве для територіальних діалектів Західної Болгарії явище екавізму, тобто наявність [e] на місці ѣ у всіх позиціях [21, с. 207]: під наголосом: *снегъ*, *лѣдъ*; перед складом з твердим приголосним: *леностн*, *с мѣрѣ*, *хлѣбъ*, *телѣ*, *местѣ*, *смѣхѣтвореніє*, *прѣреканнѣ*, *трѣва*, *бѣсовѣ*, *колѣна*, *пѣснопеніє*, *потреба*, *бѣло*, *вѣчною*, *некон*, *заповѣда нмѣ*, *стрѣжѣтъ*, *повѣлѣѣаетъ*, *овеца*; в кінці слова: *вѣскорѣ*, *оѣмѣре*; перед складом із м'яким приголосним: *согрѣшнѣ*, *пѣспѣшннѣнн*, *оѣтѣшеннѣ*, *прѣреканнѣ*, *разѣмѣтн*, *наслѣдннѣнн*, *пѣсѣѣенн*, *леннн са*, *ваменѣають са* та ін. Ясна річ, виникають варіативні форми, наприклад: *снегъ* — *снегъ*, *лѣдъ* — *лѣдъ* тощо.

Представлені випадки написання букви ѣ згідно з етимологією: *гнѣѣвъ*, *дрѣѣво*, *повѣлѣѣннѣ*, *лѣѣта*, *заповѣдѣѣ*, *крѣѣпѣсть*, *соѣѣвь*, *цѣѣвтѣ*, *вѣѣнѣцы*, *оѣспѣѣха*, *врѣѣдь*, *грѣѣхъ*, *прегрѣѣшеннѣ*, *колѣѣнопрѣѣклоненіє*, *ѡѣѣвтѣ*, *нѣѣвѣрннѣн*, *вѣѣрннѣ*, *нѣѣтаѣннѣ*, *сѣѣѣтѣла*, *внѣѣшннѣ*, *вѣѣнннѣхъ*, *вѣѣщѣаетъ*, *проповѣдѣѣють*, *соѣѣѣѣтѣ са*.

7. Ищенко Д. С. Огласительные поучения Федора Студита в Византии и у славян. *Византийский временник*. Москва, 1979. Т. 40. С. 157–171.
8. Ищенко Д. С. Поучения Феодора Студита в рукописи Рильского монастыря. *Советское славяноведение*. Москва, 1979. № 4. С. 96–98.
9. Ищенко Д. С. Хиландарский список славянского перевода поучений Федора Студита. *Советское славяноведение*. Москва, 1980. № 4. С. 75–81.
10. Ищенко Д. С. Катехизичні повчання Феодора Студита в українській рукописній збірці XVII ст. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 1982. XXVII. С. 211–215.
11. Ищенко Д. С. О древнем славяно-русском переводе одного греческого гапакса. *Мова*. Одеса : ОДУ, 1995. № 1–2. С. 26–29.
12. Ищенко Д. С. Малый катехизис Федора Студита в старорусских списках XV–XVII в. и некоторые проблемы «второго южнославянского влияния». *Мова*. Одеса : ОНУ, 1999. № 3–4. С. 3–8.
13. Ищенко Д. С., Zubov M. I. Рукописи південнослов'янського походження в зібранні Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького : стан і перспективи дослідження. *Мовознавство*. Київ, 2008. № 2–3. С. 103–110.
14. Королькова Е. Г., Кравченко Ж. Н. Славянские рукописи нерусского происхождения Одесской государственной научной библиотеки им. А. М. Горького. *Известия на народна та библиотека и библиотека на Софийския държавен университет*. София, 1963. Т. 3 (IX). С. 29–41.
15. Лавров П. А. Дамаскин Студит и сборники его имени дамаскины в югославянской письменности. Одесса : Экономическая типография, 1899. 115 с.
16. Младенова О., Велчева Б. Ловешки дамаскин : новобългарски паметник от XVII в. София : Нац. библ. «Св. св. Кирил и Методий», 2013. 536 с.
17. Мочульский В. Н. Описание рукописей В. И. Григоровича. *Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете*. Одесса, 1890. Т. 1. С. 5–133.
18. Петканова-Тотева Д. Из гръцко-българските книжовни отношения през XVII–XVIII в. *Годишник на Софийския университет. Факултет по славянски филологии, за 1968 г.* София, 1969. Т. 62. С. 51–153.
19. Петрунь Ф. Г. Рукописна збірка В. І. Григоровича : бібліографічні замітки. *Праці Одеської центральної наукової бібліотеки*. Одеса, 1927. Вип. 1. С. 137–163.
20. Речник српскога језика / израдили Милица Вујанић и др.; редиговао и уредио Мирослав Николић. Нови сад : Матица српска, 2011. 1561 с.
21. Стойков Ст. Българска диалектология. 4-то фототипно издание. София : Марин Дринов, 2002. Available at: <http://macedonia.kroraina.com/>
22. Стоянова Д. Ф. Щодо співжиття граматичних архаїзмів та новоболгарських інновацій у перекладі «Катехизичних повчань» Й. Брадатого та його Одеському списку. *Годишник на Софийския университет «Св. Климент Охридски»*. Филологически факультет. София, 2019. Т. 104. С. 127–147.

References

1. Braga, T. I. (2022), *Odessa damascenes from the collection of V. I. Grigorovich — part of the Bulgarian cultural and historical heritage: paleography, codicology, dating* : Author's thesis : 2. Humanitarian sciences. 2. 1. Philology. Specialization : Bulgarian language/ History of the Bulgarian language [*Odeskite damaskini ot sbirkata na V. I. Grigorovich — chast ot bulgarskoto kulturno-istoricheskoto nasledstvo : paleografiya, kodikologiya, datirovka*], Sofia, 89 p.
2. Vasiliev, V. P., (1980), “The orthographic reform of Euthymius and its reflection in the works of his followers and the Bulgarian Damasceners”, *Tarnovo literary school* [“Pravopisnata reforma na Evtimii i otrazhenieto i v proizvedeniya ta na negovi sledovnitsi i na bulgarskite damaskinari”], *Tarnovska knizhovna shkola*, Sofia, vol. 2, pp. 405–421.
3. Della Agata, J., (1999), *Bulgarian and Slavic studies* [Studii po bulgaristika i slavistika], LIK Publishing House, Sofia, 180 p.
4. Zubov, M. I., (2006), “The Odessa copy of medieval Slavic translated comments on Gregory the Theologian's works”, *Slavic Studies collection* [“Odes'kyy spysok seredn'ovichnykh rukopysnykh komentariy do Sliv Hryhoriya Bohoslova”], *Slovyans'kyy zbirnyk*, Odessa, vol. 12, pp. 33–46.
5. Zubov, M. I. (2007), “Textological remarks to Odessa copy translated commentaries to Gregory the Theologian's sermons”, *Odessa National University Herald. Philology : Linguistics* [“Tekstologicheskiye zamechaniya k Odesskomu spisku perevodnykh kommentariyev k slovam Grigoriya Bogoslova, *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Filologiya : movoznavstvo*], Odessa, vol. 12 no. 3, pp. 56–63.
6. Ishchenko, D. S., (1976), “Catechisms by Theodore the Studite”, *Guidelines for the description of Slavic-Russian manuscripts for the Consolidated catalog of manuscripts stored in the USSR* [“Poucheniya oglasitel'nyye Feodora Studita”], *Metodicheskiye rekomendatsii po opisaniyu slavyano-russkikh rukopisey dlya Svodnogo kataloga rukopisey, khraNyashchikhsvya v SSSR*, Moscow, vol. 2, part 1, pp. 224–235.
7. Ishchenko, D. S., (1979), “Catechisms by Theodore the Studite in Byzantium and among the Slavs”, *BYZANTINA XRONIKA* [“Oglasitel'nyye poucheniya Fedora Studita v Vizantii i u slavyan, *Vizantiyskiy vremennik*], Moscow, vol. 40, pp. 157–171.
8. Ischenko, D. S., (1979), “Catechisms by Theodore the Studite in the manuscript of the Rila Monastery”, *Soviet Slavic studies* [“Poucheniya Feodora Studita v rukopisi Ryl'skogo monastyrja”, *Sovetskoye slavyanovedeniye*], vol. 4, pp. 96–98.
9. Ischenko, D. S., (1980), “Hilandar copy of Slavic translation of the Catechismos by Theodore the Studite”, *Soviet Slavic studies* [“Khilendarskiy spisok slavyanskogo perevoda poucheniy Fedora Studita”, *Sovetskoye slavyanovedeniye*], vol. 4, pp. 75–81.
10. Ischenko, D. S., (1982), “Catechisms by Theodore the Studite in the Ukrainian manuscript collection of the XVII th century”, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* [“Katekhizychni povchannya Feodora Studyta v ukrayins'kii rukopysniy zbirtsi XVII st.”], *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. XXXVII, pp. 211–215.
11. Ischenko, D. S. (1995), “About the ancient Slavic-Russian translation of one Greek hapax”, *Mova / Language* [“O drevnem slavyano-russkom perevode odnogo grecheskogo gapaksa”], *Mova : naukovno-teoretychnyy chasopys z movoznavstva*], Odessa I. I. Mechnikov State University, Odessa, no. 1–2, pp. 26–29.

12. Ischenko, D. S. (1999), “The Small Catechisms by Theodore the Studite in the Old Russian Copies of the 15th–17th Centuries and some problems of the “second South Slavic influence””, *Mova / Language* [“Malyy katekhizis Fedora Studita v starorusskikh spiskakh XV–XVII v. i nekotoryye problemy “vtorogo yuzhnoslavyanskogo vlianiya””, *Mova : naukovо-teoretychnyy chasopys z movoznavstva*], Odessa I. I. Mechnikov National University, Odessa, no. 3–4, pp. 3–8.
13. Ischenko D. S., Zubov, M. I. (2008), “Manuscripts of the south Slavic origin in the collection of the Odessa A. M. Gorky State Scientific Library : the state and the perspectives of research”, *Movoznavstvo / Linguistics* [“Rukopysy pivdenneoslov’yans’koho pokhodzhennya v zibranni Odes’koyi derzhavnoyi naukovoyi biblioteki im. O. M. Hor’koho : stan i perspektyvy doslidzhennya, *Movoznavstvo*], O. O. Potebnia Institute of Linguistics, NAS of Ukraine, Kyiv, no. 2–3, pp. 103–110.
14. Korolkova, E. G., Kravchenko, Zh. N. (1963), “Slavic manuscripts of non-Russian origin of Odessa A. M. Gorky State Scientific Library”, *Notices of the National Library and the Library of the Sofia State University* [“Slavyanskiye rukopisi nerusskogo proiskhozhdeniya Odesskoy gosudarstvennoy nauchnoy biblioteki im. A. M. Gor’kogo, *Izvestiya na narodna ta biblioteka i biblioteka na Sofijskiya dŕrzhaven universitet*], Sofia, vol. 3 (IX), pp. 29–41.
15. Lavrov, P. A. (1899), *Damaskin Studite and Damaskins in Yugoslav writing* [*Damaskin Studit i sborniki yego imeni damaskiny v yugoslavianskoy pis’mennosti*], Economicheskaya Publishing House, Odessa, 115 p.
16. Mladenova, O., Velcheva, B. (2013), *Loveshki damaskin : New Bulgarian manuscript from the 17th century* [*Loveshki damaskin : novobŭlgarski pametnik ot XVII v.*], Sofia, 536 p.
17. Mochul’skiy, V. N. (1890), “Description of manuscripts by V. I. Grigorovich”, *Chronicle of the Historical and Philological Association of the Imperial New Russia University* [“Opisaniye rukopisey V. I. Grigorovicha”, *Letopis’ Istoriko-filologicheskogo obshchestva pri Imperatorskom Novorossiyskom Universitete*], Odessa, vol. 1, pp. 5–133.
18. Petkanova–Toteva, D. (1969), “About the Greek-Bulgarian writing relations in the XVII–XVIII centuries”, *Annual of Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Faculty of Slavic Studies* [“Iz grŭtsko-bŭlgarskite knizhovni otnosheniya prez XVI–XVIII v.”, *Godishnik na Sofijskiya universitet, Fakultet po slavyanski filologii*], Sofia, vol. 62, pp. 51–153.
19. Petrun, F. Ye., (1927), “Manuscript collection of V. I. Grigorovich : bibliographical notes”, *Proceedings of the Odessa Central Scientific Library* [“Rukopysna zbirka V. I. Hryhorovycha : bibliografichni zamitky”, *Pratsi Odes’koyi tsentral’noyi naukovoyi biblioteki*], Odessa, vol. 1, pp. 137–163.
20. Stoikov, St. (2002), *Bulgarian dialectology*, 4th phototype ed. [*Bŭlgarska dialektologiya*, 4-to fototipno izd.], Marin Drinov Publishing House, Sofia. Available at : <http://macedonia.kroraina.com/>
21. Stoianova, D. F. (2019), “Grammatical Archaisms and Modern Bulgarian Innovations in the Translation of the Catechismos by Iosif Bradaty and its Odessa Copy”, *Annual of Sofia University “St. Kliment Ohridski”. Faculty of Philology* [“Shchodo spivzhyttya hramatychnykh arkhayizmiv ta novobolhars’kykh innovatsiy u pereklyadi «Katekhizychnykh povchan’» Y. Bradatoho ta yoho Odes’komu spysku, *Godishnik na Sofijskiya universitet. Filologicheski fakultet*], Sofia, vol. 104, pp. 127–147.

Daryna F. STOIANOVA,

Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor of General and Slavic Linguistics Department, Odessa I. I. Mechnikov National University; 24/26 Frantsuzky Blvd., Odessa, 65058, Ukraine; phone: + 38 0669499087; e-mail: darinazakun78@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-9741-2519

SOME GRAPHIC AND ORTHOGRAPHIC FEATURES OF THE ODESSA COPY OF THE NEW BULGARIAN TRANSLATION OF THE “SMALL CATECHISMOS” BY THEODOR THE STUDITE

Summary. The *aim* of the article is to consider the graphic and orthographical features of the New Bulgarian translation of “Catechismos” written by Theodore the Studite, the outstanding Byzantine religious and public figure and the author of the monastery charter. The *object* of the research is copy of the “Small Catechismos” of the 18th century by anonymous scribe which is part of a convolute and kept in the collection of manuscripts and early printed editions (Odessa National Scientific Library, no. 1/154), the *subject* — features of the graphic-spelling system of the copy, whose description is an important criterion and prerequisite for identifying the written layers. The article describes the history of the study of this translation among the Slavs; the great contribution of professor D. S. Ishchenko to the development of this issue is determined; the complex of graphemes used in the copy and the orthographic principles of their use are considered; the typical phonetic phenomena and changes that received written fixation in the copy are analyzed; the local markers are outlined. The results of the study allow us to draw the following *conclusions*: the Odessa copy of “Small Catechismos” by Theodore the Studite has several written layers (medieval Bulgarian or Tarnovo-Resavian, Serbian and East Slavic) with a partial inclusion of Bulgarian dialect features. This fact determines important aspects of the *further research*. To clarify the ethnolinguistic attribution of the copy, it is necessary to carry out an in-depth study of its paleographic, accentological, grammatical, syntactic, lexical features, as well as a thorough textual analysis of copies similar in composition. Textual research should be preceded, first of all, by the identification of copies containing this translation.

Key words: Theodore the Studite, “Small Catechismos”, New Bulgarian manuscripts, graphic-spelling system, Evtimiyevo-Resavian spelling, Serbian and East Slavic written layers.

СТОЯНОВА Дарина Фёдоровна,

кандидат филологических наук, доцент кафедры общего и славянского языкознания Одесского национального университета имени И. И. Мечникова; Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина; тел.: +38 0669499087; e-mail: darinazakun78@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-9741-2519

ГРАФИЧЕСКО-ОРФОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОДЕССКОГО СПИСКА НОВОБОЛГАРСКОГО ПЕРЕВОДА «МАЛОГО КАТЕХИЗИСА» ТЕОДОРА СТУДИТА

Аннотация. *Целью* статьи является рассмотрение графико-орфографических особенностей новоболгарского перевода «Огласительных поучений» Феодора Студита как одного из хронологически поздних этапов распространения в рукописной традиции славян произведений выдающегося византийского религиозного и общественного деятеля и автора монастырского устава. *Объект* исследования — анонимный список «Малого катехизиса» XVIII в., входящего в состав уникального по своему содержанию конволюта, сохраняющегося в коллекции рукописей и старопечатных изданий Одесской национальной научной библиотеки под шифром 1/154, *предмет* — особенности графико-правописной системы списка, описание которых является важным критерием и предпосылкой для идентификации отображаемых в тексте книжно-письменных систем. В статье описана история исследования бытования МК у славян; отмечена особая значимость вклада Д. С. Ищенко в разработку данной проблематики; рассмотрен комплекс использованных в списке графем и определены орфографические принципы их употребления; проанализированы типичные фонетические явления и изменения, получившие в списке письменную фиксацию; отмечено наличие локальных маркеров. *Результаты* исследования позволяют сделать *следующие выводы:* Одесский список МК Феодора Студита отражает пёструю картину сосуществования нескольких книжно-письменных наслоений (средневековой болгарской или тырновско-ресавской, сербской и восточнославянской) с частичным вкраплением болгарских диалектных черт. Этот факт открывает *перспективы для дальнейших исследований.* Для уточнения этнолингвистической атрибуции списка необходимо осуществление углубленного исследования его палеографических, акцентологических, грамматических, синтаксических, лексических особенностей, а также тщательного текстологического анализа близких по составу списков. Текстологическому исследованию должно предшествовать, в первую очередь, выявление списков, содержащих этот перевод.

Ключевые слова: Феодор Студит, «Малый катехизис», новоболгарские рукописи, графико-орфографическая система, евтимиево-ресавское правописание, сербская и восточнославянские книжно-письменные наслоения.

Статью отримано 6.10.2022 р.

ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОГО ТА ІСТОРИЧНОГО МОВОЗНАВСТВА І ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

DOI: 10.18524/2307-4558.2022.38.269919

UDC 81-112.2

Alexander I. ILIADI,

Doctor of philological sciences, Associate Professor of the Department of Translation, Theoretical and Applied Linguistics, Odessa South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky; 34 Staroportofrankivska Str., Odessa, 65020, Ukraine; phone: +38 095 0812118; e-mail: alexandr.iliadi@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-5078-8316

OLD ENGLISH COMPOSITA WITH *leōd*, *liud* IN STRUCTURAL AND CHRONOLOGICAL TERMS (AGAINST GERMANIC BACKGROUND)

Summary. The paper focuses on the study of historical-linguistic research of OE anthroponyms-composites with Anglo-Saxon *leōd*, *liud*. The **topicality** of this paper is determined by a lack of attention to research in field of Old English historical anthroponymy. The **purpose** of study is the description of structural types of anthroponymic composites with component *leōd*, *liud*. The **object** of the research is Nomina Personalia nouns, taken from Anglo-Saxon monuments of V–X cent. AD, which are formed by the way of compounding. Morphological and lexical-semantic peculiarities of OE proper nouns, and their common nouns counterparts, as well as reconstructed proto-germanic prototypes constitute the **subject** of the investigation. As a **result** of our research, structural types of Anglo-Saxon anthroponyms with *liud* / *leōd* are described; Relative Chronology of analysed compound proper names is defined, which determined reconstruction of Proto-Germanic prototypes for oldest anthroponymic compounds; morphological and semantical peculiarities of Anglo-Saxon dithematic anthroponyms are highlighted. **Conclusions.** Old English reflexes of Proto-Germanic **leuđi-* in anthroponymic composites are attested only as prepositive determinatives with a postpositive defined word. **Leuđi-* belongs to the nuclear components in the Proto-Germanic system of creating dithematic names. Old English testifies to the loss of reflexes **leuđi-* the ability to be a definable member in innovative anthroponymic composites and, possibly, the loss of the Proto-Germanic anthroponymic heritage with traces of their post-positive usage. The ratio in the pair «Old English innovation VS Proto-Germanic archaism» for names with *liud/leōd* is 4 : 28 units. According to the morphological classification of Old English and Old Saxon composites, their oldest layer shows the determinative and possessive specificity of the combination of parts with a small number of cases of coordination of exponents. **Perspectives** for further research is to uncover the system of structurally and etymologically identical dithematic anthroponyms in onomastic vocabulary of Slavic and Baltic languages and comparative analyses of their cultural semantics.

Key words: Old English, Old Saxon, anthroponym, composite, lexeme, prototype, morphology.

1. Introduction

Formulation of the problem. The paradigm of dithematic (two-component) personal names is a significant part of the Old English (Anglo-Saxon) onomasticon (to avoid terminological confusion Saxon (саксонський) & Sahson (сакський), the term Sahson is used here as the name of the language of the Germans, who, together with the Angles and the Jutes, took part in the English ethnogenesis). Being an archaic lexical group, formed during the existence of moral, legal and religious norms, different from modern ones, composite anthroponyms reproduce semantic and ideological clichés, according to which wishful and protective (defensive) Nomina Personalia were «constructed» in the Old English and earlier periods, which is important to study the history of the language. And even more: each of them represents a compactification of the corresponding word combination, so the determination or reconstruction of basic (generating) for such composites of microtexts with a certain ideological load seem to be scientifically justified. Cultural and linguistic information condensed or preserved in the composition of two-base names is a linguistic object that is difficult to overestimate, therefore any studies aimed at its description and analysis will be **relevant**, especially since modern domestic and foreign linguistics does not pay due attention to this line of work, which is an urgent **problem** of comparative-historical linguistics and language history studies. For example, there are still no monographic descriptions of a number of Old English two-basic anthroponyms with exponents-carriers of cultural (ethical, legal, social, religious and mythological, magical) semantics, such as *hrēð/hrōð*, *æðele/eðele*, [*e*]alh/*healh*, *wulf*, *tīr*, *god*, etc., the use of which for the creation of personal names was regulated by a set of rules: 1) the position (prae- VS post-) of the exponent, which determined its status as an attributive or nuclear (main) part of the composite; 2) combinatorial properties (valence, semantic conjugation) of the nuclear exponent; 3) the grammatical semantics of the syntactic unit

(phrase or sentence), on the basis of which a two-component personal name was formed; 4) semantic and ideological clichés.

As in many other units of this structural category, the nuclear component here is capable of occupying both a pre- and a postposition in regard to another lexical base that is involved in creating a certain cultural meaning (cf. the experience of describing another component in: [2, p. 84–91]). And since we are talking about a very archaic layer of the English namelist, a significant part of which is inherited from the Proto-Germanic era, such cultural meanings are not always clearly recognized, including due to the vagueness of grammatical connections, grammatical homonymy, which cannot be avoided due to the combination of two bases (this problem is particularly relevant in the reconstruction of Proto-Germanic anthroponymy, cf: [4, p. 88]). Only the reconstruction of the microtext (phrase or short sentence reproduced in the language of law or poetic language; see, e.g., in: [24]), which is the basis of the anthroponym, can shed light on the semantics of the composite.

Aims and objectives. The purpose of our study is to describe the structural types of anthroponymic Old English composites with the exponent *liud/leōd* ‘people, nation’, ‘one of the people’, which involves determination of syntactic correlates for binomial personal names, chronological stratification of composites and their morphological characteristics. **The object** of the research is Old English two-base anthroponyms with the indicated exponent, extracted from the texts written in Old English and Latin from the Heptarchy era (around 500 — mid IXth century AD). The morphological features of the Anglo-Saxon Nomina Propria, their full-lexical counterparts from other Germanic languages, and the lexical and semantic features of the appellatives (common names) involved for their explanation are directly analyzed.

Reference to previous studies. Some Old Germanic anthroponymic composites from Proto-Germanic **leuđi-* were the object of consideration in R. Ferguson’s [11, p. 330–331] and T. V. Toporova [4] monographs. Currently, there are no special studies focused on highlighting the structural and semantic features of binomial personal names with Anglo-Saxon *leōd, liud* or their equivalents in other Germanic languages, but there are studies in etymology and comparative-historical linguistics, which homogeneous lexemes from the vocabulary of Slavic and Baltic languages are analyzed, including composites from Proto-Slavic **lud-* [5, p. 190–206], Baltic **leud-* [29, p. 71, 72].

Analysis of the latest research and publications. Due to the lack of systematic professional descriptions of the paradigm of personal names mentioned above, the attempt to cover the history of the issue seems hopeless. Separate conclusions (variants of reconstruction, interpretation of the semantics of composites, comparison of words) of other monographic works related to our study are included to the analysis as necessary in the process of working with the material.

2. The main part. An interesting component of Anglo-Saxon anthroponymic composites is the lexeme OE *leōd, -es*, OS *liud* masc. ‘man’, (poet.) ‘prince’, ‘people’, ‘nation’, ‘people of the country’, ‘country’, *leōd, -e* fem. ‘people, ethnic group, race, territory occupied by people’, ‘country’, *leōda, -an* masc. ‘man’, ‘one of the nation or country’ [7, p. 629, 630; 19, p. 133; 31, p. 322; 8, p. 324]. It would seem that the possibilities of the lexeme with the meaning ‘people’ are *a priori* significantly semantically limited in terms of creating personal names, but the spectrum of cultural concepts expressed by anthroponyms with our exponent is wider than previously expected. Thus, in anthroponymic word formation it turned out to be significantly less productive, e.g., than the already known (see [17]) *wald, weald*, whose ability to generate new nomens (*add* other components or *join* other words) has practically no analogues among lexemes, which participated in the creation of Old English two-root personal names (with some exceptions, such as, for example, *ædel (æpel), berht, ræd, wulf*). However, as a lexical base for anthroponyms related to the field of words with the meaning ‘nation, ethnos’, ‘people’, OE *leōd*, OS *liud* still shows significant word-forming activity, since the sum of composite derivatives from *leōd, liud* (31 units) is actually equal to the number of appellative derivatives with this base (32 units), cf.: *land-lēoda, leōd-bealu, leōd-biscop (leod-bisceop), leōd-burh (burh-leod, burg-leoda), leōd-bygene, leōd-cyning (leod-king), leōd-fruma, leōd-geard, leōd-gebyrga, leōd-geld, leōd-geþyncþ, leōd-gewinn, leōd-gryre, leōd-hata, leōd-hete, leōd-hryre, leōd-hwæt, leōd-mæg, leōd-mægen, leōd-mearc, leod-cwīde (leod-quīde), leōd-riht, leōd-rūne, leōd-scearu, leōd-sceaða, leōd-scīpe (leod-scīpe, leod-bisceope), leōd-stefn, leōd-peāw, leōd-weard, leōd-wer, leōd-werod, leōd-wita (leod-witan, pl.), leōd-wynn* [7, p. 629, 630; 10, p. 266, 540, 612; 31, p. 51, 70, 71, 76, 89, 166, 322; 27, p. 38, 82, 84, 88, 133, 136, 143, 146, 196, 227; 19, p. 133]. By the way, almost all of them belong to either legal or social terminology, and this once again confirms the close connection of the category of composite personal names with the language of religion and law.

From the samples of poetic and legal microtexts, on the basis of which the following personal dithe-matic names were formed, we give:

1) «cwæð þæt hē moste freolice ða heofonlican lāre his **leode bodian**» [28, p. 50] ~ *Leod-bod, Leot-bod* [25, p. 325];

2) «... blōdig ætywān, þam **burh-leodum**, huhyrætbeaduwegespeow», «Nu ic gumena gehwæne, þyssa **burg-leoda**, biddan wyllē ...» [27, p. 136] ~ *Leod-burh* [25, p. 325];

3) «Þvs queþ Alured englene frouer. wolde ye mi leode lusten éure louerde» [21, p. 147] ~ *Leodo-valdus* [26, p. 565], *liod-uald*, *liod-walding*, IX century. [26, p. 170, 492] etc.

2.1. Composites with *leōd*, *liud* in preposition

- Liud-bald, Leod-beald:** OE *Leodbeald*, OS *Liutbald*, *Litpold* [25, p. 325];
Liud-berht, Leod-beorht: OE *Lēod-beorht* (*liodberct*), IX century. [26, p. 156, 157, 159, 163, 532, 623], OS *liodbercht*, IX century [26, p. 165], *Liutpreht* [25, p. 325];
Leod-boda: *Leodbod*, *Leotbod* [25, p. 325];
Liud-brand, Leod-brand: OE *Leodbrand*, OS *Liutprand* [25, p. 325];
Liud-burg, Leod-burh: OE *Leodburh*, OS *Liutbirga* [25, p. 325];
Leod-flæd: *Leoflæd* [10, p. 337], *Leodflæd*, *Letflæd* [25, p. 325];
Leod-friþ: *Lēod-friþ* (*liutfrith*), *liodfrith* [26, p. 165, 501], *Leodfrith*, *Leutfredus*, *Leufredus* [25, p. 325];
Liud-gard, Leod-geard: OE «of reāddan wille tō *Lydgearde*s broge; of *Lidgearde*s beorge tō *Tatmonnes* apoldre», *Lidgeard*, *Lidgerd*, *Lidgeard* [9: V, p. 103, 144, 145, 156, 157, 313], *Liuthgerth*, *Leodgeard*, OS *Liudgardis* [25, p. 325, 339];
Liud-gēr, Leod-gær: *Leodegarius* [16, p. 81], OE *Leodgær*, *Lutegar*, OS *Liutgerus* [25, p. 325];
Leod-gīsel: *Leodgisl*, *Leodegisillus* [25, p. 325];
Leod-grim: *Leodgrim* [25, p. 325];
Liud-hard, Leod-heard: *Lēod-heard*, *liud-hardo*, 736 («Vespasian Psalter»), Mercia [26, p. 134, 486, 623], *Lethardus* (*Liudhard*), *Letardus* [25, p. 337, 325, 337, 339, 566];
Liud-heri, Leod-here: OS *Liuthari* [9: I, p. 14], OE *Leodhere*, *Leotherus* [25, p. 325], *Loderus* [25, p. 326];
Liud-hildi, Leod-hild: OE *Leodhild*, OS *Liuthild* [25, p. 326];
Leod-hræfn: *Leodrafen* [25, p. 326] = **Leod-hræfn*;
Liud-ketil, Leod-cytel: OS *Ludichel*, OE *Leodcytel* (?) [25, p. 340];
Leod-mære: *Leodmær*, *Ledmær*, *Letmarus* [25, p. 326];
Liud-man, Leod-mann: OS *Liutman*, OE *Leodman*, *Ledman* [25, p. 326];
Leod-mōd, Leod-mōd: OE *Leodmod*, OS *Liutmod* [25, p. 326];
Leod-mund: *Leodmund* [25, p. 326];
Liud-nōþ, Leod-nōþ: OE *Leodnoth*, OS *Liutnot* [25, p. 326];
Leod-ræd: *Leōdridan* [9: II, p. 112], *Leodred*, *Laidredus* [25, p. 326];
Liud-riki, Leod-riče: OE *Leodric*, OS *Ludri* [25, p. 326];
Liud-rūna, Leod-rūn: OE *Leodrun*, OS *Liutrun* [25, p. 326];
Leod-swīþ: *Leodswith* [25, p. 326];
Liud-þrýþ, Leod-þrýþ: OE *Leodthryth*, OS *Liutdruda* [25, p. 326];
Liud-wald, Leod-weald: OE *Lēod-weald* (*liod-ald*), *lioduald*, *liodwalding*, IX century. [26, p. 170, 492], *Leodovaldus* [26, p. 565], OS *Liudweald* [25, p. 566];
Liud-ward, Leod-weard: OS *Liutwarth*, *Leduardus*, OE *Leodweard* [25, p. 326, 565];
Liud-wīg, Leod-wīg: OE *Leodwig*, *Ledwi*, OS *Ludi* [25, p. 326];
Leod-wine: *Lēod-wine* (*liodwini*) [26, p. 166, 507], *Leodwine*, *Leodwinus*, *Ledwinus*, *Lodowinus*, *Ledwin* [25, p. 326, 565];
Liud-wulf, Leod-wulf: *Leodwulf*, *Leodulf*, *Ludolf*, *Ludolfus* [25, p. 326], *Leothulf* [25, p. 565].

In addition to anthroponymic composites with *leōd*, *liud*, the «pure» personal name *Luda* was used in Old English and Old Saxon nouns [10, p. 132], cf. *Ludi* nomen viri, *Ludo* nomen viri [25, p. 340] is quite likely abstracted from the composition of these composites, since this appellative is hardly possible by itself as a primary name due to specific semantics. Therefore, the probable direction of the evolution of the structure *Luda*, *Ludi*, *Ludo* is modeled as «**composite-nomen** with *Leōd*-, *Liud*-» → «**hypocoristic** *Lud(-a/-i/-o)*» (*hypocoristic* is a shortened form of the full (official) name). This conclusion is supported by the reference («See») *Ludi* to *Ludig*, *Leodwig* in W. G. Searle's dictionary [25, p. 340].

Ancient Slavic personal names composites with Proto-Slavic **lud-*, genetically identical to Proto-Germanic **leuðiz*, also underwent reduction, cf. hypocorization of Proto-Slavic reflexes **L'udmila*, **L'udimila*, **L'udsmila*, **L'udomila* = *Людмила* as *Люда* in the East Slavic onomasticon, as well as the Czech old personal name **Lid(a)* < **L'ud(a)*, which is derivational base for the toponym *Lid-ice* ~ *Lid-mir-ov*, Polish *Lud-mierz* [20, p. 43].

2.2. Composites with *leōd*, *liud* in postposition

The material collected today does not show cases of post-positive use of OS *liud*, OE *leōd* in composites, but this does not mean that it is fundamentally impossible for *liud*, *leōd* to complete their structure. The historical onomasticon of ancient Germanic monuments gives examples of dithematic personal names with reflexes of Proto-Germanic **leuðiz* in the second part, cf., e.g., OHG *Adal-leod*, *Eo-liud*, *Wini-liut* (?), *Vulfo-leud*, *Ulf-leudis* ([12, p. 857]: «In general, it is indisputable to OHG *liut* 'people'»). Let's pay attention to the last two forms, which are correlated with OS *Ludolf*, OE *Leodwulf*

according to the principle of varying the position of the reflexes **leuðiz* and **wulfaz* in composites with a mirror arrangement of parts. So, when the Anglo-Saxon namelist had an active relation of the type *Wald-olf* VS *Wulf-wold* (and it is attested by many examples), there are no serious obstacles for the reconstruction of a similar Anglo-Saxon pair with **leuðiz*, i.e. — *Lud-olf*, *Leod-wulf* VS **Wulf-liud*, **Wulf-leōd*.

2.3. Structure of anthroponymic composites with *leōd*, *liud* from the point of view of chronology

Proto-Germanic stratum:

**Leuði-balpaz*: *Leod-beald*, *Liut-bald*, *Lit-pold* [25, p. 325], OHG *Liut-bald*, 1051, 1054, *Luth-bald*, 1056 [12, p. 860, 861] = «[With] the people he is brave».

**Leuði-berhtaz*: *Lēod-beorht* (*liodberct*), IX c. [26, p. 156, 157, 159, 163, 532, 623], *liodbercht*, IX c. [26, p. 165], *Liut-preht* [25, p. 325], OHG *Liud-berct*, 806 [12, p. 862] = «[With] the people he is bright».

**Leuði-branðaz*: *Leod-brand*, *Liut-prand* [25, p. 325] ~ *brand*, *brond* ‘torch’, ‘flame’ and metaphorically — ‘sword’ [7, p. 120], OHG *Liut-brand*, *Liut-brant*, *Liut-prand*, *Liut-prant* [12, p. 864], Old Danish *Liuth-brand*, (in documents of the 15th century) *Lydhæ-brand*, *Lydæ-brand* [22, p. 61] = «[Which] the nation’s sword [has]», cf. Proto-Germanic **Harja-brandaz* ‘[Which] the army’s sword [has]’ [4, p. 51].

**Leuði-buðon*: *Leod-bod*, *Leot-bod* [25, p. 325] with OE *boda*, *-an*, OS *bodo* ‘envoy, ambassador’, ‘messenger’, ‘herald’ [7, p. 114] in postposition. That is, «Messenger of the People».

**Leuði-burz[a]z*: *Leod-burh*, *Liut-birga* [25, p. 325], OHG *Liut-burg* [12, p. 865] = «[Who] the protection of people [has]», cf. with a variant first part of Proto-Germanic **Peuda-burgō* fem. ‘[Which] nation’s protection [has]’ [4, p. 62].

**Leuði-friþuz*: *Lēod-friþ* (*liutfrith*), *liodfrith* [26, p. 165, 501], *Leod-frith*, *Leut-fredus*, *Leu-fredus* [25, p. 325], OHG *Liut-frid*, *Liud-frid*, *Liut-frith*, *Liut-frit* [12, p. 865], Goth *Leude-fred* ([6, p. 10]: *liudi-friths*) = «[Which] people’s protection [has]», cf. **Peuda-friduz* ‘t. c.’ [4, p. 19].

Leuði-garðaz*/Leuði-garðiz*: *Leod-geard*, *Liuth-gerth*, *Liud-gardis* [25, p. 325, 339] ~ OE *geard* ‘fence’ [7, p. 367], OHG *Liud-gardis*, *Liud-gard*, *Lut-gart* [12, p. 867], Old Danish *Liuth-gerth*, *Lyd-gerdis* [22, p. 61] = «[Which] people’s protection/fence [has]», cf. correlate with the variant prepositional part **Peuda-gardjō* ‘[Which] fence of the people [has]’ [4, p. 62].

**Leuði-gastiz*: OHG *Liudi-gast*, *Leud-astes* [12, p. 868] ~ OHG *gast* ‘stranger, foreigner’, ‘guest’ [14: IV, p. 268] = «Guest to the tribe», «[For] the people a stranger».

**Leuði-gislaz*: *Leod-gisl*, *Leode-gisillus* [25, p. 325] ~ OE *gisel*, *gysel* ‘pledge’, ‘hostage’ [7, p. 478], OHG *Leude-gisil*, *Leudo-ghisil*, *Leode-gisil* [12, p. 868] ~ OHG *gisal*, *gisil* ‘hostage’ [14: IV, p. 266–267] = «Hostage of the people», cf. semantically close and identical in terms of the second component of Proto-Germanic **Peuda-geislaz* ‘hostage of the people’ [4, p. 32].

**Leuði-gremmaz*: *Leod-grim* [25, p. 325], OHG *Leut-grim*, *Liu-crim* [12, p. 868] ~ OE, OS adj. *grim* ‘cruel, merciless’, ‘fierce, wild’, ‘terrible/frightful, dreadful’ [7, p. 489], OHG *grimm* ‘rough, wild’, ‘fierce’, ‘cruel, pitiless’, ‘harsh’, ‘horrible’ [14: IV, p. 323] = «[With] the people is fierce».

**Leuði-harduz*: *Lēod-heard*, *liud-hardo*, 736 («Psalter of Vespasian» or «Vespasian’s Psalter», Mercia) — a Frankish name [26, p. 134, 486, 623], *Let-hardus* (*Liud-hard*), *Let-ardus* [25, p. 337, 325, 337, 339, 566], OHG *Liud-hard*, *Liut-hard*, *Liut-hart*, the second part of which is etymological through OHG *hart*, Goth *hardus* ‘hard’, ‘rigid’ [12, p. 604, 868, 869], OE *heard*, OS *hard* ‘hard’, ‘strict’ [7, p. 521] = «[Who] has the severity of the people».

**Leuði-harjaz*: *Leod-here*, *Leot-herus*, *Liut-hari* [25, p. 325], *Lod-erus* [25, p. 326], Old Danish *Liut-ær* [22, p. 62], Ost-Gothic *Leut-eris*, OHG *Liut-hari* ([4, p. 30]: **Leud-harjaz*), *Liud-har*, *Liut-heri*, *Liut-here* [12, p. 869, 870] = «[Who] the army of the people [has]», cf. with variant first part of Proto-Germanic **Peuda-harjaz* ‘the same’ [4, p. 19].

**Leuði-heldiz*: *Leod-hild*, *Liut-hild* [25, p. 326] ~ OE *hild*, gen. *hilde* fem. the poetic word ‘war, fight, battle’ [7, p. 535], OS *hildi* ‘the same’ [23, p. 168], OHG *Liut-hilt*, *Leut-hildis* ~ *hilti* ‘war’, ‘fight’ [12, p. 871; 14: IV, p. 912], Old Danish *Liut-hild* [22, p. 62] = «[Who] the battle of the people [has]». Cf. with the initial **peuda-* Proto-Germanic **Peuda-heldjō* fem. ‘[Which] the battle of the people [has]’, as well as the ideologically identical to Proto-Germanic **Peuda-hapun* «[Which] the battle of the people [has]» [4, p. 32, 62].

**Leuði-hrabnaz*: *Leod-rafen* [25, p. 326] = **Leod-hræfn* ~ OE *hræfn* ‘raven’ [7, p. 555] = «The raven of the people». The same name is preserved in Old High German, cf. OHG *Liut-hram*, *Liut-heranus*, *Liut-ram*, *Liut-ran*, *Liut-hram*, *Leudo-chramnus*, *Leudo-cramnus*, *Leud-ramnus*, fem. *Leod-ramna* [12, p. 705–706, 871]. On the reconstruction of the prototype of the second part, see: [3: I, p. 239; 23, p. 182–183; 18, p. 240].

**Leuði-mannz*: *Leod-man*, *Liut-man*, *Led-man* [25, p. 326], OHG *Liud-man*, *Liut-man*, NHG *Liede-mann*, *Litt-mann*, *Lüde-mann* [12, p. 872] = «Man of the people», cf. with an alternative initial component of Proto-Germanic **Peuda-mannz* ‘the same’ [4, p. 63].

*Leuði-mērjaz: *Leod-mær*, *Led-mær*, *Let-marus* [25, p. 326], *Leod-mær*, Burg *Leudo-marus*, OHG *Leut-mār* ([4, p. 30]: **Leud-mēriz* ‘glorious by the people’), *Leudo-mar*, *Leud-mar* [12, p. 872] = «[In] the people glorified, famous», cf. Proto-Germanic **Peuda-mēriz* ‘glorious by the people’ [4, p. 19, 30].

*Leuði-mōðaz: *Leod-mod*, *Liut-mod* [25, p. 326], OHG *Liut-mod*, *Liuth-mod*, where *-mod* is identified with OHG *mōt*, *muot* ‘spirit’, ‘mind’, ‘courage’ [12, p. 872, 932] = «[Who] has the spirit of the people».

*Leuði-munduz: *Leod-mund* [25, p. 326], OHG *Liut-mund*, *Leut-mund* [12, p. 872] = «[Who] the protection of the people [has]», cf. variant Proto-Germanic **Peuda-munduz* ‘the same’ [4, p. 20].

*Leuði-nanþaz (?): *Leod-noth*, *Liut-not* [25, p. 326], OHG *Liut-nand*, NHG *Leute-nant* ([12, p. 872, 949]: *-nand*, *-nanth* ~ Goth *nanþjan* ‘to dare, to venture’) ~ OE *nōþ* ‘audacity’, ‘impudence’, ‘courage’, also as a component, often used in the composition of proper personal names ([7, p. 726]; also in the spelling OE *nōð*, OS *-nāth*, *-nōth*), OHG *-nand*, Goth *-nanþ-s* [15, p. 238; 3: II, p. 77–78]. Thus, «[That] courage of the people [has]», cf. **Peuda-nandaz* ‘t. c.’ [4, p. 33].

Cf. also OE *Æthel-nothus* episcopus, *Wig-nothus* episcopus, *Cel-nothus* archiepiscopus Dorobornensis, the same *Cæl-noth* [10, p. 61, 86, 106].

*Leuði-rēðaz: *Leod-red*, *Laid-redus* [25, p. 326], OHG *Liud-rad*, *Luid-rat*, *Liut-rad*, *Liute-rat*, *Liut-rat* [12, p. 872] = «[That] advice of the people [has]», cf. with another prepositive component **Peuda-rēðaz* ‘the same’ [4, p. 33].

*Leuði-rikkjaz: *Leod-ric*, *Lud-ri* [25, p. 326], OHG *Liuti-ric*, *Liud-ric*, *Liut-rih* ~ OHG *richi* ‘strong, powerful’, ‘rich’ [12, p. 873, 1036] = «[With] the people potent is» with variant Proto-Germanic **Peuda-rikkaz* ‘that is mighty by the people’ [4, p. 20].

*Leuði-rūnō: *Leod-run*, *Liut-run* [25, p. 326], OHG *Liut-run* ~ *rūna* ‘secret’ [12, p. 873, 1062] ~ OE *rūn* ‘secret’, ‘rune’, ‘letter’, ‘whisper’, ‘credit’, ‘advice’, OS *rūna* ‘advice’ [7, p. 804]. On the archetype of the postpositive part, see: [3: II, p. 102; 23, p. 310]. In general — «[Who] [keeps] the secret of the people», cf. similar in terms of ideology, identical in terms of the second component **Peuda-rūnō* > OHG *Theode-runna* ~ Goth *þiuda* ‘tribe, people’ [12, p. 1062, 1157].

*Leuði-swinþaz, *Leuði-sunðaz: *Leod-swith* [25, p. 326], OHG *Liud-suind*, *Liut-swind*, *Liut-suind*, *Liut-swint* ~ OHG *suind* ‘strong, furious’, ‘cruel’, ‘severe’ [12, p. 873, 874] = «[With] the people is strong».

*Leuði-waldaz: *Lēod-weald* (*liod-ald*), *lioduald*, *liodwalding* IX c. [26, p. 170, 492], *Leodo-valdus* [26, p. 565], *Liud-weald* [25, p. 566], OHG *Liudo-ald*, *Leudo-vald* [12, p. 874] = «[Who] rules over the people», cf. analogous to another first component Proto-Germanic **Peuda-waldaz* ‘the same’ [4, p. 63].

*Leuði-warðaz: *Leod-weard*, *Liut-warth*, *Led-uardus* [25, p. 326, 565], OHG *Liud-ward*, *Liut-ward*, *Liut-wart* ~ *wart* ‘guard’, ‘keeper’, ‘protector’ [12, p. 874, 875, 1262], Old Icelandic *Líð-varðr*, Old Danish **Liut-warth* [22, p. 62] ~ OE *weard* ‘guard’, ‘protector’, ‘sentry’, ‘keeper’, ‘custodian’, ‘ruler’, ‘magnate’, OS *ward* ‘вартовий’, ‘опікун’ [7, p. 1176]. About the archetype of the second part, see: [3: II, p. 232; 23, p. 448; 18, p. 574]. So, «The people’s protector/protector».

*Leuði-weniz: *Lēod-wine* (*lioduini*) [26, p. 166, 507], *Leod-wine*, *Leodo-winus*, *Led-winus*, *Lodo-winus*, *Led-win* [25, p. 326, 565], OHG *Liut-win*, *Leut-win*, *Leodo-win*, NHG *Leut-wein* ~ OHG *wini* ‘friend’ [12, p. 876, 1315] = «A friend of the people».

*Leuði-wīgaz: *Leod-wig*, *Led-wi*, *Ludi* [25, p. 326], OHG *Liudo-wicus*, *Liud-wig*, *Liut-wig*, *Liut-wic* ~ OHG *wig* ‘battle’ [12, p. 875, 1291], OFrank *Liude-wig* ([13, p. 34]: next to nouns with the preposition *hlud* = *hluþ*, *hloþ*) ~ OE, OS *wīg* ‘battle’, ‘war’, ‘fighting force’ [7, p. 1219–1220] = «[Who] fights with the people».

*Leuði-wulfaz: *Leod-wulf*, *Leod-ulf*, *Lud-olf*, *Lud-olfus*, *Leoth-ulf* [25, p. 326, 565], OHG *Liud-ulf*, NHG *Lud-olff* [12, p. 876, 877], Old Icelandic *Ljót-ólfr*, Old Danish *Liut-ulw*, *Lyd-ulf*, OSwed. Suen *Liuth-ulf* sun [22, p. 61, 62] = «A wolf to the people», cf. **Peuda-wulfaz* ‘the same’ [4, p. 20].

Later formations:

1) *Leo-flæd* [10, p. 337], *Leod-flæd*, *Let-fled* [25, p. 325] ~ *-flæd* ‘beauty’ [15, p. 106]. *Leuði-flæðaz or *Leuði-flēðaz? Comparison with OHG *flāt* ‘purity’, ‘refinement’, MHG *vlāt* ‘beauty’ see.: [11, p. 393; 30, p. 132], cf. other OE names-composites with the same exponent in postposition: *Æðel-flæd* and variants *Æpel-flæd*, *Æþæl-flæd*, *Æpel-fled*; *Wyn-flæd* [10, p. 134, 136, 140, 153, 175, 282]. Old Frankish anthroponym also shows the position of the second part for the named exponent *Aude-fleda* [30, p. 132]. So, «[That] the beauty of the people [has]»;

2) *Leod-gær*, *Lute-gar*, *Leode-garius*, *Liut-gerus* [25, p. 325] ~ *gær*, *geār*, *gēr* ‘year’ [7, p. 357, 428] = «?» (Proto-Germanic *Leuði-jæran?);

3) *Ludi-chel*, *Leod-cytel* (?) [25, p. 340] ~ OE *cytel*, *citel*, *cetel*, OS *ketil* ‘cauldron’, ‘bronze or copper cauldron, cauldron, copper’ [7, p. 191]. Obviously, the name contains a reference to the practice of ritual use of cauldrons in the culture of ancient Germanic ethnic groups, examples of which are known from historical sources, mythology, for example, from the «Life of St. Columbanus», VII century (cauldron for sacrifices to the god Wodan in the Suevi tribe), «Songs about Hymir (Hymiskviða)» (cauldron that the aces took from Hymir), etc. The cult role of this reality is confirmed by *personal names* such as OE

Os-cyfel, ON *As-ketill*, *Thôr-ketill*, which denote a cauldron ritually dedicated to the gods (Aces) or to the god Thor himself. Further, cf. a nomen that is actually a designation of a *mythological reality* — a cauldron, the sacred vessel of the god of thunder: OE *Thur-kytel*, *Tur-ketulus*, ON *Thôr-ketill* [1, p. 209, 210, 217, 403, 409]. Regarding other examples, cf. Old Norse Nomina Personalia: *Ketil-björn*, *Ketil-ormr*, *Blund-ketill*, *Brún-ketill* [30, p. 307]. So, our anthroponym is, in fact — «[Who] the people's sacrificial cauldron [has, holds]»;

4) *Leod-thryth*, *Liut-druda* [25, p. 326] = «[Who] the power of the people [has]» (Proto-Germanic **Leuði-prūbiz?*).

2.4. Morphology of dithematic anthroponyms with *leōd*, *liud*

Determinative composites

Composites with government (tatpuruṣa)

Them. subst. + subst.: **Leuði-buðōn* «Messenger of the people», **Leuði-gastiz* «Guest to the tribe», «[To] the people a stranger», **Leuði-gīslaz* «Hostage of the people», **Leuði-mannz* «Man of the people», **Leuði-hrafnaz* «Crow of the people», **Leuði-warðaz* «The guardian/defender of the people», **Leuði-wulfaz* «The wolf of the people».

Them. subst. + adj.: **Leuði-balþaz* «[With] the people brave is», **Leuði-berhtaz* «[With] the people bright is», **Leuði-gremmaz* «[With] the people fierce is», **Leuði-mērjaz* «[With] the people glorified, famous is», **Leuði-rikjaz* «[With] the people powerful is», **Leuði-swinþaz*, **Leuði-sunðaz* «[With] the people strong is».

Them. subst. + Them. verb.: **Leuði-waldaz* «[Who] rules over the people», **Leuði-wīzaz* «[Who] fights with the people».

Possessive composites (bahuvrīhi)

Possessive tatpuruṣa: **Leuði-branðaz* «[Which] people's sword [has]», **Leuði-burȝ[a]z* «[Who] the people's protection [has]», **Leuði-flæðaz* or **Leuði-flēðaz* «[Who] the beauty of the people [has]», **Leuði-friþuz* «[Which] people's protection [has]», **Leuði-garðaz* «[Which] the people's protection/fence [has]», **Leuði-harðuz* «[Who] the people's harshness [has]», **Leuði-harjaz* «[Who] the people's army [has]», **Leuði-helðiz* «[Who] the people's battle [has]», **Leuði-mōðaz* «[Who] the people's spirit [has]», **Leuði-munduz* «[Who] the protection of the people [has]», **Leuði-nanþaz* «[Which] the people's courage [has]», **Leuði-rēðaz* «[Which] the people's advice [has]», **Leuði-rūnō* «[Who] the people's secret [has = keeps]», **Leuði-prūbiz* «[Who] the people's power/powers [has]».

3. Conclusions. Preliminary observations of the structural organization of the considered anthroponymic composites indicate a high degree of valence of *liud/leōd* exponents, which resulted in the formation of a solid number of cultural meanings behind each name. Old English reflexes of Proto-Germanic **leuði-* in anthroponymic composites are attested only as prepositive determinatives with a postpositive defined word. However, in view of the cases of postpositive use of **leuði-* in two-part personal names of other Old Germanic languages, we have reason to assert that **leuði-* belongs to the nuclear components in the Proto-Germanic system of creating dithematic names. Old English testifies to the loss of reflexes **leuði-* the ability to be a definable member in innovative anthroponymic composites and, possibly, the loss of the Proto-Germanic anthroponymic heritage with traces of their post-positive usage.

The experience of chronological stratification of Old English personal names-composites with *liud/leōd* allows us to talk about the conservation among them of a significant layer of Proto-Germanic fully formed units. The ratio in the pair «Old English innovation VS Proto-Germanic archaism» for names with *liud/leōd* is 4 : 28 units. So, in general, we can talk about the high level of preservation of the ancient Germanic namelist by the ancestors of modern Englishmen, which testifies to the strength of naming traditions in their society, the hereditary nature of cultural ideologemes, encoded in old names and formed by their example of new ones.

According to the morphological classification of Old English and Old Saxon composites, their oldest layer shows the determinative and possessive specificity of the combination of parts with a small number of cases of coordination of exponents.

Perspectives for further research. The *perspective* for further research is to uncover the system of structurally and etymologically identical dithematic anthroponyms in onomastic vocabulary of Slavic and Baltic languages and comparative analyses of their cultural semantics.

References I

1. Гримм Я. Германская мифология / [пер., коммент. Д. С. Колчигина]. Москва : ЯСК, 2019. Т. I. 928 с.
2. Гутиева Э. Т. Экспонент *-lac* в германском ономастиконе. *Известия СОИГСИ*. 2017. № 23 (62). С. 84–91.
3. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков. Черновцы : Рута, 2000–2003. Т. 1–5.

4. Топорова Т. В. Культура в зеркале языка : древнегерманские двучленные имена собственные. Москва : Языки русской культуры, 1996. 253 с.
5. Трубачёв О. Н. (ред.) Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд. Москва : Наука, 1988. Вып. 15. 264 с.
6. Bezenberger A. Über die A-Reihe der gotischen Sprache. Eine grammatische Studie. Göttingen : Verlag von Robert Peppmüller, 1874. 71 S.
7. Bosworth J., J. D. An Anglo-Saxon Dictionary (Based on the manuscript collections). Oxford : Clarendon press, 1921. 1302 p.
8. Bright James W. (ed.) An Anglo-Saxon Reader [Edited, with notes, a complete glossary, a chapter on versification and an outline of Anglo-Saxon grammar by James W. Bright. Fourth edition]. New York : Henry Holt & Co., 1917. 385 p.
9. Codex Diplomaticus Aevi Saxonici. Opera J. M. Kemble. London : Sumptibus Societatis, 1839–1848. T. I–VI.
10. Diplomatarium Anglicum Aevi Saxonici. A Collection of English Charters, from the Reign of King Æthelberht of Kent, A. D. D C. V. to that of William the Conqueror. 1. Miscellaneous charter. 2. Wills. 3. Guilds. 4. Manumissions and acquittances. London : MacMillan & CO., 1865. 683 p.
11. Ferguson R. The Teutonic Name-System Applied to the Family Names of France, England & Germany. London : Williams & Norgate, 1864. 606 p.
12. Förstemann E. Altd deutsches Namenbuch. Erster Band: Personennamen. Nordhausen : Verlag von Ferd. Förstemann, 1856. 1400 s.
13. Franck J. Altfränkische Grammatik. Laut- und Flexionslehre. Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1909. 271 S.
14. Graff E. G. Althochdeutscher Sprachschatz oder Wörterbuch der althochdeutschen Sprache [Etymologisch und grammatisch bearbeitet Dr. E. G. Graff]. Berlin, 1834–1842. Th. I–VI.
15. Holthausen F. Altenglisches Etymologisches Wörterbuch. Heidelberg : Carl Winter ; Universitätsverlag, 1963. XXXVI, 428 s.
16. Horstmann C. (ed.) The Early South-English Legendary, or Lives of Saints. London : N. Trübner & CO., 1887. 496 p.
17. Iliadi A. I., Snisarenko I. Ê. The Old English Anthroponymic Compounds with the Exponent *w[e]ald-* // Научковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського: Лінгвістичні науки. 2021. № 33. P. 328–351.
18. Kroonen G. Etymological Dictionary of Proto-Germanic. Leiden ; Boston : Brill, 2013. 794 p.
19. Liebermann F. Die Gesetze der Angelsachsen. Zweiter Band. Erste Hälfte: Wörterbuch. Halle _A S. : Max Niemeyer, 1906. 356 S.
20. Miklosich F. Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im Slavischen. Wien : Aus der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1864. 74 s.
21. Morris R. (ed.) Specimens of Early English with Introductions, Notes, and Glossarial Index. Part I: From «Old English Homilies» to «King Horn» A. D. 1150 — A. D. 1300. Oxford : Clarendon Press, 1926. 554 p.
22. Nielsen O. Olddanske Personnavne. Kjøbenhavn : Trykt hos J. Jørgensen & Co, 1883. 118 s.
23. Orel V. A Handbook of Germanic Etymology. Leiden ; Boston : Brill, 2003. 683 p.
24. Russom G. The Evolution of Verse Structure in Old and Middle English Poetry. From the Earliest Alliterative Poems to Iambic Pentameter. Cambridge : University press, 2017. 323 p.
25. Searle W. G. Onomasticon Anglo-Saxonicum. A List of Anglo-Saxon Proper Names from the Time of Beda to that of King John. Cambridge : University Press, 1897. 601 p.
26. Sweet H. (ed.) The Oldest English Texts [Edited with introductions and a glossary by Henry Sweet, M. A.]. London : N. Trübner & Co., 1885. 668 p.
27. Thorpe B. Analecta Anglo-Saxonica. A Selection, in Prose and Verse, from Anglo-Saxon Authors of Various Ages; with a Glossary. London : John and Arthur Arch, 1834. 269 p.
28. Thorpe B. Analecta Anglo-Saxonica. A Selection, in Prose and Verse, from Anglo-Saxon Authors of Various Ages; with a Glossary. London : Smith, Elder and Co., 1846. 303 p.
29. Vanagas A. (ed.) 1989: *Lietuvių pavardžių žodynas*, II. Vilnius: Mokslas.
30. Vries J. Altnordisches Etymologisches Wörterbuch: Zweite verbesserte Auflage. Leiden : E. J. Brill, 1977. 689 + LII S.
31. Wyatt Alfred J. (ed.) An Anglo-Saxon Reader [Edited with notes and glossary by Alfred J. Wyatt]. Cambridge : University press, 1919. 360 p.

References II

1. Grimm, J. (2019), *Deutsche Mythologie*, Übersetzer D. S. Koltshigin [*Germanskaya mifologiya*, per. D. S. Kolchigin], Ask, Moscow, Band I, 928 S.
2. Gutiyeva, E. T. (2017), “Exponent *-lac* in Germanic Onomastic Vocabulary”, *Izvestiya SOIGSI* [«Exponent *-lac* v germanskom onomastikone», *Izvestiya SOIGSI*], V. I. Abaev North-Ossetian Institute for Humanitarian and Social Studies, Vladikavkaz, Vol. 23 (62), pp. 84–91.
3. Levitskiy, V. V. (2000–2003), *An Etymological Dictionary of Germanic Languages* [*Etimologicheskii slovar' germanskikh yazykov*], Ruta Publishing House, Chernovtsy, Vol. 1–5.
4. Toporova, T. V. (1996), *Culture in the Mirror of Language : Old Germanic Compound Proper Names* [*Kul'tura v zerkale yazyka : drevnegermanskiye dvuchlennyye imena sobstvennyye*], Yazyki russkoy kul'tury Publishing House, Moscow, 253 p.
5. Trubachev, O. N. (ed.) (1988), *Etymological Dictionary of Slavic Languages : Proto-Slavic Lexical Stock* [*Etimologicheskii slovar' slav'anskikh yazykov : Praslav'anskiy leksicheskii fond*], Nauka Publishing House, Moscow, Vol. 15, 264 p.
6. Bezenberger, A. (1874), *Über die A-Reihe der gotischen Sprache. Eine grammatische Studie*, Verlag von Robert Peppmüller, Göttingen, 71 S.
7. Bosworth, J., J. D. (1921), *An Anglo-Saxon Dictionary (Based on the manuscript collections)*, Clarendon press, Oxford, 1302 p.

8. Bright James, W. (ed.) (1917), *An Anglo-Saxon Reader*, 4th ed. : Edited, with Notes, a Complete Glossary, a Chapter on Versification and an Outline of Anglo-Saxon Grammar by James W. Bright], Henry Holt & Co., New York, 385 p.
9. *Codex Diplomaticus Aevi Saxonici* (1839–1848), Opera J. M. Kemble, Sumptibus Societatis, London, Vol. I–VI.
10. *Diplomatarium Anglicum Aevi Saxonici : A Collection of English Charters, from the Reign of King Æthelberht of Kent, A. D. DC. V. to that of William the Conqueror* (1865), 1. Miscellaneous charter. 2. Wills. 3. Guilds. 4. Manumissions and acquittances, MacMillan & CO., London, 683 p.
11. Ferguson, R. (1864), *The Teutonic Name-System Applied to the Family Names of France, England & Germany*, Williams & Norgate Publishing, London, 606 p.
12. Förstemann, E. (1856), *Altdeutsches Namenbuch*. Erster Band : *Personennamen*. Verlag von Ferd. Förstemann, Nordhausen, 1400 S.
13. Franck, J. (1909), *Altfränkische Grammatik. Laut- und Flexionslehre*, Vandenhoeck und Ruprecht Publishing, Göttingen, 271 S.
14. Graff, E. G. (1834–1842), *Althochdeutscher Sprachschatz oder Wörterbuch der althochdeutschen Sprache : Etymologisch und grammatisch bearbeitet* Dr. E. G. Graff, Berlin, Th. I–VI.
15. Holthausen, F. (1963), *Altenglisches Etymologisches Wörterbuch*, Carl Winter ; Universitätsverlag, Heidelberg, XXXVI, 428 S.
16. Horstmann, C. (ed.) (1887), *The Early South-English Legendary, or Lives of Saints*, N. Trübner & CO., London, 496 p.
17. Iliadi, A. I., Snisarenko, I. E. (2021), “The Old English Anthroponymic Compounds with the Exponent *w[e]ald-*“, *Scientific Research Issues of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Linguistic Sciences*, Vol. 33, pp. 328–351.
18. Kroonen, G. (2013), *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*, Brill Publishing, Leiden ; Boston , 794 p.
19. Liebermann, F. (1906), *Die Gesetze der Angelsachsen : Wörterbuch*, Max Niemeyer Publishing, Halle _A S., Zweiter Band. Erste Hälfte, 356 S.
20. Miklosich, F. (1864), *Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen im Slavischen*, Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 74 S.
21. Morris, R. (ed.) (1926), *Specimens of Early English with Introductions, Notes, and Glossarial Index*. Part I : *From «Old English Homilies» to «King Horn» A. D. 1150–A. D. 1300*. Clarendon Press, Oxford, 554 p.
22. Nielsen, O. (1883), *Olddanske Personnavne*, Trykt hos J. Jørgensen & Co, Kjøbenhavn, 118 s.
23. Orel, V. (2003), *A Handbook of Germanic Etymology*, Brill Publishing, Leiden ; Boston, 683 p.
24. Russom, G. (2017), *The Evolution of Verse Structure in Old and Middle English Poetry. From the Earliest Alliterative Poems to Iambic Pentameter*, University press, Cambridge, 323 p.
25. Searle, W. G. (1897), *Onomasticon Anglo-Saxonicum. A List of Anglo-Saxon Proper Names from the Time of Beda to that of King John*, University Press, Cambridge, 601 p.
26. Sweet, H. (ed.) (1885), *The Oldest English Texts : Edited with Introductions and a Glossary* by Henry Sweet, M. A.], N. Trübner & Co., London, 668 p.
27. Thorpe, B. (1834), *Analecta Anglo-Saxonica. A Selection, in Prose and Verse, from Anglo-Saxon Authors of Various Ages; with a Glossary*, John and Arthur Arch Publishing, London, 269 p.
28. Thorpe, B. (1846), *Analecta Anglo-Saxonica. A Selection, in Prose and Verse, from Anglo-Saxon Authors of Various Ages; with a Glossary*, Smith, Elder and Co., London, 303 p.
29. Vanagas, A. (ed.) (1989), *Lietuvių pavardžių žodynas*, Mokslas, Vilnius, II.
30. Vries J. (1977), *Altnordisches Etymologisches Wörterbuch*, Zweite verbesserte Auflage, E. J. Brill Publishing, Leiden, 689+LII S.
31. Wyatt A. J. (ed.) (1919), *An Anglo-Saxon Reader : Edited with Notes and Glossary*, University press, Cambridge, 360 p.

ІЛІАДІ Олександр Іванович,

доктор філологічних наук, доцент кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики факультету іноземних мов Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського; вул. Старопортофранківська, 34, 65020, Одеса, Україна; tel.: + 38 095 0812118; e-mail: alexandr.iliadi@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-5078-8316

ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКІ СОМПОЗИТА З *LEŌD*, *LIUD* У СТРУКТУРНМУ ТА ХРОНОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТАХ (НА ГЕРМАНСЬКОМУ ТЛІ)

Анотація. Стаття присвячена історико-мовному дослідженню давньоанглійських двоцлених антропонімів із англо-сакським *leōd*, *liud*. Актуальність студії зумовлена стрімким згасанням уваги до такої важливої галузі лексикології давньоанглійської мови, як історична антропонімія. **Мета** розвідки — опис структурних типів антропонімічних композитів із експонентом *leōd*, *liud*. **Об’єкт** — видучені з англо-сакських документів V–X ст. дитематичні *Nomina Personalia*. **Предмет** — морфологічні та лексико-семантичні характеристики давньоанглійських особових імен і їхніх апелативних відповідників, а також реконструйовані прагерманські прототипи. **Результати** дослідження: опис структурних типів англо-сакських антропонімів із *liud* / *leōd*; установлення відносної хронології двоцлених антропонімів, що зумовило реконструкцію прагерманських архетипів для найдавніших із них; опис морфологічних і семантичних характеристик аналізованих двоосновних особових імен. **Висновки.** Давньоанглійські рефлекси прагерманського * *leudī-* в антропонімічних композитах засвідчені лише як препозитивні детермінативи з постпозитивним означуваним словом. Прагерм. * *leudī-* належить до ядерних компонентів прагерманської системи творення дитематичних імен. Давньоанглійська свідчить про втрату здатності рефлексів * *leudī-* бути означуваним членом в інноваційних антропонімічних композитах і, можливо, про втрату прагерманської антропонімічної спадщини зі слідами їх постпозитивного використання. Співвідношення в парі «давньоанглійська інновація VS прагерманський архаїзм» для імен із *liud* / *leōd* становить 4 : 28 одиниць. Відповідно до морфологічної класифікації давньоанглійських і давньоанглійських композитів, їхній найдавніший прошарок демонструє означальну та присвійну специфіку поєднання частин із не-

ликою кількістю випадків координації експонентів. *Перспективою* подальших досліджень є виявлення системи структурно та етимологічно ідентичних дитематичних антропонімів в ономастичній лексиці слов'янських і балтійських мов та порівняльний аналіз їхньої культурної семантики.

Ключові слова: давньоанглійський, давньосакський, антропонім, композит, лексема, прототип, морфологія.

Статтю отримано 22.09.2022 р.

DOI: 10.18524/2307-4558.2022.38.269908

УДК 811.161.2'367.62+81'282.4

ГРОМКО Тетяна Василівна,

доктор філологічних наук, доцент кафедри української філології та журналістики Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка; вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький, 25006; тел.: +38 0500310222; e-mail: hromkot@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-4661-4302

ПРОБЛЕМА ВАРІЮВАННЯ ОДИНИЦЬ МОВНОЇ СИСТЕМИ ГОВІРКИ ТА ЇХ ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ

Анотація. Метою запропонованої статті є теоретичне обґрунтування варіювання мовних одиниць як ідіомем на основі мовних даних говірки, а також засад їх репрезентування у словнику варіантної лексики мовної системи як окремому аспектовому зведенню моноговіркового лінгвографічного комплексу. *Об'єктом* є визначення проблеми тотожності і варіювання слова в лінгварії говірки як мовно-мовленнєвої системи. *Предмет* дослідження — теоретичні та функціональні засади лексикографування варіантів мовних одиниць говірки та явища формального варіювання лінгварію говірки. *Результатом* дослідження є, з одного боку, визначення проблеми тотожності і варіювання слова в лінгвістиці, при якій констатується недостатність досліджень теорії варіантності слова в українській діалектологічній науці, що пояснюється неповнотою або відсутністю емпіричної бази, неосвоєнням наявного фактичного матеріалу, недостатньою увагою до способів вивчення формальних модифікацій слова, слабкою освітленістю джерелознавчих та методологічних питань. Актуальність проблематики визначає ряд теоретичних положень: 1) варіантність, будучи іманентною властивістю будь-якого різновиду мови, широко представлена в діалектному мовленні; 2) формальне варіювання слова забезпечує континуальність говірки як системи мови; 3) лексикон говірки, говірколінгварій становлять інформаційно-дослідницьку лексикографічну систему ідіому — тезаурус. Узагальнений огляд теоретичних засад діалектологічної лексикографії варіантної лексики говірки дозволив дійти висновку про специфіку представлення в ньому говірколінгварію. З іншого боку, *результати* дослідження репрезентують Словник варіантної лексики говірки як аспектний, який входить до моноговіркового лексикографічного комплексу, маючи уніфіковані правила демонстрації у ньому мовних одиниць і водночас відрізняючись своїми структурними та номенклатурними параметрами відображення лексико-семантичних видозмін мовних і мовленнєвих одиниць, є першою спробою системного викладу такого типу групування складових говіркового дискурсу, що об'єднує літературний і діалектний страти. **Висновки:** Словник варіантної лексики говірки розглядається як репрезентант складності, різноманіття явища формального варіювання діалектного слова, а також демонстрація цілого ряду формально-сміслових зв'язків у лексиці лінгварію для подальшої моноговіркової дескрипції, орієнтованої на монографічний опис говірки.

Ключові слова: діалектологія, говірка, лексикологія, лексикографія, Словник варіантної лексики говірки, варіантність, ідіом, мовна і мовленнєва одиниця, лінгварій, ідіомема.

Формулювання проблеми. У наш час проблематика лінгвістичних аспектів актуалізується у напрямку вивчення формальної (зовнішньої) модифікації слова, що представлена на лексико-семантичному та ідеографічному рівні певної мовної системи, а також спрямована на продовження теоретичного обґрунтування варіантології як наукової дисципліни, дослідження повноти лексичного мовного рівня в галузі теорії тотожності та варіювання слів в межах певного дискурсу. Дослідження варіантних утворень виконуються в руслі основних тенденцій, що характеризують сучасне мовознавство: поглиблення інтересу до окремих мовних угруповань, повнота прикладного корпусного опису певної мовної системи, докладність вивчення усного типу спілкування, поширення польової інтепретації мовних явищ, увага до фактів, що виражають нестійкість і динамічність мови тощо. Осмислення варіювання мовних одиниць сьогодні постає на лінгвальному рівні: будучи практично представленими в окремому лінгварії та лінгвографічно відображеними у повному зводі, вони можуть екстраполюватися до окремого аспектного словника, який є своєрідною базою для детального вивчення та аналізу варіантних одиниць.

Зв'язок з попередніми дослідженнями. Варіативність має лише незначні наукові доробки мовознавців, що датуються кінцем ХХ – початком ХХІ ст. Проблема тотожності і варіювання слова має міждисциплінарний характер і теоретично та в практичному полі дотична до різних кластерів наукового знання про мову: лексикології, лексикографії, історії мови, соціолінгвістики, стилістики, культури мови тощо. Дослідники намічають: необхідність глибокого аналізу варіантних одиниць, які

розкривають внутрішній механізм структури та розвитку мови при саморегуляції (Л. О. Глінкіна); вивчення зв'язків варіантних утворень з поняттям тотожності (І. Б. Шатуновський); увиразнення варіантності як універсальної категорії (Н. С. Бабенко); варіативність кваліфікується як властивість мови, що не може обмежуватися аналізом окремих мовних фактів чи навіть рівнів мовної системи, а претендує на вивчення у межах варіології (В. Г. Гак) та ін.

Важливою для обраного нами ракурсу моноговіркового дослідження є препозиція З. М. Бого-словської про те, що формальна варіантність слова, будучи іманентною властивістю будь-якого різновиду мови, при розгляді в лексикологічному і лексикографічному аспектах демонструє особливу продуктивність в усному діалектному мовленні.

За кваліфікацією професора П. Ю. Гриценка, варіантність є «структурно-типологічною й імпліцитною ознакою більшості сучасних діалектних систем. Вона визначається насамперед усною формою побутування говірки, що зумовлює настанову на творення наративу тут і зараз» [8, с. 12]. Відтак діалектологічна наука в цьому ключі сприяє розробці теоретико-методологічних і фактичних підстав варіантології як лінгвістичному напрямку, оскільки форми прояву варіантності слова в діалектному континуумі окремої мови надзвичайно різноманітні; визначення їхнього статусу лексичного тотожності/варіантності є систематизуючим принципом, і «в кінцевому підсумку теорія тотожності і варіювання слова лежить в основі розуміння слова як одиниці мовної системи» [18, с. 22], у чому знаходиться онтологічне розуміння ідіому як теоретична основа лінгвістичного наукового пізнання.

Варіантність у вітчизняній діалектології, якщо й була предметом дослідження мовознавців, то лише в диференційних описах, відповідно з частковим аналізом репертуару мовних одиниць різних рівнів в окремих діалектних угрупованнях. На сьогодні найоптимальнішим з точки зору формального і семантичного варіювання є опис ареального варіювання діалектної лексики, зроблений П. Ю. Гриценком [9]. У цілому, теоретичне підґрунтя трактуванні межі слова до початку ХХІ ст. в лінгвістиці ще не має ознак всебічності вивчення, узагальнення принципів модифікації слова та лексикографування мовних одиниць.

Дослідженню в діалектології варіантності для вирішення проблеми тотожності і варіювання слова [17; 21] сприяє лексикологічне вивчення ідіому за систематизуючим принципом, орієнтоване на лексикографування мовних одиниць у межах говірки. Варіантність у мовній системі говірки (що фіксується в говірковому мовленні) проявляється на різних мовних рівнях: фонетичному, лексичному, граматичному. М. М. Ткачук вважає, що варіантність більше притаманна «транслокалізованим говіркам», адже вони є «відкритішими до входження нових елементів, насамперед лексичних, унаслідок дії різних факторів, що згодом утворюють ряди варіантів» [20, с. 155].

Формулювання завдань. Метою запропонованої статті є теоретичне обґрунтування варіювання мовних одиниць як ідіомем на основі мовних даних говірки, а також засад їх репрезентування у словнику варіантної лексики мовної системи як окремому аспектовому зведенню моноговіркового лінгвографічного комплексу. Аксиоматичним, на наш погляд, є твердження про те, що варіативність мовних одиниць не можливо будь-яким чином кваліфікувати без належної емпіричної бази його вивчення [9, с. 5], яка практично забезпечується укладанням словників різних типів і жанрів. Практично в усіх діалектних лексикографічних виданнях варіанти слів подаються як синоніми до літературних у межах однієї статті з відповідними посиланнями. Однак ідея створення окремих словників варіантної лексики літературної мови (наприклад, нормативно-стилістичного словника, що міг би прислужитися в лінгводидактиці) або певного діалектного утворення — з фіксацією «максимально широкої варіативності у способах вираження» [12, с. 88], — на жаль, залишається досі не реалізованою не лише у слов'янському, а й у вітчизняному мовознавстві. Поза увагою дослідників при укладанні словників залишаються типи, контексти та інші параметральні характеристики варіантів слів, що важливі не лише для лексикографування, а й для лінгвографічного зводу — тезауруса [10] лінгварію окремої мовної системи, що включає не лише лексику, а й лексико-граматичні та граматичні мовні та мовленнєві одиниці.

Об'єктом дослідження є визначення проблеми тотожності і варіювання слова в лінгварії говірки як мовно-мовленнєвій системі. Предмет дослідження — теоретичні та функціональні засади лексикографування варіантів мовних одиниць говірки та явища формального варіювання лінгварію говірки. Запропоноване теоретичне обґрунтування словника варіантної лексики окремого ідіому сприятиме удокладненню укладання Зведеного наукового діалектного словника варіантних утворень на матеріалі усієї української діалектної лексикографії та інших лексичних та текстових корпусів за лінгвістичним критерієм тотожності/варіантності слова. Такий словник міг би інтегрувати розрізнені факти до загальномовної теорії тотожності / варіантності, проілюструвавши наочно матеріал для типологічних досліджень в галузі фонетики, лексики, словотвору, морфології [6, с. 48], а також для порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов і їхніх діалектів.

Виклад основного матеріалу. Діалектний матеріал складають варіантні одиниці, які характеризуються і численністю, і різноманітністю, й індивідуальністю вираження в окремій системі ідіому, до того ж, не виключають літературний узус. У вітчизняних діалектних лексикографічних виданнях склалася традиція подавати варіанти слів у рамках однієї вокабули (напр., [3; 16]). Збагачений варіантними одиницями української діалектної мови, досвід «Словника говіркових, розмовних, рід-

ковживаних та застарілих слів української мови» М. М. Ткача [19] «підказує», що в українській діалектології настав час укладання Зведеного наукового діалектного словника варіантних утворень на матеріалі усієї української діалектної лексикографії та інших лексичних та текстових корпусів. Такий словник міг би інтегрувати розрізнені факти до загальномовної теорії тотожності / варіантності, проілюструвавши наочно матеріал для типологічних досліджень в галузі фонетики, лексики, словотвору, морфології, а також для порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов і їхніх діалектів. Робота над зведеним українським діалектним словником варіантів послужила би справі уніфікації поки нескоординованих лексикографічних досліджень і допомогла б виробленню єдиних науково-теоретичних і практичних основ словникової розробки варіантних одиниць мови.

В україністиці такий зведений словник демонстрував би варіанти зв'язків слова на матеріалі лексичної системи української діалектної мови як прояв її гомологічної асиметрії. Орієнтований на вивчення матеріального коливання слова, не «в просторовому (ареальному) аспектах мови» [9], а в практичному аспекті, словник варіантної діалектної лексики є репрезентантом формальної (зовнішньої, матеріальної) модифікації слова у плані варіантології.

Варіантність мови як системи, а відтак і окремих говірок, характеризується слабкою вивченістю. За теорією тотожності і відмінності слова формальна модифікація слова, теоретичні засади якої сформульовані в працях В. В. Виноградова [4], О. І. Смирницького [17] та ін. у слов'янознавстві, германістиці, тюркології тощо, будучи іманентною властивістю будь-якого різновиду мови, широко представлена в діалектному мовленні [1, с. 4].

Між тим, особлива роль варіантних одиниць, в тому числі формальних модифікацій слова, — настільки істотна властивість мови, що не може обмежуватися аналізом окремих фактів чи груп фактів на різних рівнях мовної системи, але має вивчатися в рамках варіантології [5]. Варіювання слова — фундаментальна властивість будь-якої мови, абсолютна лінгвістична універсалія. Вона є своєрідним сплетінням складних взаємин між різними мовними рівнями, відображенням тенденцій розвитку мови.

Студії з варіювання діалектного слова демонструють, як правило, фрагменти цього явища — окремі групи слів, наприклад нестабільних у звуковому відношенні, ареальні особливості лексичних варіантів [9]. Інтерес учених частіше спрямований на вивчення формального варіювання слова як явища діалектної макросистеми — групи споріднених або типологічно схожих говірок. «Сучасні провідні позиції функціональної парадигми, — зазначає З. М. Богословська, — спонукають перенесення акценту на вивчення формальних модифікацій слова, що реально взаємодіють в одному ідіомі» [1, с. 5]. Для прикладу, варіантна лексика в літературній мові відрізняється від діалектної питаннями формальних видозмін і мотивованістю слова, взаємозв'язку лексикалізації і матеріальної модифікації тощо. У наш час у царині діалектології варіантність слова пояснюють неповнотою або відсутністю емпіричної бази, неосвоєнням наявного фактичного матеріалу, недостатньою увагою до способів вивчення формальних модифікацій слова, слабкою освітленістю джерелознавчих та методологічних питань.

Вирішення проблем становлення і розвитку, інструментарію варіантології або узагальнення досвіду класифікації типів формальних варіантних утворень, способів, принципів і критеріїв ідентифікації, таксономії формального варіювання слова в говірці не ставляться нами як завдання в межах діалектологічного дослідження. Такі завдання можуть бути вирішеними лише за умови повноти емпіричної бази узусу, на опис якого спрямовані такі розвідки варіантології як феномена слова.

Дескрипція лінгварію говірки базується на тезаурусі як повному зводі мовних і мовленнєвих одиниць. Одним з аспектів словників на його основі є варіантний словник говірки. Його теоретична функція — попередньо уточнити онтологічні ознаки формального варіювання слова, окресливши статус такого типу праць з урахуванням вкладу попередників. Лексикографування матеріально коливальної лексики в межах одного ідіому в перспективі орієнтоване на розгляд особливостей варіювання слова в системі говірки як окремого страту мови. Така репрезентативність фактичного матеріалу не лише емпірично збагатить українську діалектологію, а й, орієнтована на монографічний опис говірки, забезпечить об'єктивність цілого ряду інших українських та слов'янських мовознавчих досліджень.

Як уже зазначалося, охоплюючи значний пласт лексики кожного різновиду мови [2, с. 3], варіювання слова репрезентує іманентні властивості говірки як мовної системи. Формальна варіантність слова як ідіомеми (говіркової мовно-мовленнєвої одиниці) відрізняється особливою продуктивністю в усному діалектному мовленні. Наші попередні розвідки у цьому плані [22; 23] підтверджують наявність в мові формально-семантичного типу варіювання слова з формально-сисловими парадигмами слів (однокореневі синоніми, пароніми) і утворюють формально-змістову парадигму в лексиці. За дослідженням З. М. Богословської, «формальне варіювання слова виступає як умова безперервності в просторі комунікативної функції мови, тому одною з головних ознак варіантної лексики діалектної системи мови визнається її характеристика з погляду співвіднесення з основними формами існування національної мови» [1, с. 9].

Варіантологія діалектної мови у прикладному аспекті — інструментарій (принципів, методів, джерел і т. ін.), лексикографічна параметризація формальних модифікацій слова належно описана

в російському «Словнику варіантної лексики сибірського говору» [2]. Цей новий тип діалектного словника системного типу включає теоретичну частину, методичний інструмент і джерельну базу варіантології широковідомого повним та рядом аспектних словників російської говірки с. Вершинине. Така диференційована характеристика різних сторін варіантології говірки (одиниць, властивостей, процесу), застосування різних принципів аналізу (дискретності / недискретності, антропоцентризму і ін.) і сукупності критеріїв (семантичних, матеріальних, структурних, функціональних, когнітивних і ін.) і їх ранжування» [1, с. 9] демонструє всебічне окреслення формальної варіантності слова як багатовимірної структури. Однак опис лінгварію цієї говірки, за вказівкою авторки [1], є не повним — диференційним.

Об'єктивна репрезентація предмета дослідження — варіантної лексики говірки — сьогодні можлива при кваліфікуванні одиниць вираження як простої (бінарні опозиції) і складної (двочленні й багаточленні опозиції) парадигми слова, як фрагментів незамкненого комплексного, ієрархічного структурованого, системно організованого об'єднання, яке можна назвати «полем лінгварію». Аспектність його визначає формально-семантичний тип мовно-мовленнєвих одиниць усього масиву слів лінгварію.

Як неодмінний атрибут діалектної мови, формальне варіювання слова характеризує вираженість варіантних зв'язків лексичних одиниць у різних цілях, що реалізується в різних жанрах діалектного мовлення, і поряд з експресивністю та іншими ознаками справедливо визнається феноменом народної мовної культури. Будь-яка говірка може бути описана іманентно як мова окремого соціуму тими способами, які виробила сучасна лінгвістика.

Однією з найфундаментальніших ознак формального варіювання слова є можливість маніфестації змін у ньому в окремому страті на синхронному рівні. Дескрипція говірки розкривається через фонетичний, морфологічний, словозмінний і словотвірний потенціал мови, що зафіксований у формальних варіантах слова, відображаючи в них усю різноманітність мовних процесів, тенденцій, трендів тощо.

За висновками дослідників, характер формального варіювання слова «можна визначити як двоїстий: певний і розмитий, стійкий і тимчасовий, типовий і унікальний, реальний і потенційний, багастний і багатофункціональний, загальнопоширений і локальний, узуальний і індивідуальний, свій і чужий тощо» [1, с. 12].

Формальне варіювання слова забезпечує континуальність говірки як системи мови [13, с. 24], а відтак є основною умовою безперервності комунікативної функції мови в часі і просторі, зв'язком між соціолектом та ідіолектом. Оскільки засадами діалектологічної парадигми є функція, мовна система, структурна одиниця ідіому (говірки), то бачення говірки як цілісної багаторівневої одиниці потребує докладного вивчення всіх моноговіркових елементів, у тому числі й варіантів слів, для комплексного всебічного вивчення та монографічного опису говірки.

Результатом діалектно-лексикографічного дослідження нами варіантної лексики говірки з повним її описом стала лексична репрезентація за укладуванням нами тезаурусом говіркового мовлення. Це мовлення базується на моноговірковому корпусі текстів, які складають лінгварій говірки села Піщаний Брід Новоукраїнського району Кіровоградської області (методологічні основи опису та досвід дескрибування лінгварію говірки див. за монографією «Методологія та досвід дескрипції говірки» [11]). Це основний сегмент мовленнєвої лексикографії або фрагмент дескриптивної лексикографії говірки, що орієнтований на інші аспекти словників говірки. Говірколінгварій, тобто вся сукупність слів говірки, входить до моноговіркового лексикографічного комплексу. Саме така інформаційно-дослідницька лексикографічна системи спроможна відобразити реальну мовну ситуацію окремого узусу.

До особливостей мікроструктури Словника варіантної лексики говірки (далі СВЛГ) серед основного складу словників відносимо специфіку оформлення з опорою на тезаурус говірки, а також структурні та номенклатурні параметри відображення лексико-семантичних видозмін мовних одиниць. Подаємо уніфіковані правила демонстрації в них одиниць такого плану:

- відбір варіантів слів і особливості лексикографування його формальних варіантів, безумовно, демонструє наявність регулярних структурно-семантичних типів у цій сфері;
- для встановлення належності варіативних одиниць до однієї парадигми слова треба використовувати ряд критеріїв, серед яких критерій обов'язкового врахування показників метамовної свідомості говірконосців у межах свого узусу;
- у моноговірковому тезаурусі не передбачено розміщення варіантних утворень у межах однієї словникової статті. Атрибуція всіх варіантів слова у СВЛГ — базова умова детального «портретування» кожного з елементів формального варіанта слова;
- за типологічними характеристиками СВЛГ: монодіалектний, мікросистемний, узуальний, словесний, недиференційний, синхронний, частковий (відображає фрагмент лексикону лінгварію), системний, варіантний, семасіологічний, лінгвістичний тлумачно-аспектний, дескриптивний, лінгвоцентричний;
- за порядком розташування матеріалу СВЛГ: формальний, алфавітно-суцільний, прямий (пор. [1, с. 16]).

Подаємо показовий фрагмент «Словника варіантної лексики говірки с. Піщаний Брід Новоукраїнського району Кіровоградської області» як досвід укладання за проєктом Тезауруса цієї говірки (див. Додаток до дисертації [10, с. 633–681]):

АБРИКОСА — **АБРИКОСА**, ▲ (колокація) **Абрикоса дика**, ▲ **Абрикоса калірована**, ▼ (колігація) **Абрикоса з посадки**, ▼ **Абрикоса з кісточки**, ■ (прагматема) **Абрикоса, що м'якоть не одстає од кісточки**, ■ **Консервірована абрикоса дольками**, **АБРИКОСА-КАЛІРОВКА**, **АБРИКОСА-ДИЧКА**, **АБРИКОС**, **АБИКОСЬ** (дит.), **АБИРКОСА**, ▲ **Абиркоса ананасна**, ▲ **Абиркоса посадкова**, **АБИРЬКОСА**, **АБИРКОСИ** (мн.), ▲ **Абиркоси на вино**, **БИРКОСА**, **БИРЬКОСЬКА**, **БИЛЬОСЯ** (дит.), **КОСЯ** (дит.).

Серед лінгвістичних параметрів означуваного типу словника — фонетико-граматичні, семантичні, прагматичні, ілюстративні (макро- і мікрокомпозиційні). Реалізуючи ідею лексикографічного моноговіркового монографічного опису, СВЛГ водночас екстраполює специфіку діалектної варіативності як аспектний словник нового типу, який призначений для демонстрації численних системних (внутрішньословесних) зв'язків, що є прерогативою діалектного мовлення як феномену. До того ж, на думку О. О. Нефьодової, «загальномовний показник варіативності в діалекті складається із суми ідіалектного варіювання» [15, с. 283].

СВЛГ бачимо як репрезентант складності, різноманіття явища формального варіювання діалектного слова, як демонстрація цілого ряду формально-сміслових зв'язків у лексиці для подальшої моноговіркової дескрипції, орієнтованого на монографічний опис говірки (об'єднання їх за принципом функційної спільності, наприклад, умовно-мовних одиниць, а мовних — за лексико-семантичним принципом), адже для дескриптивного лексикографічного опису достатнім є лише первинне лінгвістичне вицленування ідіомем.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Узагальнений огляд теоретичних засад діалектологічної лексикографії варіантної лексики говірки дозволив дійти висновку про специфіку представлення в ньому говірколінгварію. СВЛГ розглядаємо як репрезентант складності, різноманіття явища формального варіювання діалектного слова, як демонстрацію орієнтованих на монографічний опис говірки формально-сміслових зв'язків у лексиці для подальшої моноговіркової дескрипції. Складник моноговіркового лексикографічного комплексу, що описує лексику однієї діалектної системи в повному обсязі та з різних сторін, СВЛГ покликаний виконати дескриптивну функцію мовних одиниць як виражального ресурсу діалектного узусу. Варіантні дані говіркового дискурсу дають змогу вирішити низку загальнотеоретичних завдань, пов'язаних із проблемами тотожності слова, лексикалізації фонетичних і морфологічних процесів, зіставно-типологічних досліджень тощо.

Л і т е р а т у р а

1. Богословская З. М. Диалектная вариантология : лексикологический и лексикографический аспекты : дис. ... докт. филол. наук / Том. гос. ун-т. Томск, 2006. 401 с.
2. Богословская З. М. Словарь вариантной лексики сибирского говора / Под ред. О. И. Блиновой. Томск : Томский гос. ун-т, 2000. Т. 1 : А–К. 304 с.
3. Бондар О. І. Словник українських говорів Одещини. Одеса : Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, 2010. 222 с.
4. Виноградов В. В. О формах слова. *Известия АН СССР. Отд. лит. и яз.* Москва, 1944. Т. III. Вып. 1. С. 31–44.
5. Гак В. Г. Языковые преобразования. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1998. 768 с.
6. Глуховцева К. Варіативність діалектних явищ у системі українських східнословобожанських говірок. *Волинь-Житомирщина : Історико-філологічний збірник з регіональних проблем.* Житомир, 2005. № 14. С. 48–54.
7. Головина Э. В. Формальная вариантность в речи диалектного типа : Учеб. пособие по спецкурсу. Киров : КГПИ, 1991. 102 с.
8. Гриценко П. Е. Феномен диалектного явления : онтология и гносеология. *Исследования по славянской диалектологии. 17. Судьба славянских диалектов и перспективы славянской диалектологии.* Москва, 2015. С. 9–59.
9. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики. Київ, 1990. 272 с.
10. Громко Т. В. Методологія лексико-граматичної дескрипції лінгварію говірки : дис. ... докт. филол. наук : 10.02.01. Одеса, 2021. 685 авт. арк.
11. Громко Т. В. Методологія та досвід дескрипції говірки : монографія / за ред. проф. О. І. Іляді. Дніпро, 2021. 452 с.
12. Иванцова Е. В. Отражение варьирования слова в диалектных словарях. *Русские говоры Сибири. Лексикография.* Томск : Изд-во Том. ун-та, 1993. С. 87–91.
13. Мельничук О. С. Розвиток мови як реальної системи. *Мовознавство.* 1981. № 2. С. 22–34.
14. Муқан А. М. Варіативність форм у деяких новостворених говорах української мови. *Українська діалектна морфологія.* Київ : Наук. думка, 1969. С. 191–199.
15. Нефёдова Е. А. Вариантность как отражение эволюции русских говоров. *Диалекты в синхронії та діахронії. 3 : Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоєкології.* Київ : КММ, 2017. С. 283–295.
16. Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокириця Хустського району. Ужгород : Ліра, 2008. 480 с.
17. Смирницкий А. И. К вопросу о слове (проблема «тождества слова»). *Труды Института языкознания.* Москва, 1954. Т. 4. С. 3–50.
18. Соколов О. М. Основы имплицитной морфологии русского языка. Москва : Изд-во РУДН, 1997. 203 с.

19. Ткач М. М. Словник говіркових, розмовних, рідковживаних та застарілих слів української мови. Чернігів : ПАТ ПБК «Десна», 2019. 1000 с.
20. Ткачук М. М. Граматична варіантність української переселенської говірки в Башкортостані. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2022. Вип. 1 (96). С. 155–164.
21. Ткачук М. М. До питання про структурну варіантність ботанічної лексики в редукованих говірках Чорнобильської зони. *Діалекти в синхронії та діахронії. 3: Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоєкології*. Київ : КММ, 2017. С. 421–427.
22. Hromko T. V. Dictionary of variant vocabulary in the light of monographic description theoretical justification. *International journal of philology*. 2020. Vol. 11 (3). P. 42–47. URL : <http://dspace.cuspu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4022/>
23. Hromko T. V. Theoretical fundamentals of lexicographic variation of idiom. *Korszerű módszerek és algoritmusai tapasztalati és elméleti tudományos kutatási: tudományos művek gyűjteménye a nemzetközi tudományos-gyakorlati konferencia anyagával* (Hang 3), September 18, 2020. Budapest, Hungary : European Scientific Platform, 2020. P. 63–64. URL : <https://doi.org/10.36074/18.09.2020.v3.24>.

References

1. Bogoslovskaya, Z. M. (2006), *Dialect variantology : lexicological and lexicographic aspects* : Doctor's thesis [*Diaklektnaya variantologiya : leksikologicheskii i leksikograficheskii aspekty* : dis. ... dokt. filol. nauk], Tomsk State University, Tomsk, 401 p.
2. Bogoslovskaya, Z. M. (2000), *Dictionary of variant vocabulary of the Siberian dialect [Slovar' variantnoy leksiki sibirskogo govora]*, O. I. Blinova (ed.), Tomsk State University Press, Tomsk, vol. 1, 304 p.
3. Bondar, O. I. (2010), *Dictionary of Ukrainian Dialects of Odessa Region [Slovnnyk ukrainskykh hovoriv Odeshchyny]*, Odessa I. I. Mechnikov National University, Odessa, 222 p.
4. Vinogradov, V. V. (1944), "About the word form", *Izvestia of the USSR Academy of Sciences, Department of Literature and Language* ["O formakh slova", *Izvestiya AN SSSR. Otdeleniye literatury i yazyka*], Moscow, vol. 3, issue 1, pp. 31–44.
5. Gak, V. G. (1998), *Language transformations [Yazykovye preobrazovaniya]*, Shkola «Yazyki russkoy kul'tury» Publishing, Moscow, 768 p.
6. Hluchkovtseva, K. (2005), "Variability of dialectic phenomena in the system of Ukrainian skhidno-slobozhansky subdialects", *Volyn-Zhytomyrshchyna : Historical and philological collection on regional problems* ["Variatynnist dialektnykh yavlyshch u systemi ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirok", *Volyn-Zhytomyrshchyna : Istoryko-filolohichnyy zbirnyk z rehionalnykh problem*], Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, vol. 14, pp. 48–54.
7. Golovina, E. V. (1991), *Formal variance in speech of dialect type : Tutorial on a special course [Formal'naya variantnost' v rechi dialektogo tipa* : Ucheb. posobiye po spetskursu], Kirov State Normal Institute, Kirov, 102 p.
8. Gritsenko, P. E. (2015), "The phenomenon of a dialect facts : ontology and epistemology", *Issues on Slavic dialectology* ["Fenomen dialektogo yavleniya : ontologiya i gnoseologiya", *Issledovaniya po slavyanskoy dialektologii. Sud'ba slavyanskikh dialektov i perspektivy slavyanskoy dialektologii*], Moscow, vol. 17 : *The fate of Slavic dialects and the prospects of Slavic dialectology*, pp. 9–59.
9. Hrytsenko, P. Yu. (1990), *Areal variation of vocabulary [Arealne varyuvannya leksyky]*, Naukova dumka Publishing House, Kyiv, 272 p.
10. Hromko, T. V. (2021), *Methodology of lexical and grammatical description of the dialect linguary* : Doctor's thesis [*Metodolohiya leksyko-hramatychnoi deskryptsii linhvaryu hovirky* : dys. ... dokt. filol. nauk : 10.02.01], Odessa I. I. Mechnikov National University, Odessa, 685 p.
11. Hromko, T. V. (2021), *Methodology and experience of the dialect description* : monograph [*Metodolohiya ta dosvid deskryptsii hovirky* : monohrafiya], O. I. Iliadi (ed.), Dnipro, 452 p.
12. Ivantsova, E. V. (1993), "Reflection of word variation in dialect dictionaries", *Russian dialects of Siberia. Lexicography* ["Otrazheniye var'irovaniya slova v dialektnykh slovaryakh", *Russkiye govory Sibiri. Leksikografiya*], Tomsk State University Publishing House, Tomsk, pp. 87–91.
13. Melnychuk, O. S. (1981), "Development of language as a real system", *Linguistics* ["Rozyvtok movy yak realnoyi systemy", *Movoznavstvo*], Potebnia Institute of Linguistics, AS of Ukr.SSR, Kyiv, issue 2, pp. 22–34.
14. Mukan, A. M. (1969), "Variation of forms in some newly created dialects of the Ukrainian language", *Ukrainian dialect morphology* ["Variantnist form u deyakykh novostvorenykh hovorakh ukrainskoyi movy", *Ukrainska dialektna morfologiya*], Naukova dumka Publishing House, Kyiv, pp. 191–199.
15. Nefedova, E. A. (2017), "Variability as a reflection of the evolution of the Russian dialects", *Dialects in synchrony and diachrony. 3 : Transformation of the dialect continuum and problems of a linguoecology* ["Variantnost' kak otrazhenie evolyutsii russkikh govorov", *Dialekty v synkhronii ta diakhronii. Transformatsiya dialektnoho kontynuumu i problemy linhvoolohiyi*], KMM Publishing, Kyiv, pp. 283–295.
16. Sabadosh, I. V. (2008), *Dictionary of the Transcarpathian language of the village of Sokyrynysya, Khust district [Slovnnyk zakarpatskoyi hovirky sela Sokyrynysya Khustskoho rayonu]*, Lira Publishing House, Uzhhorod, 480 p.
17. Smirnitkiy, A. I. (1954), "On the question of the word (the problem of "word identity")", *Proceedings of the Institute of Linguistics* ["K voprosu o slove (problema «tozhdestva slova»)", *Trudy Instituta yazykoznavaniya*], AS of the USSR, Moscow, vol. 4, pp. 3–50.
18. Sokolov, O. M. (1997), *Fundamentals of implicit morphology of the Russian language [Osnovy implitsitnoy morfologii russkogo yazyka]*, RUDN Publishing, Moscow, 203 p.
19. Tkach, M. M. (2019), *Dictionary of dialect, colloquial, rarely used and outdated words of the Ukrainian language [Slovnnyk hovirkovykh, rozmovnykh, ridkovzhyvanykh ta zastarylykh slov ukrainskoyi movy]*, Desna Publishing, Chernihiv, 1000 p.
20. Tkachuk, M. M. (2017), "On the question of structural variability of botanical lexis in the reduced Chornobyl zone dialects", *Dialects in synchrony and diachrony. 3 : Transformation of the dialect continuum and problems of a linguoecology* ["Do pytannia pro strukturnu variantnist botanichnoyi leksyky v reduktivnykh hovirkakh Chornobylskoyi

zony”, *Dialekty v synkhronii ta diakhronii. 3: Transformatsiia dialektnoho kontynuumu i problemy linhvoekolohii*], KMM Publishing, Kyiv, pp. 421–427. URL : <http://194.44.152.155/elib/local/r590.pdf/>

21. Tkachuk, M. M. (2022), “Grammatical variation of the Ukrainian immigrant speech in Bashkortostan”, *Journal of Ivan Franko Zhytomyr State University. Philology* [“Hramatychna variantnist ukrainskoi pereselenskoï hovirky v Bashkortostani”, *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky*], Zhytomyr, No. 1 (96), pp. 155–164.

22. Hromko, T. V. (2020), “Dictionary of variant vocabulary in the light of monographic description: theoretical justification”, *International journal of philology*, vol. 11 (3), pp. 42–47. URL : <http://dspace.cuspu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4022/>

23. Hromko, T. (2020). Theoretical fundamentals of lexicographic variation of idiom. *Korszerű műszerek és algorit-musa tapasztalati és elméleti tudományos kutatási: tudományos művek gyűjteménye a nemzetközi tudományos-gyakorlati konferencia anyagaival* (Hang 3), September 18, 2020. European Scientific Platform, Budapest, Hungary, pp. 63–64. URL : <https://doi.org/10.36074/18.09.2020.v3.24>.

Tetyana V. HROMKO,

Doctor of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of the Ukrainian Philology and Journalism, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University; 1, Shevchenko str., Kropyvnytskyi, 25006, Ukraine; tel.: +38 0500310222; e-mail: hromkot@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-4661-4302

THE PROBLEM OF VARIATION OF UNITS OF THE LANGUAGE SYSTEM OF IDIOM AND THEIR LEXICOGRAPHY

Summary. The *purpose* of the proposed article is the theoretical justification of the variation of linguistic units as idiomemes based on the linguistic data of the idiom, as well as the basis of their representation in the dictionary of variant vocabulary of the language system as a separate aspect summary of the monoidiomic linguistic complex. The *object* of study is the problem of the identity and variation of the word in the lingual of the idiom as a language and speech system. The *subject* of the research are the theoretical and functional principles of lexicography of the variants of idiomic units and the phenomenon of formal variation of the lingual of the idiom. The *result* of the study is, on the one hand, the definition of the problem of word identity and word variation in linguistics, in which the insufficiency of research on the theory of word variation in Ukrainian dialectological science is stated, which is explained by the incompleteness or absence of an empirical base, the lack of mastery of the available factual material, insufficient attention to the methods of studying formal modifications words, weak illumination of source-scientific and methodological issues. The relevance of the issue is determined by a number of theoretical propositions: 1) variability, being an immanent property of any variety of speech, is widely represented in dialect speech; 2) the formal variation of the word ensures the continuity of the idiom as a language system; 3) the idiomic lexicon, the lingual of the idiom constitute an informational and research lexicographic system of the idiom — a thesaurus. A generalized review of the theoretical foundations of the dialectological lexicography of the variant lexicon of the colloquial language made it possible to come to a conclusion about the specificity of the colloquialism presentation in it. On the other hand, the results of the study represent the Dictionary of variant vocabulary of the idiom as an aspect that is a part of the monidiomic lexicographic complex, having unified rules for the demonstration of linguistic units in it and at the same time differing in its structural and nomenclature parameters of displaying lexical-semantic variations of linguistic and speech units, is the first attempt systematic presentation of this type of grouping of the components of spoken discourse, which unites the literary and dialectal strata. **Conclusions:** The dictionary of the variant lexicon of the idiom is considered as a representative of the complexity, diversity of the phenomenon of formal variation of the dialect word, as well as the demonstration of a number of formal-semantic connections in the vocabulary of the lingual for further monoidiomic description, focused on the monographic description of the idiom.

Key words: dialectology, subdialect, lexicology, lexicography, Dictionary of variant vocabulary of idiom, variant, idiom, language and speech unit, lingual, idiomema.

Статтю отримано 29.09.2022 р.

ЛЮБЕЦЬКА Вікторія Валеріївна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та мовної підготовки іноземців Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна; тел. +380660556722; e-mail: hour.mirgorod@gmail.com; ORCID ID: 0000-0003-3774-8883

ПРО ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ ХХ СТОЛІТТЯ У ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ ТА ЛІНГВІСТИЦІ

Анотація. Історія розвитку та особливостей психологічної школи ХХ століття у літературознавстві та лінгвістиці набуває нового змісту та *актуалізується* у наш час. Сучасні суспільні обставини породжують потребу в новочасній інтерпретації вітчизняної психологічної думки, зокрема становлення психологічної школи у ХХ столітті та її розвиток у ХХІ столітті. Особливо актуальною виявляється проблема осмислення соціального, культурного, політичного й етнічного аспектів як джерельної бази для з'ясування багатьох чинників формування психологічної думки, розкриття динаміки етногенезу, процесу самоусвідомлення суб'єктів психічної реальності. Психологічні знання, що переосмислені дослідником історії психології, дають можливість обрати правильний вектор у розумінні багатоголосся сучасної психологічної парадигми. **Метою** статті є розгляд вагомого внеску у філологічну науку представників психологічної школи, які зосередили свою увагу на вивченні художньої творчості та мови з точки зору психологічної складової і ейдосу. Основні **завдання:** розглянути теорію образності О. О. Потебні та ґрунтовні праці його послідовників; визначити вплив, наданий психологічною школою на розвиток філологічної науки. Для вирішення поставлених у роботі завдань використано такі **методи** дослідження, як: метод аналізу інформації, метод синтезу, описовий метод. **Методологічну основу** дослідження становлять базові положення ейдосної теорії літератури. У вітчизняному літературознавстві теоретичні основи психологічної школи було закладено працями О. О. Потебні (теорія «внутрішньої форми слова» та «внутрішньої форми мистецтва» у роботі «Мышление и речь»). Найбільш видатними послідовниками О. О. Потебні вважають Д. М. Овсяніко-Куликовського та Л. С. Виготського. Під впливом праць О. О. Потебні Д. М. Овсяніко-Куликовський виховав у собі стійке прагнення розкриття психологічної сутності будь-якого явища мови та літератури. Психологічний метод із соціологічною спрямованістю стає основним у літературознавчій діяльності Д. М. Овсяніко-Куликовського. Культурно-історична теорія, розроблена Л. С. Виготським, стала однією з найважливіших теорій, сформованих у 1920–1930-ті роки. Л. С. Виготський розмірковує про специфіку внутрішнього, психічного світу людини, визначає механізми його формування, виокремлює два рівня психічних функцій: рівень натуральних і вищих функцій. Натуральні функції характеризують людину як природну істоту, а вищі психічні функції опосередковані — це уява, цілеспрямоване мислення тощо. **Висновки.** Психологічна школа має неминуще значення для розвитку сучасного літературознавства та мовознавства. Безперечно, звернення до проблем мови та мислення, до теорії художньої образності, психології творчості та сприйняття художніх творів у дослідженні історико-літературного процесу сприяло розвитку філологічної науки.

Ключові слова: соціальна психологія, культурно-історична теорія, психічні функції, дискурс, ейдос, художній твір.

Постановка проблеми. У наш час актуалізується та набуває нового змісту історія розвитку психологічної школи у філології. Сучасні суспільні обставини породжують потребу в новочасній інтерпретації вітчизняної психологічної думки. Запропонована стаття присвячена особливостям філологічного напрямку вітчизняної психологічної школи ХХ століття. Психологія літературної творчості тісно пов'язана з філософією, естетикою, літературознавством і мовознавством. Представники психологічної школи зосередили свою увагу на вивченні художньої творчості як форми духовної діяльності письменника. Виробляється стійке прагнення розглядати будь-яке явище мови та літератури з метою розкриття його психологічної сутності. Відомо, що історичну роль у боротьбі із формалізмом у літературознавстві (дискурс літературознавчої граматики) відіграло свого часу учення О. О. Потебні. Воно зосередило увагу літераторів і літературознавців на питаннях психології творчості та психології сприйняття, на проблемі художнього образу (ейдосна теорія літератури). Багато його нових ідей, які сформульовані на ґрунті осмислення психології та літератури, надали поштовх розвитку термінологічно-поняттєвого апарату ейдосної теорії літератури загалом та інструментарію українського літературознавства зокрема. Д. М. Овсяніко-Куликовський і Л. С. Виготський як послідовники О. О. Потебні продовжили наукове осмислення природи художнього образу та функційного призначення поетичного твору.

Зв'язок із попередніми дослідженнями. В українському літературознавстві та мовознавстві на межі ХІХ–ХХ ст. психологічний напрям представлено іменами О. О. Потебні [9], Д. М. Овсяніко-Куликовського [5; 6; 7], В. Харциева, І. Франка, С. Балея та ін. Психологічний напрям у науці ХХ ст. має свій розвиток у працях Л. С. Виготського, який досліджує питання психології мистецтва («Психологія мистецтва», 1925–1926; «Мислення і мова», 1934) [2; 3]. Культурно-історична теорія Л. С. Виготського породила неабияку школу у психології, з якої вийшли Л. І. Божович, П. Я. Гальперін, Л. В. Заньков, О. В. Запорожець, П. І. Зінченко, О. М. Леонтьєв. Завдяки напрацюванням психологічної школи виникла теорія «реакцій» та психоаналіз у літературознавстві. В Україні літературознавці (Г. Майфет, М. Йогансен, М. Зеров, М. Драй-Хмара, М. Хвильовий та ін.) виступали

за принципи формалізму в текстовому аналізі, науково обґрунтовували мистецьку цінність форми як позачасову. До того ж, вони не обмежувалися аналізом форми, а й, апелюючи до теорії О. О. Потебні та звертаючись до психології творчості, з'ясували вплив художнього твору на читача. Психологічна теорія залишається актуальною і в XXI столітті, оскільки завжди актуальні питання взаємозв'язку мислення та мови, а також психології творчості як найважливішої складової інтерпретації художнього твору.

Формулювання завдань. Метою статті є розгляд та оцінка вагомого вкладу представників психологічної школи у літературознавство та мовознавство, які зосередили свою увагу на вивченні художньої творчості з точки зору психологічної складової та ейдосу. Науково-дослідницькі завдання: проаналізувати теоретичні основи психологічної школи, яку заклав О. О. Потебня; дослідити внесок у психологічну думку видатних послідовників О. О. Потебні — Д. М. Овсянико-Куликовського і Л. С. Виготського; осмислити виникнення ейдосного теоретико-літературного дискурсу. Для реалізації поставленої мети було застосовано такі методи: метод аналізу інформації, метод синтезу, описовий метод.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основи вітчизняної психологічної школи в філології було закладено О. О. Потебнею у другій половині XIX ст. Завдяки роботам О. О. Потебні виявляється, що живопис словом — основа поетичної творчості. Словесно-художній образ розглядається сучасною наукою як складна, діалектична єдність, необхідною формою існування якої є слово, від сприйняття зовнішньої форми якого (фонічний, стилістичний рівні) потрібно перейти до сприйняття його внутрішньої форми (пластично-живописний компонент образу). Визначається і те, що для живописної образності в поезії характерна «неповна наочність», яка не допускає свавілля читацької уяви, але все ж таки залишає читачеві деяку свободу співтворчості. «Картини» в художньому творі не статичні, вони перебувають у постійному процесі виникнення, прояснення та зникнення, також мінлива внутрішня форма слова, на чому наполягає у своїх дослідженнях О. О. Потебня.

Найбільш послідовним у розвитку ідей О. О. Потебні вважають Д. М. Овсянико-Куликовського. У становленні літературознавчих поглядів науковця велике значення мав «натуральний психологізм» його мислення, природна схильність вивчати не стільки історію явищ, що цікавлять, скільки психологію розвитку цих явищ. Розуміючи слово та поетичний твір суб'єктивно-ідеалістично, Д. М. Овсянико-Куликовський підходить суб'єктивно-психологічно до тлумачення природи художньої творчості. Звідси й загальний висновок про суб'єктивність художньої творчості, аналогічну суб'єктивності слова, в основі якого лежить образ. Подальше життя художнього твору теж суб'єктивне у свідомості читача, про що докладно пише Д. М. Овсянико-Куликовський у своїй статті «До психології розуміння» [6]. Однак найважливішим своїм завданням Д. М. Овсянико-Куликовський вважав розгляд художніх творів у тісному співвідношенні з особистістю митця. Також вченому було важливо показати, як психологією художніх типів виражається соціальна психологія різних історичних епох. Розглядаючи духовний світ людини подвійно (сфера почуттів та сфера думки), Д. М. Овсянико-Куликовський приходить до висновку, що почуття індивідуальні та обов'язково емоційно забарвлені, а думка конкретна, вона є проявом духовної діяльності, але їй чуже «я» суб'єкту. Від одного думка прагне спільного, систематизуючи і узагальнюючи, наприклад, у типові образи (шлях, який зазначено вченим для мистецтва і літератури). Д. М. Овсянико-Куликовський осмислює й «психологічний склад особистості», форму особистості та її зміст. До формальних елементів належать риси особистості, які вона може сприйняти від національного середовища, класу або професії. Зміст особистості — її фізіологія, розумовий склад, характер, смаки. Д. М. Овсянико-Куликовський допускає вплив середовища (форми), на зміст особистості, але не на саму її сутність. Отже, основне завдання літературознавства, на думку Д. М. Овсянико-Куликовського, — досліджувати психологію письменника [10, с. 52]. Науковець спирався на ці ж висновки і при розгляді психології художньої творчості окремо взятого письменника як особистості. Особливо яскраво продемонстровано у книзі про М. В. Гоголя. Спостерігаючи над індивідуальністю письменника, навіть у відхиленнях від психологічної норми, Д. М. Овсянико-Куликовський співвідносить письменницьку особистість з іншими, узагальнюючи та зіставляючи. Залежно від психологічного складу особистості Д. М. Овсянико-Куликовський поділяв творчість художників на два типи: об'єктивну та суб'єктивну. Вчений стверджує, що навряд чи знайдеться такий об'єктивний художник, у творчості якого не було б жодної домішки суб'єктивного елементу. Д. М. Овсянико-Куликовський уважно простежує, як саме створюється художній образ, який розглядають у тісному взаємозв'язку із внутрішнім світом художника. У подальших роботах вчений користується запропонованим визначенням — *образ-тип* — для характеристики героя, і навіть продовжує досліджувати феномен суб'єктивної та об'єктивної творчості [7]. У дослідженні про М. В. Гоголя Д. М. Овсянико-Куликовський говорить також про егоцентричну або неєгоцентричну свідомість художника. Крім поділу творчості з погляду особистості письменника, Д. М. Овсянико-Куликовський у книзі «Теорія поезії та прози» видозмінює традиційний поділ поезії. Замість лірики, епосу та драми він виокремлює два види поетичної творчості: ліричну (без образу; із вираженням емоцій та функцією передачі настрою) та образну (з епічною та драматичною формами). Детально зупиняючись на художніх типах, Д. М. Овсянико-Куликовський досліджує їх не у психологічній абстракції, а відповідно до середовища, соціуму, реально-історичних типів, які формує епоха. Учений

вважає, що особистість складається з певних концентричних кіл: найширше коло — національне; за ним — коло історично-класових рис; коло професійних рис; коло місцевих рис та ін. Д. М. Овсянико-Куликовський зазначав, що всі оточуючі цю точку концентричні кола стискають і скріплюють особу. Вони й об'єднують її, роблять надзвичайно важливий внесок у справу організації особистості, створення її синтезу. Залежно від суспільної еволюції змінюються форми особистості. Особистість, таким чином, «продукт громадськості» та результат розвитку соціальних почуттів. Для гармонійного розвитку особистості важливі і над-соціальні і над-органічні почуття (релігійна, моральна сфери), які піднімаються над громадськістю і до певної міри звільняють особистість від впливу цього суспільства. Можлива різниця між особистостями відбувається на ґрунті ідейної, суспільної, класової та біологічної основ. Соціологічна складова властива всім роботам Д. М. Овсянико-Куликовського, який взявся за інтерпретацію широкого історичного та художнього матеріалу. Соціальним змістом наділений в його концепції будь-який типовий образ. У творчості художник об'єктивує суспільство та його яскравих представників. Д. М. Овсянико-Куликовський вказує, що в літературі інтенсивно розробляються філософські питання, пов'язані із соціумом. Учений особливу увагу приділяє своєрідності епохи 1840-х років. Так, аналізуючи спадщину М. В. Гоголя, він співвідносить психологію автора «Мертвих душ» та людей тієї епохи, досліджує психологічні стимули письменницької творчості. «Особливо трагічне» у М. В. Гоголя укладено в національній самосвідомості [7]. Для Д. М. Овсянико-Куликовського національність виступає як форма, що підтримує психічну різноманітність. Учений наголошує на тому, що наша психіка працює на основі національності та мови, у якій ми вкорінені. Національність є «психологічною формою особистості, яка надає їй своєрідного душевного складу», але не визначає змісту. Отже, інтерпретація мистецького твору залежить від закодovаних у мові національного світосприймання і психології [9, с. 173].

Значення наукової діяльності Д. М. Овсянико-Куликовського, його внесок у філологічну науку незаперечний. Учений встановив взаємозв'язок між творчістю окремих письменників, дослідив феномен особистості в літературі, виокремив суспільно-психологічні типи, визначив соціологічний вектор як об'єкт для теоретичного дослідження.

Проблема розуміння загалом та інтерпретації зокрема має важливе місце у культурно-історичній теорії Л. С. Виготського. В одній із своїх головних праць, «Мислення і мовлення» (1934) [2] Л. С. Виготський звертається до глибокої філософської, герменевтичної проблеми співвідношення мови та мислення. Без співвідношення мислення й мови не можна вирішити проблему інтерпретації та тлумачення, а також визначити, де пролягає межа між інтерпретацією та тлумаченням. У вітчизняному літературознавстві, як і у вітчизняній філософії, інтерпретація і тлумачення строго не розмежовуються. Тим часом сама мова підказує нам, що значення цих слів не тотожні. Вказаною причиною зумовлена актуальність проблеми співвідношення мислення та мови, на якій зупиняється у своїх працях Л. С. Виготський. Тобто Л. С. Виготським було зроблено суттєвий поворот до наукового дослідження думки. Думка не просто втілюється у мові, вона розвивається мисленням і розвиває мислення. Взаємини мови і мислення вчений тлумачить циклічно: мова породжується мисленням і, водночас, породжує мислення. Культурно-історична теорія пояснює мовну діяльність як особливу реальність, пов'язану з фундаментальною онтологією. Ще одним значним питанням задається Л. С. Виготський у рамках створеної ним теорії: що робить твір художнім, перетворює його на витвір мистецтва. Л. С. Виготський підходить до твору мистецтва як психолог, але виступає проти традиційного психологізму у розумінні художнього твору. Вчений прагне у своїх літературознавчих аналізах до об'єктивності, тому ретельно опрацьовує структуру художнього твору (форму), відтворюючи внутрішню діяльність, спричинену його змістом. Аналіз структури художнього твору становить головний зміст роботи «Психологія мистецтва». Цю роботу можна сприймати двоїсто: як психологію мистецтва та як мистецтво психології. Аналіз структури у Л. С. Виготського не відволікається від змісту, а проникає в нього. Мистецтво, на думку вченого, не виконує гностичної (пізнавальної) або гедоністичної функції. Працюючи з людськими почуттями, мистецтво підноситься над індивідуальним, узагальнює і, отже, стає суспільним. «Противідчуття» (за Л. С. Виготським) створює «вплив» мистецтва і породжує його специфічну функцію, коли вже подолано «прозаїзм» мовного матеріалу. «Противідчуття» можна порівняти за ефектом з аристотелівським катарсисом, коли для особистості відкривається вища правда. Л. С. Виготський пише, що мистецтвознавство дедалі більше потребує психологічних обґрунтувань. Він підкреслює у своїх дослідженнях, що традиційне мистецтвознавство у своїй основі завжди мало психологічні передумови, але стара популярна психологія перестала задовольняти з двох причин: по-перше, вона була ще придатна живити всілякий суб'єктивізм в естетиці, але об'єктивні течії потребують об'єктивних передумов; по-друге, йде нова психологія та перебудовує фундамент усіх старих так званих «наук про дух». Л. С. Виготський здійснив перегляд традиційної психології мистецтва, намітивши для об'єктивної психології новий принцип — дати для дослідження основний психологічний метод і не більше. Центральною ідеєю психології мистецтва Л. С. Виготський вважає визнання подолання матеріалу художньою формою або, що те саме, визнання мистецтва суспільною технікою почуття. Цю проблему вчений досліджує об'єктивно-аналітичним методом, що виходить із аналізу мистецтва, щоб дійти психологічного синтезу, — методом аналізу художніх систем подрачників. Для Л. С. Виготського художній твір — «су-

купність естетичних знаків», які збуджують у людях емоції. Між тим, учений намагається вивчити «чисту і безособистісну психологію мистецтва» безвідносно до автора та читача, досліджуючи лише форму і матеріал мистецтва.

Культурно-історична концепція Л. С. Виготського стає дуже популярною в 1920–30-ті роки. У ній стверджується примат соціального начала у психічному розвитку людини над началом натурально-біологічним. Звідси автор виводить два види психічних функцій: натуральні та вищі. Вищі функції пов'язані зі сферою мистецтва, про суть якого й розмірковує Л. С. Виготський. Осмислене слово, на його переконання, усвідомлюється як мікрокосм людської свідомості у парадигмі мислення-мова; розглядається взаємозв'язок соціального та індивідуального, суб'єктивного та об'єктивного у психології мистецтва. Учений широко використовує об'єктивно-аналітичний метод при аналізі художнього твору.

Психологічна школа дає поштовх для сучасних досліджень, які зупинили свою увагу і спостерігають за процесом художньої творчості (виникнення задуму, обробка варіантів твору, своєрідність ідіостилу письменника, сприйняття твору письменником та читачем та ін. у працях Ф. Г. Боданського, С. П. Бочарова, Л. І. Волошенко). Досвід психологічної школи залишається затребуваним через те, що досі цікаві проблеми психології мови та мислення, творчості в широкому значенні слова. Міждисциплінарний дискурс дозволяє еволюціонувати психологічній школі від питань мовознавства та літературознавства до питань історії культури. Важливим і суттєвим є розмежування побутового та художнього мислення, запропоноване та безпосередньо розвинене психологічною школою. Констатуючи межі різного мислення, представники школи пояснюють її особливості мови, характерної для зазначених різних способів розуміння. Наголошено і на різноприродному характері поетичного та прозового мислення, слова. Інтерпретація художніх творів у межах психологічного напряму здійснюється у вигляді мислення, спрямованого на художній образ (ейдос). З огляду на естетичний характер цієї теорії йде звернення насамперед до внутрішньої форми твору. Могутністю механізму визначається ступінь значущості тієї чи іншої інтерпретації: найбільш значущі методики породжують «школу». Розгляд психічних процесів через літературознавчі лінзи дав життя такій школі як школа психологічна, яка не зупинилася у своєму розвитку та залишила за собою право впливати на сучасний теоретико-літературний дискурс. До культурно-історичного методу органічно додався психологічний аналіз особистості та її творчості, осмислена зв'язка: психологічний склад — художня творчість — твір. А ідея про те, що велика творчість є психологічним та культурним явищем залишається наріжним каменем для дослідників ХХІ століття.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Психологічна школа має велике значення для розвитку сучасної філології. Безперечно, звернення до проблем мови й мислення, до теорії художньої образності, психології творчості та сприйняття художніх творів у дослідженні історико-літературного процесу сприяло розвитку філології. Ця школа відрізняється багатством, яскравою своєрідністю літературознавчих і мовознавчих ідей, різноманітними дослідницькими прийомами, сміливими науковими гіпотезами, глибокими теоріями, що пояснює високий авторитет української психологічної школи у світовій науці. Психологічне спрямування апелює до філософії, соціології, що призводить до появи таких понять як «суспільна» та «соціальна психологія», висувається поняття «суспільно-психологічний тип».

Ідеї психологічної школи залишаються актуальними у ХХІ столітті. Вони відбилися в літературному процесі, літературній компаративістиці (психологічно зумовлені самозародження та міграція сюжетів; вплив середовища на психологію особистості в певному часі й просторі) і комунікативістиці, в тому числі міжкультурній, лінгвокультурології тощо. Так ейдосний теоретико-літературний дискурс звернений до втіленої у слові і наочно явленої життєвої даності, оперує уявним мисленням. Психологічна школа стала базою у розвитку психоаналітичної критики (психоаналізу); психогенетики (наукова дисципліна на межі психології та генетики, предметом якої є вивчення індивідуальних психологічних особливостей індивіда, висвітлення ролі генотипу); психографії (осмислення внутрішнього світу письменника з урахуванням аналізу його листів, щоденників, свідчень сучасників); психодрами (метод психологічного та аналітичного дослідження, на підставі якого внутрішній конфлікт літературного героя розглядають з урахуванням його ситуативної поведінки); психоідеології (вивчення впливу певної соціальної групи, до якої належить митець, до його творчої манери); психолінгвістики (вивчення психологічного процесу створення мови, співвідношення літературної мови з актом комунікації); психології творчості (область наукових досліджень, предметом якої є процес виникнення оригінальних художніх явищ та їх естетичне сприйняття, зумовлене індивідуальними особливостями автора та реципієнта; натхнення, фантазія, геній, талант та інші типи художньої творчості).

Ідеї Л. С. Виготського щодо психології мистецтва та художньої творчості мають продовження в галузі психосемантики (вивчення суб'єктивної семантичної структури індивідуальної художньої свідомості). Психологічна школа дає поштовх для сучасних досліджень, які зупинили свою увагу і спостерігають за процесом художньої творчості (виникнення задуму, обробка варіантів твору, своєрідність ідіостилу письменника, сприйняття твору письменником та читачем та ін.).

Література

1. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / Львів. держ. ун-т ім. Івана Франка. Центр гуманіст. дослідж., Наук. т-во ім. Шевченка; за ред. М. Зубрицької. Львів : Літопис, 1996. 633 с.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь. 5-е изд., испр. Москва : Лабиринт, 1999. 352 с.
3. Выготский Л. С. Психология искусства / Под общ. ред. В. В. Иванова. 3-е изд. Москва : Искусство, 1986. 573 с.
4. Зубрицька М. Homo legens : читання як соціокультурний феномен. Львів : Літопис, 2004. 352 с.
5. Овсянико-Куликовский Д. Н. Вопросы психологии творчества. Москва, 1902. 44 с.
6. Овсянико-Куликовский Д. Н. К психологии понимания. Собрание сочинений : в 6 т. Санкт-Петербург : Изд. Н. Л. Овсянико-Куликовской, 1914. Т. VI. С. 1–14.
7. Овсянико-Куликовский Д. Н. Литературно-критические работы : в 2 т. Москва : Худож. лит., 1989. Т. 1. Статьи по теории литературы; Гоголь; Пушкин; Тургенев; Чехов. URL : http://az.lib.ru/o/owsjanikokulikowskij_d_n/text_1902_gogol.shtml?ysclid=lcenl8xexu417390502/
8. Потєбня О. О. Мова. Національність. Денаціоналізація. Статті і фрагменти. Нью-Йорк : Українська вільна академія наук у США, 1992. 155 с.
9. Тимошенко Ю. Концепція розуміння Харківської школи О. Потєбні на тлі еволюції рецептивно-герменевтичних ідей. *Вісник Харківського університету*. 2000. № 491. С. 171–174.
10. Ференц Н. С. Сучасні методологічні засади літературознавства : навч.-метод. посібник. Ужгород : Гражда, 2021. 140 с.

References

1. An anthology of world literary and critical thought of the 20th century (1996), [Antolohiya svitovoyi literaturno-krytychnoyi dumky XX st.], M. Zubrytska (ed.), Litopys Publishing House, Lviv, 633 p.
2. Vygotsky, L. S. (1999), *Thinking and speech*, 5th ed., corrected [*Myshlenie i rech'*, 5 izd., ispr.], Labyrinth, Moscow, 352 p.
3. Vygotsky, L. S. (1986), *Psychology of art* / Under the general editorship of V. V. Ivanov, 3rd ed. [*Psikhologiya iskusstva* / Pod obshch. red. V. V. Ivanova, 3 izd.], Iskusstvo Publishing House, Moscow, 573 p.
4. Zubrytska, M. (2004), *Homo legens : reading as a sociocultural phenomenon* [*Homo legens : chytannya yak sotsiokulturnyi fenomen*], Litopys Publishing House, Lviv, 352 p.
5. Ovsyaniko-Kulikovsky D. N. (1902), *Issues of psychology of creativity* [*Voprosy psikhologii tvorchestva*], Moscow, 44 p.
6. Ovsyaniko-Kulikovsky D. N. (1914), "On the psychology of understanding", *Collected works* : in 6 volumes ["K psikhologii ponimaniya", *Sobranie sochineniy* : v 6 t.], Publishing House of N. L. Ovsyaniko-Kulikovskaya, vol. VI, pp. 1–14.
7. Ovsyaniko-Kulikovsky, D. N. (1989), *Literary and critical works* : in 2 volumes, Vol. 1. *Articles on literary theory; Gogol; Pushkin; Turgenev; Chekhov* [*Literaturno-kriticheskie raboty* : in 2 vol. Volume 1 : *Stat'i po teorii literatury; Gogol; Pushkin; Turgenev; Chekhov*], Khudozhestvennaya literatura Publishing House, Moscow. URL : http://az.lib.ru/o/owsjanikokulikowskij_d_n/text_1902_gogol.shtml?ysclid=lcenl8xexu417390502/
8. Potebnia, O. O. (1992), *Language. Nationality. Denationalization* : Articles and fragments [*Mova. Natsional'nist'. Denatsionalizatsiya* : Statti i frahmenty'], Ukrainian Free Academy of Sciences in the USA, New York, 155 p.
9. Tymoshenko, Yu. (2000), "The concept of understanding of the Kharkiv school of O. Potebnia against the background of the evolution of receptive and hermeneutic ideas", *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University* ["Kontseptsiya rozuminnya Kharkivskoyi shkoly O. Potebni na tli evolyutsiyi retseptyvno-germenevtychnykh idey", *Visnyk Kharkivskoho Natsionalnoho Universytetu im. V. N. Karazina*], vol. 491, pp. 171–174.
10. Ferencz, N. S. (2021), *Modern methodological foundations of literary studies* : educational and methodological tutorial [*Suchasni metodolohichni zasady literaturoznavstva* : navch.-metod. posibnyk], Grazhda Publishing House, Uzhgorod, 140 p.

ЛЮБЕЦКАЯ Виктория Валерьевна,

кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и языковой подготовки иностранцев Одесского национального университета имени И. И. Мечникова; Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65082, Украина; тел.+380660556722; e-mail: hour.mirgorod@gmail.com; ORCID ID: 0000–0003–3774–8883

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ ХХ ВЕКА В ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ И ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация. История развития психологической школы ХХ века в литературоведении и лингвистике приобретает новое содержание и *актуализируется* в наше время. Современные общественные обстоятельства порождают потребность в интерпретации отечественной психологической мысли, в частности становление психологической школы в ХХ веке и её развитие в ХХI веке. Особенно актуальна проблема осмысления социального, культурного, политического и этнического аспектов как базового источника для выяснения многих факторов формирования психологической мысли, раскрытия динамики этногенеза, процесса самоосознания субъектов психической реальности. Психологические знания, переосмысленные исследователем истории психологии, позволяют выбрать правильный вектор в понимании многоголосья современной психологической парадигмы. *Целью* статьи является рассмотрение весомого вклада представителей психологической школы, которые сосредоточили своё внимание на изучении художественного творчества и языка с точки зрения психологической составляющей и эйдоса. Основные *задачи*: рассмотреть теорию образности А. А. Потєбні и значимые работы его последователей; определить влияние, оказанное психологической школой на развитие филологической науки. Для решения поставленных в работе задач использованы такие *методы* исследования, как метод анализа информации, метод синтеза, описательный метод. *Методологическую базу* исследо-

вания составляют основные положения эйдосной теории литературы. В отечественном литературоведении теоретические основы психологической школы были заложены трудами А. А. Потебни (теория «внутренней формы слова» и «внутренней формы искусства» — работа «Мысль и язык»). Наиболее выдающимися последователями А. А. Потебни считают Д. Н. Овсянко-Куликовского и Л. С. Выготского. Под воздействием работ А. А. Потебни Д. Н. Овсянко-Куликовский выработал в себе устойчивое стремление подходить ко всякому явлению языка и литературы с целью раскрытия его психологической сущности. Психологический метод с социологической направленностью становится основным в литературоведческой деятельности Д. Н. Овсянко-Куликовского. «Культурно-историческая теория», разработанная Л. С. Выготским, стала одним из наиболее важных направлений, сформировавшихся в 1920–30-е годы. Л. С. Выготский размышляет о специфике внутреннего, психического мира человека, определяет механизмы его формирования, выделяет два уровня психических функций — натуральные и высшие. Натуральные функции характеризуют человека как природное существо, а высшие психические функции опосредованы — это творческое воображение, целенаправленное мышление и т.д. **Выводы.** Психологическая школа имеет непреходящее значение для развития современного литературоведения и языкознания. Несомненно, что обращение к проблемам языка и мышления, к теории художественной образности, психологии творчества и восприятию художественных произведений в исследовании историко-литературного процесса способствовало развитию филологической науки.

Ключевые слова: социальная психология, культурно-историческая теория, психические функции, дискурс, эйдос, художественное произведение.

Viktoriiia V. LIUBETSKA,

PhD in Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian language and Linguistic Training for Foreigners, Odessa I. I Mechnikov National University; 24/26, Frantsuzkyi blvd., Odessa, 65058, Ukraine; phone: +38 0660556722; e-mail: hour.mirgorod@gmail.com; ORCID ID: 0000-0003-3774-8883

PECULIARITIES OF THE PSYCHOLOGICAL SCHOOL IN LITERATURE AND LINGUISTICS AT THE XX CENTURY

Summary. The development history and peculiarities of the psychological school in literature and linguistics at the 20th century acquires a new meaning and is *updated* in our time. Modern social circumstances create a need for a modern interpretation of domestic psychological thought the formation of the psychological school at the 20th century and its development at the 21st century. The problem of understanding social, cultural, political and ethnic aspects is particularly relevant, as a source base for elucidating many factors in the psychological thought formation, revealing the dynamics of ethnogenesis, the process of mental reality subjects self-awareness. Psychological knowledge, reinterpreted by a researcher of the history of psychology, makes it possible to choose the right vector in understanding the polyphony of the modern psychological paradigm. **The purpose** of the article is to consider the significant contribution of psychological school representatives, who focused their attention on the study of artistic creativity and language from the point of view of the psychological component and eidosis. **The main goals** of the article are: to consider the theory of imagery of O. O. Potebnia and thorough works of his followers; to determine the influence of the psychological school on the development of philological science. To reach goals set in the work few **methods** were used: information analysis method, synthesis method, descriptive method. **The methodological basis** of the study is the basic literature provisions of the eidosis theory. In domestic literary studies, the theoretical foundations of the psychological school were laid by the works of O. O. Potebnia (the theory of the «inner form of the word» and the «inner form of art» — the work «Thought and SpeechLanguage»). D. M. Ovsyaniko-Kulikovsky and L. S. Vygotsky are considered the most outstanding followers of O. O. Potebnia. Under the influence of the works of O. O. Potebnia, D. M. Ovsyaniko-Kulikovsky developed a persistent desire to approach any phenomenon of language and literature in order to reveal its psychological essence. The psychological method with a sociological orientation becomes the main one in the literary activity of D. M. Ovsyaniko-Kulikovsky. «Cultural-historical theory», developed by L. S. Vygotsky, became one of the most important theories formed in the 1920s and 1930s. L. S. Vygotsky reflects on the specifics of the inner, mental world of a person, defines the mechanisms of its formation, distinguishes two levels of mental functions — natural and higher. Natural functions characterize a person as a natural being, and higher mental functions are mediated — this is imagination, purposeful thinking, etc. **Conclusions.** The psychological school is of inescapable importance for the development of modern literary studies and language. It is indisputable that turning to the problems of language and thinking, to the theory of artistic imagery, to the psychology of creativity and the perception of artistic works in the study of the historical-literary process contributed to the development of philological science.

Key words: social psychology, cultural-historical theory, mental functions, eidosis, artistic work.

Статтю отримано 4.10.2022 р.

ПИТАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ

DOI: 10.18524/2307—4558.2022.38.269894

УДК 811.111'373.46:303.032

АЛІЄВА Ольга Назірівна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка; вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна; тел.: +38(067)2562385; e-mail: olhabox@gmail.com; ORCID ID: 0000—0003—4449—9205

РОЗВИТОК СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ТЕРМІНА: ЯВИЩА ВАРІАТИВНОСТІ І СЕМАНТИЧНИЙ ІНВАРІАНТ

Анотація. *Метою* пропонованого дослідження є вивчення впливу семантичного інваріантного ядра на формування і розвиток структури полісемічного слова-терміна, на явища варіативності як в межах окремих терміносистем, так і у загальноновживаній лексиці. *Об'єктом* дослідження є підсистеми мови, зокрема, термінологічні, їх взаємозв'язки, які вивчають з позицій аналізу глибинних семантичних процесів. *Предметом* вивчення є слово-термін як елемент термінологічної системи, як полісемічна структура, та взаємозв'язок її компонентів із семантичним ядром-інваріантом. Для вирішення поставлених завдань залучено комплекс загальнонаукових і конкретнонаукових *методів, прийомів і підходів* — підходів лексичної семантики, когнітивної лінгвістики, методів диференційного і компонентного аналізу, аналізу лексикографічних дефініцій, контекстуального аналізу. *Результати* дослідження: в процесі вивчення виявляємо, як семантичне інваріантне ядро одночасно є і джерелом, і учасником складних семантичних процесів і лінгвістичних явищ. *Галузь застосування.* Результати дослідження можуть бути використані для аналізу і практичного використання принципів термінотворення, формування кластерів у межах однієї терміносистеми, взаємозв'язків між окремими системами, а також для дослідження особливостей функціонування слів-термінів у різних видах дискурсу. **Висновки.** Функціонування феномену семантичного інваріанта створює можливості для виникнення і розвитку розгалуженої смислової структури лексеми і є однією з глобальних основ термінологічних процесів. Аналіз потенціалу семантичного ядра уможливорює пояснення явищ зміни категоріальних семантичних ознак і категоріальної розмитості.

Ключові слова: семантична структура, смисл, семантична диференційна ознака, конотація, семантичний інваріант, термін, англійська терміносистема.

Постановка проблеми. Дослідження механізмів термінотворення, складних взаємозв'язків семантичної побудови мовних одиниць із явищем їх варіативності посідає важливе місце у сучасних семантичних дослідженнях. Вивчення проблеми семантичної єдності і розвитку полісемічного слова тісно пов'язане із лінгво-когнітивними дослідженнями як у межах окремих терміносистем, так і є одним із суттєвих питань сучасної теоретичної лінгвістики та структурно-системних лінгвістичних концепцій. Дослідження проблеми формування й розвитку семантичної структури полісемічного слова-терміна нерозривно пов'язане із вивченням феномену семантичного інваріанта та його ролі в процесах термінотворення.

Зв'язок проблеми з попередніми дослідженнями. Полісемія як семантичне явище є однією з активно досліджуваних проблем мовознавства і, водночас, залишається відкритим питанням лінгвістики. Існують численні підходи до трактування багатозначності. Семантичну структуру та проблеми термінологічного розвитку досліджували Ж. Вандрієс, Г. Іпсен, Л. Єльмслев, С. Ульманн, Й. Трір, О. Єсперсен, Б. Потье, В. Порциг та інші.

Особливе значення надається зв'язкам семантичного інваріанта із поняттям концепту, яке переживає період певного переосмислення та розширеного трактування. Семантичну структуру та глибинні інваріантні процеси в її складі з точки зору когнітивних концептуальних моделей вивчають Ч. Дж. Філлмор, Р. Лангакер, А. Вежбицька, інші, акцентуючи увагу на розгляді ментальних основ семантичних процесів, а також їхньої внутрішньої когнітивної структури й динаміки [10; 12; 18].

Питання структурного розподілу досліджено у роботах М. Мінського, Дж. Лакоффа, М. Джонсона та інших [14; 11]. Значну роль у вивченні внутрішніх зв'язків семантичної структури слова-терміна відіграють фахові семантико-когнітивні дослідження, зокрема, Г. Вельфліна, Ж. Діді-Юбермана, Е. Панофського [19; 9; 17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вивчення семантичної структури полісемічного слова-терміна та проблем термінологічного розвитку протягом останніх десятиріч вивчають представники різних лінгвістичних шкіл і напрямів, зокрема, В. Л. Іващенко, М. О. Вакуленко, Л. В. Туровська, А. Кондамін, Х. Ж. МакВінні, М. Лоренц та інші [2; 1; 5; 8; 13].

Е. Ф. Скороходько виокремлює певні групи (типи) термінів у межах єдиної терміносистеми, і ця сукупність терміноодиниць досліджується відповідно до запропонованої ним системи оцінки [4]. Л. В. Туровська, досліджуючи процеси термінотворення, особливу увагу зосереджує на питаннях конотативних характеристик терміноодиниць, а також зазначає, що ці питання, як і багатозначність термінів, залишаються і дотепер дискусійними [5].

І. М. Кочан розглядає варіативність як таку мовну характеристику, яка є притаманною і термінологічним процесам, отже, у понятті варіанта виокремлює широке і вузьке значення, у зв'язку з чим вивчення співвідношень явищ синонімії та варіативності набуває нового розвитку [3]. В. Л. Іващенко зауважує, що характерними вимогами до дослідження термінологічних процесів на рівні кожного формату є особлива увага до виокремлення ієрархії рівнів концептуалізації у межах окремих терміносистем, вивчення взаємодії окремих рівнів [2].

На думку Д. Буріго, у процесі вивчення функціонування та ролі термінів у інформаційних текстових масивах, особливу увагу треба приділяти чітким критеріям, за якими визначають усталені терміноодиниці, а також процесам взаємної кореляції як окремих термінів, так і термінологічних масивів, уникаючи «спрощеного» підходу до вивчення цих питань [6].

А. Кондамін та Ж. Робейроль розробляють методи для вивчення концептуальних зв'язків, які беруть участь у створенні моделі термінологічних корпусів. Суттєвим етапом семантичних досліджень і процесу термінотворення дослідники вважають аналітичне розкладення представників термінологічних таксономій на семантичні елементи та виявлення взаємозв'язків між ними [8].

Формулювання завдань. Метою пропонованого дослідження є вивчення впливу семантичного інваріантного ядра на розвиток і функціонування структури полісемічного слова-терміна, на явища варіативності у процесах термінотворення. Об'єктом дослідження є термінологічна лексика як підсистема мови, її взаємозв'язки із загальноживаною лексикою, їх зв'язок із полісемічною смисловою структурою, яку розглядаємо з позицій аналізу глибинних семантичних процесів. Предметом вивчення є слово-термін як елемент термінологічної системи, як полісемічна структура та взаємозв'язок компонентів цієї структури із семантичним ядром-інваріантом. Для вирішення поставлених завдань залучено комплекс загальнонаукових і конкретно-наукових методів, прийомів і підходів — підходів лексичної семантики, когнітивної лінгвістики, методів диференційного і компонентного аналізу, аналізу лексикографічних дефініцій, контекстуального аналізу.

Виклад основного матеріалу. Розвиток семантичної структури полісемічного слова-терміна є результатом взаємодії комплексу процесів і закономірностей, які одночасно існують на багатьох когнітивних семантико-лінгвістичних рівнях. Дослідження цих процесів нерозривно пов'язане, на нашу думку, із вивченням особливостей функціонування семантичного ядра, його характерних властивостей, зокрема, інваріантності на глибинних семантико-когнітивних рівнях. Проведемо дослідження на прикладі слова-терміна *medium*, яке функціонує в багатьох семантичних полях, і, зокрема, термінологічних, що надає можливості для ширшого охоплення досліджуваного матеріалу. Поєднання вивчення діахронного і синхронного аспектів розвитку слова є, на нашу думку, необхідним для аналізу. Англійське *medium* походить (XVI ст.) від латинського *medius*, яке походить від індоєвропейського джерела **medhyo-* (середина), що пов'язане з індоєвропейським коренем **me-* (вимірювати, міряти) [15]. Актуалізація експліцитної частини семантичного ядра породжує у складі семантичної структури смислів слова *medium* певну групу, яку можна умовно охарактеризувати «буквальною» реалізацією експліцитних диференційних семантичних ознак. Отже, виокремлюємо, відповідно, таку групу смислів із вищезазначеними характеристиками:

- (ім.) середина, проміжний ступінь, проміжна стадія;
- (прикм.) середній, проміжний («Here are some excerpts from the site that make this book sound promising... It touches on the principles of photography... It explains the basics of composition... The basic techniques of story telling are explained in a highly visual and effective way designed to involve the viewer in the process. Wide shots are compared to **medium** and close-up shots...» [29]);
- (прикм.) середній розмір (про одяг, формат паперу і т. п.);
- (прикм.) як спортивний термін у крикеті — про гру або гравця із середнім кроком (між швидкою і повільною грою) («A right arm (or left arm) **medium** bowler is the slowest out of all of the pace bowlers. They're also commonly referred to as «medium pacers» and their normal deliveries will often be between 100–120 kph (60–75mph)... Medium pacers like Scott Styris, Dimitri Mascarenhas, Paul Collingwood and Chris Harris spring to mind as bowlers who were quite tricky for batsmen to play against in limited overs cricket!» [28]);
- (прикм.) про колір, який відбиває або передає середню (помірну) кількість світла — вживається в т. ч. і як термін, зокрема, мистецтва, геральдики і таке інше. («It also informs us that the artist depicted these emblems on a shield with «a **medium** French blue» field, the owl being gold with white highlights and both the crown and leaf being white.» [22]);
- (ім., розм.) представник середнього класу;
- (ім., військ., розм.) солдат із екіпуванням середньої важкості;
- (прикм., військ.) середньокаліберний;

– (ім.) кулінарний термін — середнє просмаження (56°С–60°С) («Place the softened chiles in a blender and add a few tablespoons of liquid (use the soaking water for a hotter salsa and plain water for a **medium** hot salsa)» [26]).

Складність структури семантичного інваріантного ядра полягає і в тому, що, поряд із експліцитною його частиною, функціонує й імпліцитна, що виявляється в актуалізації певних диференційних семантичних компонентів, які, зі свого боку, створюють «семантичні блоки», серед яких виокремлюємо такі:

– процеси персоніфікації семантичного концепту, частиною якого є диференційна ознака «серединність», у поєднанні з різними ступенями конотації, беруть участь в актуалізації і розвитку комплексу семантичних ознак «те (серединне), що зв'язує межуючі частини — функція посередництва», що породжує низку смислів (різної конотативної насиченості) у семантичній структурі слова-терміна: а) агент, посередник, примиритель; б) медіум (у спиритизмі) («Thomas Henry Huxley (1825–1895), the famous biologist, wrote: «The only good that I can see in the demonstration of the truth of «Spiritualism» is to furnish an additional argument against suicide. Better to live a crossing-sweeper than to die and be made to talk twaddle by a «**medium**» hired at a guinea a seance» [21]);

– зміна основи семантичних опозицій, на якій функціонує вищезазначений комплекс семантичних ознак (з одночасним процесом персоніфікації), є джерелом формування термінологічних смислів сфери мистецтва: а) розчинник, який використовується для поєднання пігментів і створення фарби («Winsor and Newton Painting **Medium** — petroleum distillate (low odour solvent) based glazing **medium** mixed with linseed stand oil... ideal for fine detail work, glazing, smoothly blended areas with no brush marks» [20]); б) фарба (тобто відповідний готовий розчин) — акварель, темпера, олія і т. д.) («There are a number of pre-mixed **mediums** that use traditional, natural ingredients that achieve a greater degree of colour brilliance and depth... Some of the Pre-mixed, traditional **mediums** available: Jackson's Glaze **Medium** — a mixture of Damar resin varnish, stand oil and turpentine, ... C. Roberson & Co. Impasto Hard Edge Oil **Medium** — a crack resistant **medium** for impasto effects...» [20]); в) техніка живопису («Watercolor painting lends itself to a gradient of tonal hues that can imitate the washes of sky and sea, but it is considered one of the most difficult **mediums** to master, as it doesn't lend itself to correction after application» [23]); г) вид мистецтва (витвору мистецтва) («The daily painters seem to have lots of fans who follow their blogs and take classes from them... Great post on modern electronic media exposure for an old **medium**, painting» [27]); д) матеріал (або форма), що використовують у мистецтві («Richard Symonds (1617–1660), an English Royalist, produced three volumes of genealogical collections which included descriptions of heraldry in different **mediums** to be seen in some Essex churches» [25]).

Спостерігаємо, як семантичне інваріантне ядро одночасно є і джерелом, і учасником складних семантичних процесів. Функціонуючи на різних когнітивних рівнях узагальнення і категоризації, семантичний інваріант породжує принципово різні за своїми категоріальними семантичними ознаками смисли. Так, у смислах «розчинник», «фарба» виокремлюємо категоріальну семантичну ознаку «речовина, зокрема — рідина»; у смислі «техніка живопису» — категоріальну семантичну ознаку «процес»; у смислі «матеріал витвору мистецтва» категоріальна семантична ознака «речовина (рідина)» розширюється, узагальнюється до «будь-якого виду матеріалу»; смисл «вид мистецтва» має категоріальну ознаку «явище».

Такий потенціал дає змогу семантичному інваріантному ядру, з одного боку, охопити весь спектр категоріальних рівнів, тобто апіорі бути джерелом, семантичним носієм багаторівневої когнітивної «шкали», а з іншого боку, надає можливості для утворення конкретного смислу семантичної структури слова-терміна та забезпечує функціонування й розвиток терміна на кожному зі своїх конкретних семантичних рівнів. Слід зазначити, що «дрібність» цього семантичного поділу потенційно може бути якою завгодно, що дозволяє, наприклад, морфологічно і фонетично тому ж самому терміну функціонувати не тільки у різних термінологічних полях і терміносистемах, але і в різних кластерах однієї терміносистеми. Доходимо також висновку, що чим складніше та розгалуженіше терміносистема, тим більше «можливостей» надає вона семантичному ядру для внутрішньосистемних змін, для створення й розвитку нових кластерних груп. Діахронний аспект функціонування терміносистеми також має велике значення для еволюції смислової семантичної структури терміна.

Досліджуючи семантичну структуру терміна, спостерігаємо одночасне функціонування різних лексико-семантичних процесів і явищ в окремому контекстуальному вживанні слова. Розглянемо наступний приклад: «Today's designers are, thanks to the web, lucky enough to be equipped with an encyclopaedic grasp of design history, and are able to use historical reference as inspiration. They are designing marks that intentionally counteract the highly-polished, digital-based logos associated with mass consumerism; turning instead to craft-based **mediums** such as hand-lettering, stamps, traditional symbolism and historic embellishment» [24]. Так, виявляємо семантичне злиття в одному терміні (*medium*), з одного боку, різних категоріальних семантичних ознак — «процес (вид діяльності)», «спосіб його здійснення», «матеріальний продукт, як результат зазначеного процесу», «явище, як результат зазначеного процесу». З іншого боку, виявляємо одночасну реалізацію, злиття в одному контекстуальному вживанні терміна *medium*, різних проявів семантичного явища метонімії —

«мистецька техніка» (*hand-lettering, stamping*), «художня манера» (*historic embellishment*), «вид мистецького твору (його художні елементи)» (*symbols, stamps, embellishments*). Доходимо висновку, що семантичне інваріантне ядро, завдяки своїй концептуально-образній єдності, реалізується одночасно на багатьох лексико-семантичних рівнях, є підґрунтям складних семантичних процесів у мові, зокрема метонімічних та метафоричних явищ, і створює можливості для розвитку полісемічної структури слова-терміна.

Висновки. Функціонування феномену семантичного інваріанта створює можливості для виникнення й розвитку розгалуженої смислової структури лексеми і є однією з глобальних основ термінологічних процесів. Реалізація концептуальної єдності інваріантного ядра на різних семантичних рівнях відображається у процесах транстермінологізації і детермінологізації, у формуванні як загальноживаної лексики, так і окремих терміносистем і їхніх кластерів. Аналіз потенціалу семантичного ядра уможливорює пояснення явищ зміни категоріальних семантичних ознак і категоріальної розмитості.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в подальшому вивченні різних аспектів розвитку полісемічної семантичної структури, особливостей функціонування термінів у різних терміносистемах і реалізації феномену семантичного інваріанта.

Л і т е р а т у р а

1. Вакулєнко М. О. Методологічні засади вивчення наукової термінології. *Термінологічний вісник*. Київ : Ін-т укр. мови НАНУ, 2013. Вип. 2. С. 16–21.
2. Іващенко В. Л. Фреймове і комунікативне термінознавство в зарубіжній лінгвістиці. *Мовознавство*. Київ : Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАНУ, 2013. Вип. 1. С. 51–58.
3. Кочан І. М. Словотвірні норми і термінологія. *Термінологічний вісник*. Київ : Ін-т укр. мови НАНУ, 2013. Вип. 2. С. 202–210.
4. Скороходько Е. Ф. Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу). Київ : Логос, 2006. 99 с.
5. Туровська Л. В. Ще раз про емоційність терміна. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська Політехніка». Проблеми української термінології*. Львів, 2010. № 676. С. 82–85.
6. Bourigault D. *Natural Language Processing*. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2001. 385 p.
7. Collins English Dictionary. New York, 2006. URL: https://www.abyy.com/en-ee/translation_dictionary. Час доступу: 25.09.2022.
8. Condamines A. Towards the creation of a CNL adapted to requirements writing by combining writing recommendations and spontaneous regularities : example in a Space Project. *Language Resources and Evaluation*. Berlin, 2016. URL : https://www.researchgate.net/journal/1574020X_Language_Resources_and_Evaluation. Час доступу: 28.09.2022.
9. Didi-Huberman G. *The Surviving Image. Phantoms of Time and Time of Phantoms: Aby Warburg's History of Art. USA: University Park, Pennsylvania*, 2016. 432 p.
10. Fillmore C. J. Frame semantics. *Linguistics in the morning calm: Selected papers from the SICOL-1981*. Seoul, 1982. P. 111–137.
11. Lakoff G. and Johnsen M. *Metaphors we live by*. London: The university of Chicago press, 2003. 256 p.
12. Langacker R. W. *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. New York: Oxford University Press, 2008. 584 p.
13. McWhinnie H. J. Clive Bell, the Doctrine of Significant Form and Visual Arts Communication. *Annual History of Art Education Conference*. 2nd College Station, 1989. 18 p.
14. Minsky M. A Framework for Representing Knowledge. *Psychology of Computer Vision*. New York, 1975. P. 211–277.
15. Online Etymology Dictionary. URL : <https://www.etymonline.com/search?q=mediu>. Час доступу: 29.09.2022.
16. Oxford Dictionary of English. Oxford, 2010. URL : https://www.abyy.com/en-ee/translation_dictionary. Час доступу: 29.09.2022.
17. Panofsky E. *Studies in Iconology: Humanistic Themes in the Art of the Renaissance*. New York: Westview Press, 1972. 263 p.
18. Wierzbicka A. Two levels of verbal communication, universal and culture-specific. *Verbal Communication*. Berlin, 2016. P. 447–481.
19. Wölfflin H. *Principles of Art History*. New York, 2012. 253 p.

Source material

20. A Guide to Mediums . *Jackson's Art Supplies*. URL <https://www.jacksonsart.com/a-guide-to-mediums/>. Час доступу: 23.09.2022.
21. Diniejko A., Litt D. Victorian Spiritualism — Proponents and Opponents. URL : <https://victorianweb.org/religion/spiritualism2.html/>. Час доступу: 10.09.2022.
22. Heraldic Science Héraldique. URL : <https://heraldicscienceheraldique.com/c.html>. Час доступу: 17.09.2022.
23. Know Your Art. *Mediums and Techniques* : site. URL : <https://www.parkwestgallery.com/know-your-art-mediums/>. Час доступу: 24.09.2022.
24. McLaughlin A. Exploring the enduring influence of heraldry in design. 2020. URL : <https://www.creativereview.co.uk/modern-heraldry-book/>. Час доступу: 27.09.2022.
25. Parkinson C. What's in a Window. 2021. URL : <http://www.essexrecordofficeblog.co.uk/tag/clavering/>. Час доступу: 24.09.2022.

26. Pasilla de Oaxaca Salsa Recipe. *Pen & Fork* : domain. URL : <http://penandfork.com/recipes/pasilla-de-oaxaca-salsa/>. Час доступу: 21.09.2022.

27. Stapleton Kearns. A little more about the internet and artists marketing. *Corpus of Contemporary American English* (Davies 2012). URL : <http://stapletonkearns.blogspot.com/2009/11/little-more-about-internet-and-artists.html>. Час доступу: 27.09.2022.

28. The Different Types of Fast Bowlers in Cricket Explained! URL : <https://cricketershub.com/types-of-fast-bowlers-cricket/>. Час доступу: 27.09.2022.

29. What is the cost of cialis. *News Videographer* : site. URL : <http://newsvideographer.com/2007/06/02/book-review-three-the-complete-digital-video-guide/>. Час доступу: 25.09.2022.

References

1. Vakulenko, M. O. (2013), “Methodological principles of studying scientific terminology”, *Terminological gazetteer* [“Metodolohichni zasady vuvchennya naukovoï terminolohiyi”, *Terminologichnyy visnyk*], Institute of the Ukrainian language, NAS of Ukraine, Kyiv, No. 2, pp. 16–21.

2. Ivashchenko, V. L. (2013), “Frame and communicative terminology in foreign linguistics”, *Linguistics* [“Freymove i komunikatyvne terminoznavstvo v zarubizhniy linhvistytsi”, *Movoznavstvo*], Potebnia Institute of Linguistics, Kyiv, No. 1, pp. 51–58.

3. Kochan, I. M. (2013), “Word-forming norms and terminology”, *Terminological gazetteer*, [“Slovotvirni normy i terminolohiya”, *Terminologichnyy visnyk*], Institute of the Ukrainian language, NAS of Ukraine, Kyiv, No. 2, pp. 202–210.

4. Skorokhodko, E. F. (2006), *The term in a scientific text (concerning the creating of scientific discourse term-centric theory)* [Termin u naukovomu teksti (do stvorennya terminotsentrychnoyi teorii naukovoho dyskursu)], Logos Publishing House, Kyiv, 99 p.

5. Turovska, L. V. (2010), “Once again about the emotionality of the term”, *Visnyk of Lviv National Polytechnic University. Issues of Ukrainian Terminology* [“Shche raz pro emotsiynist' termina”, *Visnyk Natsionalnoho Universytetu “Lvivska Politekhnikha”. Problemy ukraïynskoyi terminolohiyi*], Lviv, No. 676, pp. 82–85.

6. Bourigault, D. (2001), *Natural Language Processing*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 385 p.

7. *Collins English Dictionary* (2006), New York, available at : https://www.abyy.com/en-ee/translation_dictionary/

8. Condamines, A. (2016), *Towards the creation of a CNL adapted to requirements writing by combining writing recommendations and spontaneous regularities : example in a Space Project*, Language Resources and Evaluation, Berlin, available at : https://www.researchgate.net/journal/1574020X_Language_Resources_and_Evaluation/

9. Didi-Huberman, G. (2016), *The Surviving Image. Phantoms of Time and Time of Phantoms : Aby Warburg's History of Art, University Park, Pennsylvania*, 432 p.

10. Fillmore, C. J. (1981), “Frame semantics”, *Linguistics in the morning calm* : Selected papers from the SICOL, Seoul, pp. 111–137.

11. Lakoff, G., Johnsen, M. (2003), *Metaphors we live by*, The University of Chicago Press, London, 256 p.

12. Langacker, R. W. (2008), *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*, Oxford University Press, New York, 584 p.

13. McWhinnie, H. J. (1989), *Clive Bell, the Doctrine of Significant Form and Visual Arts Communication*, Annual History of Art Education Conference. 2nd College Station, 18 p.

14. Minsky, M. (1975), *A Framework for Representing Knowledge*, Psychology of Computer Vision, New York, pp. 211–277.

15. *Online Etymology Dictionary*, available at : <https://www.etymonline.com/search?q=mediu/>

16. *Oxford Dictionary of English* (2010), Oxford, available at : https://www.abyy.com/en-ee/translation_dictionary/

17. Panofsky, E. (1972), *Studies in Iconology : Humanistic Themes in the Art of the Renaissance*, Westview Press, New York, 263 p.

18. Wierzbicka, A. (2016), “Two levels of verbal communication, universal and culture-specific”, *Verbal Communication*, Berlin, pp. 447–481.

19. Wölfflin, H. (2012), *Principles of Art History*, New York, 253 p.

Source material

20. “A Guide to Mediums”, *Jackson's Art Supplies* : site, available at : <https://www.jacksonsart.com/a-guide-to-mediums/>

21. Diniejko, A., Litt, D. *Victorian Spiritualism — Proponents and Opponents*, available at : <http://www.victorian-web.org/victorian/religion/spirit.html>

22. *Heraldic Science Héraldique*, available at : <https://heraldicscienceheraldique.com/c.html>

23. “Know Your Art — Mediums and Techniques”, *Park West Gallery* : site, available at : <https://www.parkwestgallery.com/know-your-art-mediums/>

24. McLaughlin, A. *Exploring the enduring influence of heraldry in design*, available at : <https://www.creativereview.co.uk/modern-heraldry-book/>

25. Parkinson C. (2021), *What's in a Window*, available at : <http://www.essexrecordofficeblog.co.uk/tag/clavering/>

26. “Pasilla de Oaxaca Salsa Recipe” (2012), *Pen & Fork* : domain, available at : <http://penandfork.com/recipes/pasilla-de-oaxaca-salsa/>

27. Stapleton Kearns (2012). “A little more about the internet and artists marketing”, *Corpus of Contemporary American English* (Davies 2012), available at : <http://stapletonkearns.blogspot.com/2009/11/little-more-about-internet-and-artists.html>

28. *The Different Types of Fast Bowlers in Cricket Explained!*, available at : <https://cricketershub.com/types-of-fast-bowlers-cricket/>

29. “What is the cost of cialis”, *News Videographer* site, available at : <http://newsvideographer.com/2007/06/02/book-review-three-the-complete-digital-video-guide/>

Olha N. ALIIEVA,

PhD (Philology), Associate Professor, Foreign Languages Department for Humanities, Lviv Ivan Franko National University; 1, Universytetska str., Lviv, 79000, Ukraine; phone number: +38(067)2562385; e-mail: olhabox@gmail.com; ORCID ID: 0000-0003-4449-9205

DEVELOPMENT OF THE TERM SEMANTIC STRUCTURE: PHENOMENA OF VARIABILITY AND SEMANTIC INVARIANT

Summary. The *purpose* of the proposed research is to investigate the influence of the semantic invariant core on the formation and development of a polysemic word-term structure, on the phenomena of variability within both individual term systems and the commonly used vocabulary. The *object* of research is language subsystems, in particular, terminological subsystems, their interconnections, which are studied from the standpoint of deep semantic processes analysis. The *subject* of research is the word-term, as an element of the terminological system, as a polysemic structure, and the interrelation of its components with the invariant semantic core. A complex of general and specific scientific *methods, techniques and approaches* is involved in tasks solving (approaches of lexical semantics, cognitive linguistics, methods of differential and component analysis, analysis of lexicographic definitions, contextual analysis). **Research results:** while investigating, we have revealed how the semantic invariant core is both a source and a participant in complex semantic processes and linguistic phenomena. **Practical value:** the results of the research can be used for the analysis and practical use of the principles of term formation, the formation of clusters within terminological systems, as well as for the study of terms functioning in different types of discourse. **Conclusion.** The functioning of the semantic invariant phenomenon provides opportunities for the emergence and development of the lexeme branched semantic structure, and is one of the global foundations of terminological processes. Analysis of the semantic core potential makes it possible to explain the phenomena of changes in categorical semantic features and categorical blurring.

Key words: semantic structure, sense, semantic distinctive feature, connotation, semantic invariant, term, terminological system.

Статтю отримано 7.10.2022 р.

DOI: 10.18524/2307-4558.2022.38.269906

УДК: 81'373.612.2'373.7:003.03/.032:003.349

ВАН Бинцзи,

аспирант кафедри восточнославянської філології та інформаційно-прикладних досліджень Учебно-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; бульвар Шевченка, 14, г. Київ, 01033, Україна; тел.: +380637529500; e-mail: wangbj2013@foxmail.com; ORCID: 0000-0003-3981-4098

МЕТАФОРИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ОБРАЗОВАНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С БУКВЕННЫМИ КОМПОНЕНТАМИ

Аннотация. *Цель* данной работы — раскрыть соотношение семантики фразеологических единиц (ФЕ) со значениями их прототипов, содержащих в своей структуре имена букв, и рассмотреть механизм формирования этих ФЕ в когнитивном аспекте. *Объект* анализа — ФЕ с метафорически переосмысленными компонентами — названиями букв, а также их образные составляющие. *Предмет* исследования — структурно-семантические особенности метафорически переосмысленных компонентов ФЕ, когнитивные механизмы метафоризации и её роль в формировании ФЕ с буквенными компонентами. В исследовании использованы *методы* этимологического, когнитивного, ономазиологического и семантического анализа, а также описательный метод. **Результаты** исследования: выявлены структурно-семантические признаки ФЕ с буквенными компонентами и прояснён механизм метафоризации их формирования. **Выводы.** В процессе фразеобразования важную роль играют алфавитные метафоры, служащие способом осмысления многообразных фактов действительности и выражения эмоций, когнитивной матрицей для их интерпретации. В русском языке образование ФЕ с компонентами — названиями букв осуществляется по семи метафорическим моделям. Большинство таких единиц мотивированы зрительным образом буквы, а также её местом в алфавите. Две модели, в которых в качестве основания переноса выделяются орфография и нумеративная функция, уникальны. **Практическое применение** результатов исследования заключается в том, что они могут быть использованы в учебно-педагогической практике при чтении курсов по фразеологии русского языка, в разработке курсов по когнитивной лингвистике и лингвокультурологии, в составлении словарей.

Ключевые слова: фразеологическая единица, буквенные компоненты, алфавитная метафора, метафорическая модель, когнитивный подход.

Постановка проблемы. Фразеологические единицы языка представляют собой средство отражения познания человеком окружающего мира. Одним из универсальных способов фразеологизации является метафора, основанная на общих закономерностях логического и ассоциативного мышления человека. С древних времен цивилизованные народы использовали алфавитные метафоры, со-

поставляя реалии окружающей действительности и внутреннего мира человека с названиями букв. Данный факт в определённой мере объясняет значительное количество фразеологических единиц с буквенными компонентами в русском языке.

Несмотря на наличие огромного количества научных работ, посвященных изучению метафоры, описание метафорических переосмыслений ФЕ с буквенными компонентами недостаточно, особенно если учитывать не только названия букв старинной кириллицы, но и их современные аналоги.

Анализ последних исследований и публикаций. Общеизвестно, что метафора, которая обычно понимается как явление вторичной косвенной номинации при сознательном сохранении семантической двуплановости и образного элемента (см., например: [17, с. 12]), присуща человеческому мышлению и языку. По утверждению В. М. Мокиенко, «наиболее активными образными способами создания фразеологических единиц являются сравнения и метафоры» [16, с. 167]. Как один из наиболее продуктивных способов формирования знаков вторичной номинации [19, с. 134–135], метафоризация является универсальным средством пополнения языкового инвентаря и играет большую роль во фразеобразовании при переосмыслении определенного сочетания слов на основе тех или иных ассоциаций и вызываемого ими образа. Основываясь на функции идентификации или познавательного отражения действительности, образуются оценочные и оценочно-экспрессивные метафоры, которые обладают способностью выражать чувства и эмоции. Значения ФЕ — это значения, сформированные на базе эмоционально окрашенных метафор с явно выраженными положительными или отрицательными коннотациями.

В рамках когнитивного подхода метафора считается механизмом мышления, с помощью которого одна концептуальная сфера, называемая областью цели метафорического переноса, представлена в терминах другой концептуальной сферы — области источника данного переноса [12]. Теория когнитивной метафоры представлена в трудах таких ученых, как Дж. Лакофф, М. Джонсон, Н. Д. Арутюнова, Е. С. Кубрякова, Г. Н. Скляревская, А. П. Чудинов и мн. др.

В последние годы исследователи стали интересоваться метафорами с архаичными элементами, изучая их в составе фразеологизмов. В числе устаревших слов и их значений фразеологами анализируются и названия кириллических букв. Азбучные, или алфавитные, или буквенные, ФЕ активно исследуются с позиции терминологии [2] и лингвокультурологии [3; 15]. Их сопоставительный анализ в русском и украинском языках в когнитивно-культурологическом аспекте осуществлён Л. Ф. Фоминой и Г. С. Яроцкой [20; 21]. Культурно-историческая обусловленность модификации азбучных ФЕ, состоящая в закономерной системной замене архаичной лексики в их составе, рассмотрена Л. П. Дядечко и автором данной статьи [5]. Обращает на себя внимание то, что исследователи сосредоточены, в основном, на описании ФЕ с архаическими компонентами [см., напр.: 8], причём при изучении таких устойчивых оборотов обычно не учитывается продуктивность метафорических моделей, по которым они сконструированы.

Постановка задач. Целью настоящего исследования является раскрытие семантики ФЕ с буквенными компонентами, мотивирующими её, и рассмотрение механизма метафоризации, лежащей в основе формирования данных ФЕ, в когнитивном аспекте. Поставленная цель предполагает решение следующих задач: систематизировать предыдущие исследования метафоризации во фразеобразовании; раскрывать сущность метафоры как способа формирования ФЕ с буквенными компонентами; проанализировать метафорические модели образования таких ФЕ в ономаσιологическом плане, продемонстрировав, какие знания о мире сохраняются в языке с помощью слов, обозначающих буквы.

Изложение основного материала. На основе когнитивного подхода «метафора рассматривается не только как семантический процесс, но и как основополагающий когнитивный процесс, без которого было бы невозможно получение нового знания» [14, с. 381]. Метафорическое переосмысление, как подчёркивает М. Н. Лапшина, отражает основной когнитивный процесс приобретения выводных знаний, когда новое знание формируется путём ассоциаций с каким-либо понятием, результатом когнитивной обработки которого является появление новых концептов [13, с. 93].

Как своеобразный когнитивный механизм познания окружающего мира и инструмент кодирования информации «метафора не только формирует представление об объекте, но также предопределяет способ и стиль мышления о нём» [1, с. 14].

По мнению Дж. Лакоффа и М. Джонсона, «наша обыденная понятийная система, в рамках которой мы думаем и действуем, по сути своей метафорична» [12, с. 25]. Такая система создаётся, в частности, и при образовании ФЕ путём переосмысления свободных словосочетаний в целом либо их одного или нескольких компонентов.

В литературе отмечается, что метафора играет важную роль в формировании таких разновидностей ФЕ, как фразеологические сочетания и единства, значения которых обычно обусловлены образными представлениями [6, с. 4]. Как полагает А. В. Кунин и ряд других исследователей, переосмысление свободных сочетаний слов является результатом взаимодействия лингвистических и экстралингвистических факторов. Техника такого переосмысления заключается в использовании старой формы для вторичного или третичного наименования путём переноса названий и семантической информации с денотатов прототипов ФЕ или фразеосемантических вариантов соответственно на денотаты ФЕ или фразеосемантических вариантов [10, с. 81].

Процесс фразеологической номинации предполагает использование конкретных структур знаний о человеческой деятельности и отношениях между людьми. Как писала В. Н. Телия, процесс идиообразования представляет собой вовлечение сочетания слов в метафору на основе подобия прямого, буквального смысла сочетающихся слов и того смысла, который характеризует номинативный замысел, и того, «что, к тому же, включено в определённую структуру знания о мире — некоторый “сценарий” или “фрейм”» [19, с. 60].

Важным ключом к познанию мира является азбука (см. об этом в: [18, с. 73–99]), поэтому неудивительно внимание к алфавитной метафоре, которая создаётся на основе ассоциаций с названиями букв, представляющими собой культурно-историческое явление, поэтому можно утверждать, что она антропометрична. В этом отношении метафора является способом эмоционального выражения, выступая в качестве посредника между самой эмоцией и языком, ср.: *Тогда **, растопыря ноги наподобие буквы хера и подбочась наподобие ферт, произнёс следующую краткую и выразительную речь* (А. Пушкин. История села Горюхина)¹.

Имена букв для современного носителя русского языка соотнесены с их графическим образом и, особенно если это названия букв из старинной кириллицы, наделены экспрессивностью, поэтому они часто используются для метафоризации в формировании устойчивых оборотов разного типа. ФЕ с буквенными компонентами содержат чётко обозначенный метафорический перенос, который воспринимается на основе аналогии или ассоциации между разными системами понятий.

Образность ФЕ метафорического типа обеспечивается наличием в сознании носителей языка некоторой картинки — редуцированной, типизированной определённым образом исходной ситуации, характеризующейся каким-либо важным для этноса признаком (или рядом признаков), который служит основанием для сближения с осваиваемой (именуемой с помощью ФЕ) ситуацией и сам по себе выступает знанием о мире. В зависимости от признаков, на базе которых осуществляется метафорический перенос, различают метафоры по форме, цвету, месторасположению, функции. При более подробном описании в учебной и научной литературе называются также и другие признаки. Наиболее развёрнутая классификация, разработанная на основе русской метафорики, включает 17 групп признаков [11, с. 137]. Однако (и на исследуемом материале это подтверждается в дальнейшем изложении — ср., например, третий признак из приведенных далее, реализуемый только в группе азбучных метафор) этот перечень, по-видимому, является открытым, так как не конечен список возможных ситуаций действительности.

Изучая «азбучные» ФЕ, Л. Ф. Фомина и Г. С. Яроцкая называют следующие экстралингвистические параметры, на которые опирается денотативная информация, т. е. информация, передаваемая идиомами: «1) место буквы в алфавите; 2) определённый порядок следования букв; 3) сложность написания слова с данной буквой; 4) зрительный образ буквы» [20, с. 191].

В ономазиологическом плане такие разновидности могут быть представлены как метафорические модели. Если прибегнуть к классической квинтилиановской типологии метафор, опирающейся на подобие живых, неживых и неодушевлённых предметов в разных комбинациях этих групп [22, с. 19], в наше время популярной в упрощённой форме, где сравниваются: 1) живое — живое, 2) живое — неживое, 3) неживое — живое, 4) неживое — неживое, — то понятно, что только две последние модели могут реализоваться в исследуемых ФЕ. «Неживое» в них представлено графическим знаком (буквой или совокупностью букв), а «живое» соотнесено обычно с человеком, что обусловлено, вероятно, тем, что письмо — его прерогатива.

Используя идею Ю. В. Кравцовой представлять в метафорических моделях также и семантико-когнитивный формант, мотивирующий тропеическую проекцию [9, с. 187], предлагаем его размещать посередине, что даёт возможность подчеркнуть связующую функцию признака, лежащего в основе метафоры, его роль своеобразного «моста» между двумя мирами.

Таким образом, с учётом того, что в избранном подходе метафорические модели состоят из трёх частей, две последних из которых вариативны, в исследуемом сегменте фразеологических средств русского языка можно выделить несколько моделей.

Начнем с тех, которые включают признак формы, охватывающий наибольшее количество имён букв — компонентов ФЕ [15, с. 400]. То, что именно графическая форма стала основанием для развития фразеологически обусловленного значения максимального числа букв, в определённой мере закономерно и обусловлено их оригинальным начертанием, требующим специального изучения и запоминания каждым. Графема — обобщенный графический образ буквы — сохраняется в поколениях, что делает азбучные фигуры эталоном, с которым можно сравнивать человека и предметы окружающего мира. К этому объяснению можно добавить также и пиететное отношение к азбуке, дарованной славянам ставшим святым Кириллом.

Согласно принятым в данной статье обозначениям, соответствующие метафорические модели имеют вид: 1) «графический знак —<форма>→ характеристика человека»; 2) «графический знак —<форма>→ характеристика неживых объектов». Первая из них представлена двумя субмоде-

¹ Здесь и далее примеры, кроме указанного во второй сноске, приводятся по Национальному корпусу русского языка: URL : <https://ruscorpora.ru/new/search-main.html>. Дата обращения: 10.10.2022.

лями: *А*) «графический знак —〈форма〉→ характеристика внешнего вида и/или эмоционального состояния человека»; *Б*) «графический знак —〈форма〉→ характеристика действий человека и/или эмоционального состояния человека».

Для иллюстрации субмодели *А* можно привести вышедшие ныне из употребления ФЕ с компонентом *оник* — уменьшительным названием буквы *он* (в современной азбуке — буква *О*). Её округлость послужила основанием для обозначения фигуры человека и его частей тела в таких ФЕ, как *сам оником, ручки фертом; ротик оником, брюшко оником, ножки хером; ротик оником, губки жёмочком*.

Можно заметить, что в перечисленных ФЕ присутствуют другие старинные имена букв, только одна из них — *ноги хером* (современное *Х*) — встречается до сих пор: *...долгополый мальчишка с синеватым пятном лица ... пошёл, приседая на прогнувшихся хером ногах, навстречу корниловскому офицеру* (Сергей Бабаян. Господа офицеры, 1994 г.).

Внешний вид человека также характеризовался в пассивный запас ФЕ с именами букв, ликвидированных в ходе реформ письма: *ноги ижицей* 'ноги, ниже колен криво расходящиеся в стороны' [27, стб. 1137]; *ротик фитю* 'маленький ротик со слегка приподнятой верхней губой' (в наше время в этом значении используется выражение *губы бантиком*).

Особенный интерес представляют две относительно недавно появившиеся в русском языке ФЕ *буква зю* и *буквой зю*, в которых эксплуатируется некий воображаемый зрительный образ. Эта «новая буква», как полагает А. В. Зеленин, может реконструироваться как латинское *Z*, восходящее к фильму о Зорро — «человеке в черной маске, который шпагой «рисует» свой отличительный знак» [7, с. 79]. Другие исследователи, подчёркивая, что при мысленном воссоздании этого знака «исчезает так необходимое при воспроизведении/восприятии ФЕ чувство-переживание неестественности, невозможности (нереальная буква — нереальная поза)», обосновывают вероятность сходства выдуманной буквы с русским *З* [5, с. 157–158]. В любом случае изображение буквы «зю» представляет собой изогнутую линию, соотносённую с нетипичной для человека позой, что подчёркивается в следующем контексте (см. выделенные разрядкой слова): *Лизвета замерла в крайне неудобной позе: ноги вытянуты вдоль стены, а перекрученное туловище напоминает букву «зю»* (М. Баконина. Школа двойников, 2000 г.).

Обозначение *буква «зю»* стало прозвищем учителя математики [26, с. 64], мотивируемым прежде всего зрительным образом (фигурой педагога, его привычной позой в классе), что не исключает подкрепления акустическим образом: слишком необычен звуковой состав имени буквы.

Вторая ФЕ *буквой зю* отнесена к анализируемой субмодели в определённой мере условно: строго говоря, в её основе лежит не метафора, а сравнение. Как известно из литературы, между этими двумя тропами нет пропасти, более того, метафору в многочисленных научных и учебных изданиях определяют как скрытое сравнение. Правоммерно и обратное, правда, на чём настаивают современные учёные, с некоторым ограничением, которое в применении к изучаемому материалу принципиального значения не имеет: сравнение — это развернутая, раскрытая метафора. (В дальнейшем изложении примеры сравнения, выраженного существительным в творительном падеже, приводятся без специальных оговорок.)

Эта ФЕ шутивно-иронически обозначает скрюченную фигуру человека или частей тела: *...более высокий человек ... чувствует себя за рулём не очень уверенно: штурвал практически лежит на коленях, ноги согнуты буквой «зю» — посадка получается не совсем спортивная* (Н. Качурин. Лестница в небо, 2002 г.).

Следует отметить, что среди компонентов анализируемых оборотов лишь данная вымышленная буква входит в ФЕ, используемую для характеристики не только человека, но и животного: *Чёрная кошка лениво подняла голову, зевнула и повернулась на спину. Лапы в стороны, хвост верёвочкой, поза буквой зю* (Ульяна Гринь. Няня для дракоши, 2018 г.).

ФЕ *не отличать (различить) от ижицы аза*, внутренняя форма которой также связана с графическими особенностями букв, целиком соотносена с социальной оценкой человека: так говорят о полном невежде [21, с. 413].

Субмодель *Б* «графический знак —〈форма〉→ характеристика действий человека» представляет ФЕ, в большинстве которых используются старинные названия букв. Такие обороты описаны в литературе достаточно подробно, раскрыты их внутренняя форма и значение образного компонента для формирования семантики оборотов.

Метафорические ФЕ, построенные по данной модели, экспрессивны, они связаны с передачей информации об эмоциях, оценке, интенсивности действия. Так, оборот *стоять (ходить, смотреть, подпереться) фертом* [3, с. 407; 8, с. 65; 20, с. 191; 21, с. 411–412; 23, с. 593] используется не только для описания позы, которую принимает человек, но и его характера — самоуверенности, развязности, наглости. Ср. также ФЕ *смотреть (глядеть) глаголем* [8, с. 65; 23, с. 137], *писать (выписывать, выделывать) мыслете* [3, с. 407; 8, с. 65; 20, с. 191; 21, с. 412; 23, с. 457], *прописным азом ноги растопырить* [24, с. 1], *прописать (читать, прочитав) ижицу кому* [3, с. 409; 8, с. 65; 21, с. 413; 23, с. 267–268], *не миновать глаголя* 'о неизбежности сурового наказания за плохие дела, проступки' (по сходству буквы *Г* с виселицей) [21, с. 412–413; 23, с. 137],

хером перечеркнуть [23, с. 729], *поставить точку (точки) над и (i)* [20, с. 190; 21, с. 414; 23, с. 695–696].

В отдельную группу можно выделить изначально двух-, а затем (как результат модификации) трёхкомпонентные ФЕ, первый член которых — глагол помещения объекта в каком-либо месте определённым образом. Обычно в литературе приводится ФЕ *расставить (поставить, ставить, расположить) покоем*, которая обозначает 'расставить (поставить, ставить, расположить) в виде буквы «П»' (см., например: [21, с. 413–414]). В настоящее время используется структура *расставить буквой ...* В этой структуре «перечень переменных компонентов ограничен. Он включает имена только тех русских и латинских букв, в начертании которых используются перпендикулярные линии, образующие простейшие комбинации: Г, Л (в упрощённом написании), П, Т, X, V» [5, с. 157]. К этому списку можно добавить и замкнутую кривую, которой изображается буква О: *Я был в Люксембурге на стройке и видел квартиры, которые выходят внутрь двора. Секции стоят друг напротив друга в районе 50 метров — это жёстко. Все будут друг другу в окна смотреть, и постоянная тень, так как все секции поставлены буквой «О»*¹.

Пассивная форма глагола, а также вариант со словом *стоять* отсылает все эти обороты ко второй модели «графический знак — <форма> — характеристика неживого».

Интересно, что эта модель ФЕ, обозначающих очертания единичного неживого объекта, представлена буквами с нечёткой (для буквы «зю») или сложной (для буквы «живете») — современное Ж) конфигурацией: *Так, теперь — клумба — жёлтые цветы, дальше — белые шторы и — облако в виде буквы зю* (О. Мовсина. Всемирная история болезни, 2014 г.); *Домишка расплзся врозь как живете* [24, с. 541].

В отличие от первой модели, где выделяется отдельная разновидность для ФЕ, характеризующих действия человека, потому что таких оборотов несколько, во второй модели можно назвать только одно исключение, связанное с действием неживого объекта, причём само его обозначение является результатом метафорического переноса по типу «с живого на неживое». Речь идёт о шахматной фигуре, называемой конём, который, как обычно говорят поклонники популярной настольной игры, *ходит буквой Г*, ср. официальное обозначение передвижения этой фигуры: конь ходит на одно из полей, ближайшее к тому, на котором он стоит, но не на той же самой горизонтали, вертикали или диагонали. Соотнесение «маршрута» коня с буквой Г условно, потому что его перемещение на две клетки по вертикали и затем на одну клетку по горизонтали возможно не только вправо, но и влево (получаем зеркальное отображение буквы Г), и, кроме того, данная шахматная фигура может ходить на две клетки по горизонтали и на одну клетку по вертикали («лежачее» Г). Налицо изменение смысла словосочетания *буквой Г*, что свидетельствует о фразеологическом характере оборота, не внесённого пока во фразеологические словари.

Третья продуктивная модель, содержащая признак места буквы в алфавите, соотнесена как с человеком, так и с объектами, его окружающими, а также с абстрактными сущностями, поэтому она имеет вид: «графический знак — <местоположение> — характеристика живого / неживого». Процесс метафоризации ФЕ данной группы подробно описан в литературе. В нём участвуют названия букв, которые находятся в начале и в конце алфавита.

Начальные буквы стали символом основ учебных дисциплин и профессиональных умений, простейших знаний: *начинать с азов* 'начинать с самого простого' [3, с. 498–409; 8, с. 64–65; 20, с. 191; 21, с. 408], *познать азы* 'изучить основы наук, профессии' [3, с. 409], *не знать ни аза* (варианты — *аза в глаза не знать / не видеть, ни аза, ни аза в глаза*) 'ничего не знать' [3, с. 409; 20, с. 191; 21, с. 408], *азы да буки* 'первоначальная грамота, основы знаний, умений' [8, с. 65; 20, с. 191; 21, с. 408], *как А и Б* 'как самое простейшее' [20, с. 191; 21, с. 408]. В [24, с. 32] зафиксированы также *не смыслить ни а, ни бе (ни аза, ни буки)*.

Последняя буква старославянской и старинной русской азбуки стала символом конца, завершения дела: *дойти до ижицы* 'дойти до конца, завершить что-либо' [БМС, с. 268], ср.: *...как только простолудин начинает понимать буки-аз-ба, то он в то же время незаметно и постепенно наполняется ядом, так что когда дело дойдет до ижицы, то из прежнего кроткого и доверчивого весельчака образуется фиал, наполненный ехиднейшим ядом* (М. Салтыков-Щедрин. В деревне, 1863 г.).

Закономерно, что комбинация первой и последней букв алфавита определяют значение ФЕ 'полностью, от начала до конца'. Эта группа оборотов возникла в результате модификации библейской, издавно освоенной в русской лингвокультуре идиомы с именами греческих букв *от альфы до омеги: от А до Я, от а (аза) до ижицы, от а до зет, от А до Е, от А до зю* (см. подробнее: [5, с. 158–160]).

Четвёртая модель, построенная с учётом признака «размер», не упоминавшийся до сих пор в литературе об азбучных ФЕ, охватывает идиомы с именем буквы греческого алфавита *йота* (так же называется тонкая чёрточка под строчными гласными, пропуск которой не имеет значения для произношения, но не допускается, так как этот знак указывает некоторые грамматические формы): *ни на йоту* (восходит к евангельскому тексту), *ни одна йота, ни йоты, от йоты до йоты* [23, с. 276]. К ним можно добавить вариант *и на йоту*, весьма распространённый, как показано в [4, с. 77–78].

¹ Одесский форум, тема «Недвижимость»: Новострой по пер. Испанскому, 2. Запись 16.01.2014.

В пятую модель включён признак, который в литературе обозначается как «сложность написания слова с данной буквой» [20, с. 192; 21, с. 410] (в этом же ключе описаны ФЕ в [8, с. 65–66]), что в определённой мере затемняет то общее, что объединяет обозначающее и обозначаемое. ФЕ *на ять* как оборот, построенный по данной модели, в первом своём значении 'отлично, хорошо' обычно используется со словом-сопроводителем *знать*. Поэтому анализируемую модель точнее определить как «графический знак — <знание/незнание правила написания буквы в слове> → характеристика действий человека». Ср. также ФЕ *писать собаку через ять* и её вариант *писать корову через ять* [21, с. 410–411]. Этот же признак лежит в основе половицы *Фита да ижица — к ленивому плеть ближится* [8, с. 66].

Шестая модель «графический знак — <звучание> → характеристика действий человека» включает признак, не отмеченный в литературе об азбучных ФЕ, в которой не зафиксирован и сам оборот *операция «Б!»*, в словарях толкуемый как 'об авантюре, хитроумном, необычном деле' [25, с. 325] или — более узко — 'о срыве урока' [26, с. 465].

В статье М. В. Минаковой [15, с. 401] называется ещё один источник возникновения фразеологизм — числовое значение буквы **И**. Однако единственная ФЕ с этой буквой *ставит точки над и (i)* была заимствована из французского и закрепилась в русском в то время, когда «i десятиричное» ещё применялось в орфографии [23, с. 695–696], ср., например, омонимы *миръ* и *миръ*. Однако такая — в данном случае седьмая — модель «графический знак — <числовое значение буквы> → характеристика действий человека» всё же реализована в русском языке в выражениях *план А* и *план Б*, первое из которых не зафиксировано в справочной литературе (его значение может быть определено как 'первоначальный план'), а второе включено в Викисловарь со значением 'альтернативный, запасной план действий на случай невозможности исполнения или неэффективности первоначального плана'.

Выводы. Проанализированный фразеологический материал убедительно подтверждает, что одним из самых продуктивных средств создания фразеологических номинаций является метафорическое переосмысление. Благодаря необычным, но знакомым всем очертаниям, строгой закреплённости места в алфавите, правилам отражения на письме, обязательно изучаемым каждым ребёнком, буквы служат основанием для сравнения с человеком и предметами окружающего мира. Возникающие фразеологические образы наглядны, особенно если имеем дело с ФЕ с современными именами кириллических или латинских букв. В русском языке азбучные ФЕ мотивированы шестью особенностями букв. Если их перечислять в соответствии с фразообразовательной продуктивностью, получаем следующий список признаков, лёгших в основание переосмысления: 1) форма, 2) местоположение, 3) размер, 4) орфография, 5) нумеративная функция, 6) звучание. Четыре последних признака впервые выявлены в группе ФЕ с компонентами — названиями букв, а четвёртый и пятый — в метафорологии. Учёт шести указанных признаков позволяет утверждать, что в русском языке фразообразование в данной группе единиц осуществляется по семи метафорическим моделям.

Перспективы дальнейшего исследования видятся нам в продолжении исследования алфавитных метафор в рамках общей теории метафорического моделирования и изучения азбук как универсального для письменных лингвокультур кода.

Л и т е р а т у р а

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс. *Теория метафоры*. Москва : Прогресс, 1990. С. 5–32.
2. Барандеев А. В. От буквы к термину. *Русская речь*. 1993. № 6. С. 89–93.
3. Будейко В. Э. Русские алфавитные фразеологизмы : лингвокультурный аспект фразеологии. *Проблемы истории, филологии, культуры*. Москва — Магнитогорск — Новосибирск, 2009. № 2 (24). С. 407–410.
4. Даниленко Л., Дядечко Л. П. [Рецензия]. Лепта библейской мудрости : русско-славянский словарь библейских крылатых выражений и афоризмов с соответствиями в германских, романских, армянских и грузинском языках : в 2 т. Могилёв : МГУ им. А. А. Кулешова. *Мовознавство*. Київ : Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, 2020. № 2. С. 75–79.
5. Дядечко Л. П., Ван Бинцзи. Культурно-историческая обусловленность модификации фразеологизмов с буквенным компонентом в русском языке. *Русистика*. 2022. Т. 20. № 2, С. 153–166.
6. Жуков А. В. О мотивировке и выводимости фразеологизмов. *Мир русского слова*. 2013. № 2. С. 1–5.
7. Зеленин А. В. «Буква зю». *Русская речь*. 2005. № 1. С. 79–83.
8. Кочеткова Н. А. Названия старославянских букв как архаичные элементы в составе фразеологизмов русского языка. *Интеграция образования*. 2001. № 2. С. 64–66.
9. Кравцова Ю. В. Моделирование в современной лингвистике. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2014. Вип. 77. С. 181–189.
10. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка : Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. 2-е изд., перераб. Москва : Высш. шк.; Дубна : ИЦ «Феникс», 1996. 381 с.
11. Лагута О. Н. Метафорология : теоретические аспекты. Новосибирск : Изд-во НГУ, 2003. Ч. 2. Лингвометафорология : основные подходы. 208 с.
12. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живём / пер. с англ.; под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 256 с.
13. Лапшина М. Н. Семантическая эволюция английского слова (изучение лексики в когнитивном аспекте). Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ, 1998. 159 с.
14. Маккормак Э. Когнитивная теория метафоры. *Теория метафоры*. Москва : Прогресс, 1990. С. 358–386 с.

15. Минакова М. В. Славянская азбука и фразеология. *Полипарадигмальные контексты фразеологии в XXI веке*. Тула : Тульское ППО, 2018. С. 399–402.
16. Мокиенко В. М. Славянская фразеология. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Выш. шк., 1989. 287 с.
17. Склярская Г. Н. Метафора в системе языка. Санкт-Петербург : Наука, 1993. 152 с.
18. Степанов Ю. С., Проскурин С. Г. Константы мировой культуры. Алфавиты и алфавитные тексты в периоды двоеверия. Москва : Наука, 1993. 158 с.
19. Телия В. Н. Русская фразеология : семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Языки русской культуры, 1996. 288 с.
20. Фомина Л. Ф., Яроцкая Г. С. «Азбучные» идиомы : опыт когнитивно-культурологического исследования фразеологических единиц. *Мова*. 2004. № 9. С. 189–193.
21. Фомина Л. Ф., Яроцкая Г. С. Языковая картина мира и «азбучные» идиомы. *Восточноукраинский лингвистический сборник*. Донецк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2006. С. 405–423.
22. Aristidis Quintiliani de Musica libri tres / Ed. R. P. Winnington-Ingram. Leipzig : Teubner Verlag, 1963. 198 S.

Словари

23. Бирих А. К., Мокиенко В. М., Степанова Л. И. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник / Под ред. проф. В. М. Мокиенко. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ — Фолио-Пресс, 1998. 704 с.
24. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. Москва : Русский язык, 1978. Т. 1: А–З. 699 с.
25. Дядечко Л. П. Словарь крылатых слов и выражений нашего времени. Москва : Словари XXI века, 2019. 624 с.
26. Мокиенко В. М., Никитина Т. Г. Большой словарь русских поговорок. Москва : ОЛМА Медиа Групп, 2007. 784 с.
27. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова. Москва : ОГИЗ, 1935. Т. I. 1562 с.

References

1. Arutyunova, N. D. (1990), “Metaphor and discourse”, *Metaphor theory* [“Metafora i diskurs”, *Teoriya metafory*], Progress, Moscow, pp. 5–32.
2. Barandeev, A. V. (1993), “From letter to term”, *Russkaya Rech'* [“Ot bukvy k terminu”, *Russkaya rech'*], Issue 6, pp. 89–93.
3. Budeiko, V. E. (2009), “Russian alphabetic phraseological units : Linguo-cultural aspect of phraseography”, *Journal of Historical, Philological and Cultural Studies* [“Russkie alfavitnye frazeologizmy : lingvokul'turnyj aspekt frazeografii”, *Problemy istorii, filologii, kul'tury*], Moscow — Magnitogorsk — Novosibirsk, Issue 2 (24), pp. 407–410.
4. Danilenko L., Diadechko, L. P. (2020), “A mite of biblical wisdom : A Russian-Slavic dictionary of winged expressions and aphorisms of biblical origin, with Germanic, Romance, Armenian, and Georgian equivalents” : Review, *Linguistics / Movoznavstvo* [“Lepta bibleyskoy mudrosti : russko-slavyanskiy slovar' bibleyskikh krylatykh vyrazheniy i aforizmov s sootvetstviyami v germanskikh, romanskikh, armyanskom i gruzinskom yazykakh” : Retseziya, *Movoznavstvo*], Potebnia Institute of Linguistics, NAS of Ukraine, Kyiv, No. 2, pp. 75–79.
5. Diadechko, L. P., Wang Bingji (2022), “Cultural and Historical Causes of Modifications in Russian Phraseological Units with Letter-Name Constituents”, *Russian Language Studies* [“Kul'turno-istoricheskaya obuslovlennost' modifikatsii frazeologizmov s bukvennym komponentom v russkom yazyke”, *Rusistika*], Volume 20, Issue 2, pp. 153–166.
6. Zhukov, V. A. (2013), “On Idioms Motivation and Deducibility”, *The World of the Russian Word* [“O motivirovke i vyvodimosti frazeologizmov”, *Mir russkogo slova*], No 2, pp. 1–5.
7. Zelenin, A. V. (2005), “Letter zyu”, *Russkaya Rech'* [“Bukva zyu”, *Russkaya rech'*], Issue 1, pp. 79–83.
8. Kochetkova, N. A. (2001), “Names of Old Church Slavonic letters as archaic elements in the composition of phraseologisms of the Russian language”, *Integration of Education* [“Nazvaniya staroslavjanskikh bukv kak arkhajchnye elementy v sostave frazeologizmov russkogo yazyka”, *Integratsiya obrazovaniya*], Issue 2, pp. 64–66.
9. Kravtsova Y. V. (2014), “Modelling in the Modern Linguistics”. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal, Philology* [“Modelirovanie v sovremennoy lingvistike”, *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka, Filolohichni nauky*], Issue 77, pp. 181–189.
10. Kunin, A. V. (1996), *A course of phraseology of modern English* [Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazyka], Vysshaya shkola Publishing house, Editorial Center Fenix, Moscow, Dubna, 381 p.
11. Laguta, O. N. (2003), *Metaphorology : theoretical aspects* [Metaforologiya : teoreticheskie aspekty], Novosibirsk State Univ. Publishing, Novosibirsk, 208 p.
12. Lakoff, J. (2004), *Metaphors we live by* [Metafora, kotorymi my zhivym], Editorial URSS, Moscow, 256 p.
13. Lapshina, M. N. (1998), *Semantic evolution of English word (cognitive approach)* [Semanticheskaya evolyutsiya angliyskogo slova (izuchenie leksiki v kognitivnom aspekte)], Saint Petersburg State Univ. Publishing House, Saint-Petersburg, 159 p.
14. Mc Cormack, E. R. (1990), “Cognitive theory of metaphor”, *The theory of metaphor* [“Kognitivnaya teoriya metafory”, *Teoriya metafory*], Progress Publishing House, Moscow, 386 p.
15. Minakova, M. V. (2018), “Slavic alphabet and phraseology”, *Multi-paradigm contexts of phraseology in 21st century* [“Slavyanskaya azbuka i frazeologiya”, *Poliparadigmnye konteksty frazeologii v 21 veke*], Tula Production Printing Association, Tula, pp. 399–402.
16. Mokienko, V. M. (1989), *Slavic phraseology*, 2nd ed. [Slavyanskaya frazeologiya, 2-e izd., ispr. i dop.], Vysshaya shkola Publishing House, Moscow, 287 p.
17. Sklyarevskaya, G. N. (1993), *Metaphor in language system* [Metafora v sisteme yazyka], Nauka Publishing House, Saint-Petersburg, 152 p.
18. Stepanov, Yu. S., Proskurin, S. G. (1993), *Constants of world culture : Alphabets and alphabetic texts in the periods of double-belief* [Konstanty mirovoy kul'tury. Alfavitny i alfavitnye teksty v periody dvoeveriya], Nauka Publishing House, Moscow, 158 p.

19. Teliya, V. N. (1996), *Russian phraseology. Semantic, pragmatical and linguoculturological aspects [Russkaya frazeologiya. Semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokul'turologicheskiy aspekty]*, Shkola "Yazyki russkoy kul'tury" Publishing, Moscow, 288 p.

20. Fomina, L. F., Yarotskaya, G. S. (2004), "The alphabetical idioms : The experience of cognitive culturological research", *Movs / Language* ["Azbuchnye" idiomy : opyt kognitivno-kul'turologicheskogo issledovaniya frazeologicheskikh yedinit's], *Mova.*, Odessa I. I. Mechnikov National University, Astroprint Publishing House, Odessa, Volume 9, pp. 189–193.

21. Fomina, L. F., Yarotskaya G. S. (2006), "Language picture of the world and "alphabetic" idioms", *East Ukrainian linguistic collection* ["Yazykovaya kartina mira i "azbuchnye" idiomy"], *Vostochnoukrainskiy lingvisticheskiy sbornik*, TOV "Yugo-Vostok, Ltd" publishing, Donetsk, pp. 405–423.

22. Aristidis Quintiliani de Musica libri tres / Ed. R. P. Winnington-Ingram (1963), Teubner Verlag, Leipzig, 198 S.

Dictionaries

23. Birikh, A. K., Mokienko, V. M., Stepanova, L. I. (1998), *Dictionary of Russian Phraseology. Historical and etymological reference [Slovar' russkoy frazeologii. Istoriko-etimologicheskiy spravochnik]*, V. M. Mokienko (ed.), Folio Press, Saint-Petersburg, 704 p.

24. Dahl, V. I. (1978), *The Explanatory Dictionary of the Living Great Russian Language* : in 4 Volumes [*Tolkovyy slovar' zhivogo velikorusskogo yazyka*], Russkiy yazyk Publishing House, Moscow, vol. 1, 699 p.

25. Diadechko, L. P. (2019), *Dictionary of winged words and expressions of our time [Slovar' krylatykh slov i vyrazheniy nashego vremeni]*, Slovare XXI veka Publishing House, Moscow, 624 p.

26. Mokienko, V. M., Nikitina, T. G. (2007), *Big dictionary of Russian sayings [Bol'shoy slovar' russkikh pogovorok]*, OLMA Media Grupp, Moscow, 784 p.

27. Ushakov, D. N. (Ed.). (1935), *Explanatory dictionary of the Russian language* : in 4 Volumes [*Tolkovyy slovar' russkogo yazyka*], OGIZ Publishing House, Moscow, vol. 1, 1562 p.

ВАН Бінці,

аспірант кафедри східнослов'янської філології та інформаційно-прикладних студій Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; бульвар Шевченка, 14, м. Київ, 01033, Україна; тел.: +380637529500; e-mail: wangbj2013@foxmail.com; ORCID: 0000-0003-3981-4098

МЕТАФОРИЧНІ МОДЕЛІ УТВОРЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З ЛІТЕРНИМИ КОМПОНЕНТАМИ

Анотація. *Мета* цієї роботи — розкрити співвідношення семантики фразеологічних одиниць (ФО) зі значенням їх прототипів, що містять у своїй структурі імена букв, і розглянути механізм формування цих ФО в когнітивному аспекті. *Об'єкт* аналізу — ФО з метафорично переосмисленими компонентами — назвами букв, а також їх образні складові. *Предмет* дослідження — структурно-семантичні особливості метафорично переосмислених компонентів ФО, когнітивні механізми метафоризації та її роль у формуванні ФО з буквеними компонентами. У дослідженні використані *методи* етимологічного, когнітивного, ономазіологічного й семантичного аналізу, а також описовий метод. *Результати* дослідження: виявлено структурно-семантичні ознаки ФО з літерними компонентами і розкрито механізм метафоризації їх формування. *Висновки.* У процесі фразоутворення важлива роль належить алфавітним метафорам, що служать способом осмислення різноманітних фактів дійсності й вираження емоцій, когнітивною матрицею для їх інтерпретації. У російській мові утворення ФО з компонентами — назвами букв здійснюється за сімома метафоричними моделями. Більшість таких одиниць мотивована зоровим образом букви, її місцем в алфавіті. Дві моделі, в яких в якості основи переосмислення виділяються орфографія й нумеративна функція, унікальні. *Практичне застосування* результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути використані в навчально-педагогічній практиці під час читання курсів з фразеології російської мови, у розробці курсів з когнітивної лінгвістики й лінгвокультурології, у складанні словників.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, буквені компоненти, алфавітна метафора, метафорична модель, когнітивний підхід.

WANG Bingji,

Doctoral student of Department of East Slavic Philology and Information and Applied Studies of the Educational and Research Institute of Kyiv National Taras Shevchenko University; 14, Shevchenko Blvd., Kyiv, 01033, Ukraine; tel.: +380637529500; e-mail: wangbj2013@foxmail.com; ORCID: 0000-0003-3981-4098

METAPHORICAL MODELS OF THE FORMATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH LETTER COMPONENTS

Summary. The *purpose* of this work is to reveal the correlation of the semantics of phraseological units (PU) with the meaning of their prototypes containing letter names in their structure and to consider the formation mechanism of these PUs in the cognitive aspect. The *object* of analysis is PU with metaphorically rethought components — the names of letters, as well as their figurative components. The *subject* of the study is the structural and semantic features of metaphorically rethought components of phraseological units, the cognitive mechanisms of metaphorization and its role in the formation of PU with letter components. The study used *methods* of etymological, cognitive, onomasiological and semantic analysis, as well as a descriptive method. The *Results* of the research: structural and semantic features of PU with letter

components are revealed and the mechanism of metaphorization of their formation is clarified. **Conclusions.** In the process of idiom formation, an important role is played by alphabetical metaphors, which serve as a way to comprehend the diverse facts of reality and express emotions, and a cognitive matrix for their interpretation. In the Russian language, the formation of phraseological units with components — the names of letters is carried out according to seven models. Most of these units are motivated by the visual image of the letter, and its place in the alphabet. The two models that single out orthography and the numerative function as the basis for transfer are unique. The **practical value** of the research results lies in the fact that they can be used in educational and pedagogical practice when reading courses on the phraseology of the Russian language, in developing courses in cognitive linguistics and linguoculturology, and in compiling dictionaries.

Key words: phraseological unit, letter components, alphabetic metaphor, metaphorical model, cognitive approach.

Статью отримано 18.10.2022 р.

DOI: 10.18524/2307-4558.2022.38.269923

UDC 811.161.1'373.74

MAO You,

Graduate student of Hunan Normal University, majoring in Russian; 36, Lushan Road, Yuelu District, Changsha, 410081, China; tel.: +86 18890045762; e-mail: myabc926@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-8873-4169

YAN Zhike,

Ph.D. in Philology, Associate Professor of the Russian Language Department, Hunan Normal University; 36, Lushan Road, Yuelu District, Changsha, 410081, China; tel. +86 13707484221; e-mail: yzhkru@163.com; ORCID ID: 0000-0002-5604-4518

TRANSFORMATIONAL FEATURES OF «CORONAVIRUS» ANTI-PROVERBS IN THE RUSSIAN LANGUAGE

Summary. Research **purpose** — to analyze the ways in which anti-proverbs in Russian were transformed during the COVID-19 pandemic; to reveal the mentality of people in Russia during the pandemic as reflected in these anti-proverbs. Research **object** — Russian anti-proverbs during the COVID-19 pandemic. Research **methodology** — Word frequency statistics; comparative analysis; corpus analysis; literature analysis. Research **result** — 89 Russian anti-proverbs of pandemic were analyzed in terms of their ways of transformation, and it was found that 81 of them used substitution, 5 used associative extension, 2 used both ways, and 1 used homonymic mean. Word frequency statistics of thematic vocabulary were done for these anti-proverbs to obtain high frequency thematic vocabulary, and the results are as follows: *вирус* (23), *карантин* (8), *маска* (7), *чихать* (7), *ковид* (5), *лечиться* (5), *вакцина / прививочный* (5), *заразить* (4), *Ухань / китаец* (4), *пандемия* (3), *инфицированный* (3), *антисептик* (3). **Conclusion.** By collating and analyzing the anti-proverbs that appeared in Russian during the pandemic, it was found that the transformation of anti-proverbs during the period included substitution, extension, and a combination of various methods. Meanwhile, high-frequency words such as *карантин*, *маска*, *чихать* etc. in the anti-proverbs reflected to a certain extent the living conditions of Russian people during the pandemic. The anti-proverbs themselves contained a wealth of content, including people's fear and disgust of the virus, their ambivalence toward home quarantine, their negative attitude toward the vaccine at the beginning of the epidemic, as well as their misunderstanding of Wuhan, China. At the same time, they took an active role in protection, washing their hands regularly, wearing masks, and keeping social distance, and gained inspiration for healthy living from the epidemic. **Value of research.** Theoretically, the study of Russian anti-proverbs during the pandemic period can effectively contribute to the development of linguistics as a new change in the language; practically, we can see from these anti-proverbs some characteristics of people's mentality during that period. In addition, the humorous feature of anti-proverbs can be used in the education of Russian language to enhance students' interest in learning Russian proverbs and thus help them memorize traditional proverbs.

Key words: COVID-19 pandemic, the Russian language, Russian anti-proverbs, ways of transforming anti-proverbs.

Problem statement. Language is the mirror of society. The changes and development of society will certainly be reflected in language. There are no fixed things in the world, and language is the same. Language is created and evolves with the development of society, only that it changes more slowly and is not noticed by all. One of the four great works of China «Dream of the Red Chamber» portrayed more than four hundred different characters, but in this work we cannot find words that are common nowadays due to the forward development of our language.

Social development is closely related to language. Since the outbreak of the COVID-19 pandemic in 2020, people have been experiencing a life that has never been seen before. We have had to deal with home quarantine, online education, loss of income and many other problems. The virus has affected all aspects of people's lives and reflected in the language. A number of new words and meanings have emerged in the Russian language in connection with the new pandemic, and the meaning of existing words is expanding. While struggling with the disease, people transformed traditional proverbs and

created many anti-proverbs to express their feelings. It is no coincidence that these anti-proverbs were generally humorous in character, and it can be seen that the Russian people were in need of such a sense of humor to help them through difficult times. The great changes in society have led to changes in the Russian language and, fundamentally, in the picture of the Russian language world. The study of this change in the Russian language world picture is also an important task for us Chinese researchers of the Russian language.

In 2021, the Institute of Linguistic Research, Russian Academy of Sciences published the dictionary «Словарь русского языка коронавирусной эпохи» (The Russian Dictionary of the Coronavirus Era), which compiles new words and meanings in the Russian language during the epidemic period, and at the end of the dictionary attached the work «Словарь русских ковидных антипословиц-карантинок» (The Dictionary of Russian Coronavirus Anti-proverbs-Quarantine), written by the famous proverbialists Walter H. (Вальтер Х.) and Mokienko V. M. (Мокиенко В. М.) [8, p. 483–487]. Most of the corpus for this study was obtained from the above-mentioned dictionaries, and some of the corpus was obtained by the author through YANDEX web resource. A total of 89 anti-proverbs from the epidemic period were collected. By analyzing these anti-proverbs, the ways of their transformation were classified.

Literature review. Anti-proverb is a relatively new linguistic concept. According to researchers, the term was used frequently in proverbological studies only in 2005. «Антипословица» was derived from the German word (Antispruchwort), created by the famous modern proverbialist W. Mieder, who considered the anti-proverb as twisted wisdom. (DE. verdrehte Weisheiten) [2, p. 8].

Recently, Russian anti-proverb research has drawn more interest in the field of linguistics. In 2005, Russian proverbialists Walter H. (Вальтер Х.) and Mokienko V. M. (Мокиенко В. М.) wrote the first Russian dictionary of anti-proverbs «Антипословицы русского народа» [2], which covered almost all anti-proverbs in the Russian language of the period. Ivanov E. E. (Иванов Е. Е.) and Borovaya I. I. (Боровая И. И.) (2009) summarized the previous studies on the types of Russian anti-proverbs and proposed his own classification standards [4]; Butko Yu. V. (Бутко Ю. В.) (2009) researched Russian anti-proverbs from a perspective of linguistic culturology and considered them as a manifestation of the dynamics of the language world picture; Abakumova O. (Абакумова О.) (2012) viewed anti-proverb as a linguistic game and summarized four ways of its transformation by analyzing some anti-proverbs [1]; Khanmurzaeva D. M. (Ханмурзаева Д. М.) (2015) concluded the social reasons for the emergence of anti-proverb and its role in modern linguistic and cultural life [11]; Walter H. (Вальтер Х.) and Mokienko V. M. (Мокиенко В. М.) (2021) researched Russian anti-proverbs that appeared during the COVID-19 pandemic [8, p. 483–487] from the perspective of axiological space, suggesting that we need to investigate the linguistic results of this worldwide challenge, so that perhaps this pandemic will sooner leave humanity and remain only in the linguistic history of the world. In China, the research on Russian anti-proverbs is currently available only in two works by Professor Liu Guangzhun (2001, 2003) [12]. Instead of directly using the linguistic term *Антипословица*, the researcher compared this phenomenon with the imitation of Chinese proverbs, generalized its ways of transformation, and at the same time explored the dynamism and openness of Russian language in discourse practice. It is worth pointing out that there is no existing domestic research on Russian anti-proverbs that emerged during the epidemic period. It can be said that there is still a lot of space for the exploration of Russian anti-proverbs by domestic researchers.

Task statement. The main tasks of this study are as follows: 1) To analyze the ways of transformation of Russian anti-proverbs that appeared during the pandemic period; 2) To explore the features of the people's living conditions and mentality in that period as reflected by these anti-proverbs.

Thesis statement. In the Russian encyclopedic dictionary of linguistics, an anti-proverb (*антипословица*) is defined as a short sentence (usually with humor) that is a variant of a common and well-known proverb (by substituting one or more components of the original proverb or by combining components of different proverbs, etc.) [5, p. 26]. H. Walter and V. M. Mokienko defined anti-proverb as follow: *изречение, представляющее собой результат языковой игры с фразеологической единицей, пословицей, поговоркой или афоризмом; переделку известного изречения или выражения, «подчёркнуто иронического их «выворачивания наизнанку»* [2, p. 4].

In the following, we will analyze the collected 89 anti-proverbs and group them into their modes of transformation.

1. **Substitution.** Substitution is a very popular approach to antiproverbs in Russian, usually by replacing single or multiple linguistic elements without changing the syntactic structure of the original proverb. Following an analysis of the collected antiproverbs, it was found that the vast majority of proverb variants during the pandemic were formed by substitution, with the following examples:

(1) **Substitution of a single linguistic unit:**

① AP: *Вот тебе, бабушка, и коронавирусный день. (Damn it! Here comes the coronavirus day).*

OP: *Вот тебе, бабушка, и Юрьев день! (Damn it! It's Uri's Day again).* Here it means that bad luck is coming. *Юрьев день* is a term used in Russian for an unlucky day, a day of sadness or despair when something does not come true. Here, the term *коронавирусный день* is used instead of *Юрьев день*, in fact, both want to express the unfortunate life.

② AP: *Самоизоляцию пережить — не поле перейти* (Spending a home quarantine is not walking across a field).

OP: *Жизнь пережить — не поле перейти* (Spending a lifetime is not walking through a field). Actually, it means that there is no straight path in life, and here it means that quarantine at home is not an easy task.

(2) **Substitution of multiple linguistic units:**

③ AP: *Плох тот вирус, который не хочет выбиться в люди* (A virus that doesn't want to get ahead is not a good virus).

OP: *Плох тот солдат, который не хочет стать генералом* (A soldier who does not want to be a general is not a good soldier). The original proverb was intended to encourage people who stop moving forward after making progress. In this group of proverbs, it is clear that more than one linguistic unit has been replaced.

④ AP: *Одна голова — хорошо, а две — не менее полутора метров друг от друга* (One head is good, while two heads would have to be separated from each other by 1.5 meters).

OP: *Одна голова хорошо, а две лучше.* (This is what we call «two heads are better than one»). The first half of the original and the variant are the same, but the second half is completely different.

2. **Associative extension.** Associative extension refers to the addition of new linguistic units to the structure of the original proverbs, thus making the semantics of the variant more concrete. The following are some of the proverbs that have been transformed in this way.

⑤ AP: *Кто рано встаёт, тому Бог пропуск даёт.* (God gives a pass to the early risers).

OP: *Кто рано встаёт, тому Бог даёт* (That's what we call «The early bird catches the worm»). The word «*пропуск*» is similar to the health code of the pass. The variant extends the original by adding the word «*пропуск*» to the verb «*дать*», thus making the semantic meaning of the variant more concrete.

⑥ AP: *Семь пятниц на неделе, когда работаешь из дома* (When you work at home, things can be changeable).

OP: *Семь пятниц на неделе* (There are five Fridays in a week). It is worth pointing out that the meaning of «five Fridays a week» actually means capriciousness, constant change of mind. Obviously, this meaning is also reflected in the variants. The variant adds a restriction to the original, referring specifically to the fact that there are many changes when working at home, which may refer to some policies or measures, etc.

⑦ AP: *Обещанной вакцины три года ждут* (All the vaccines that are promised now still have to wait for three years).

OP: *Обещанного три года ждут.* (All the things that were promised have to wait for three more years). This is also what we call «pay lip service». The variant expands the word «*вакцина*» on the basis of the original, so that «*обещанный*» has a specific central word, thus achieving semantic concreteness.

The above substitution and extension are the two most common ways of forming anti-proverbs, however, there are cases that cannot be clearly classified into the above two ways in the process of actual analysis. For example: *В магазин поспешишь — людей заразишь* (Going to the supermarket in a hurry will be infected). (OP: *Поспешишь — людей насмешишь*. Rushing around makes people laugh. That is, «More haste, less speed»). By analysis, we can see that there is a substitution between the original and the variant «*насмешишь*» and «*заразишь*», as well as an expansion of the component «*В магазин*». So the way of its formation should be «substitution + extension»; similarly, there is also *Вирус вирусу глаз не выключет, но генами обменяется. Не выключет.* (OP: *Ворон ворону глаз не выключет*). Besides that, *Уже коронавирус на пороге, а ВОЗ и ныне там.* (The new coronavirus is at the doorstep and still the WHO does nothing). (OP: *Воз и ныне там*. The car is still in place. It refers to the fact that things are not progressing.) Here the extension is used in an obvious way, but we cannot see *ВОЗ* (*Всемирная организация здравоохранения*) and *Воз* as a simple substitution, here this language game of using homonyms (*омонимия*) should also be classified as a new way of anti-proverbial formation.

What is worth mentioning is that, on the one hand, some anti-proverbs have more than one original proverb, and we cannot even be sure which one is the original proverb, e.g.: *Лучше уж зум-зоны, чем цифровые концлагеря.* ← *Лучше синица в руках, чем журавль в небе; Лучшее ложь сказать, нежели правду открыть.*

Не имей сто рублей, а имей антисептик. ← *Не имей сто рублей, а имей сто друзей; Не держи сто рублей, держи сто друзей; Не ищи сто рублей, а ищи сто друзей.*

On the other hand, some proverbs have transformed into more than one anti-proverb, e.g.: *У семи нянек дитя без глаза (без глаза) → У семи чиновников вирус без присмотра; У семи докторов пациент без маски.*

Мал золотник, да дорог. → *Мал вирус, да вреден; Мал санитаризер, да дорог.*

Proverbs are collectively created by folk, widely circulated, concise and more qualitative artistic statements, and a regular summary of the rich wisdom and universal experience of the people. When large changes occur in society, people express their feelings in language, and anti-proverbs are a reflection of this. As a result, it is appropriate for us to think of the anti-proverbs that emerged in Russian

folklore during the epidemic to grasp the attitude of the Russian people. Naturally, it should be mentioned that the views expressed here are merely those of the majority of individuals, not all of them.

A word frequency count of the 89 collected proverb variants yielded the following results (the numbers in brackets are the number of occurrences): *вирус* (23), *карантин* (8), *маска* (7), *чихать* (7), *ковид* (5), *лечиться* (5), *вакцина / прививочный* (5), *заразить* (4), *Ухань / китаец* (4), *пандемия* (3), *инфицированный* (3), *антисептик* (3). The above results reflect to some extent the living conditions of the Russian people during the pandemic, where «home quarantine», «keeping a distance», «wearing a mask», «showing *пропуск*» and «online classes» should be a regular sight.

If we look not at the word frequency but the specific content of these proverb variants themselves, we can generally divide the features of the people's mentality shown in these variants into the following parts:

● Attitude toward the virus

In addition to our above example ①, there is also: *Мал вирус, да вреден* (= The virus is small but harmful); *После коронавируса в четверг* (Far away and not within the foreseeable future, here it should refer to the new coronavirus). *Вирус — не воробей, вылетит — не поймаешь* (The virus is not a sparrow, it flies out and can't be caught), etc. From these variants it is possible to see that the Russian people loathe and fear the new crown virus, see it as an unfortunate and unlucky phenomenon, and express their helplessness at its rapid and uncontrollable spread.

● Attitude toward some anti-epidemic initiatives

The attitude of the Russian people towards different initiatives is very different and can be somewhat contradictory. Here the initiatives include wearing masks, keeping personal social distance, home quarantine. From the proverbial variant *По маске встречают, по температуре провожают* (Welcome guests by masks, send guests by body temperature); *Своя маска ближе к телу* (Own masks are more fitting); *Лучше синица в руках, чем за курицей без маски в магазин* (It is better to go to the supermarket without a mask to buy chicken than to grasp the poultry in your hands); *Дружба дружбой, а полтора метра врозь* (Friendship is friendship, but still have to maintain a distance of 1.5 meters). As well as the above example ④, it is clear that the variants about mask and *полтора метра* (1.5m) reflect a more positive attitude. But *Не все дома — это не оскорбление, это статья УК РФ в условиях карантина* (The regulations on quarantine in Russian criminal law are a bit silly, it's not an insult); *Больной лечится, а самоизолированный бесится* (The patient is being treated, while the quarantined person is going crazy); *С инфицированными жить — в карантине вить* (And the infected person lives, wailing in quarantine). As well as examples ② and ⑥ above, these variants again show a more negative attitude, indicating the existence of a certain number of Russian people who are not satisfied with the initiative of home isolation, which makes them irritable and believe that there is no end to home quarantine. These variants of negative attitudes towards quarantine make up the majority of the collected anti-proverbs, but there is also a small number of people who accept or praise the initiative, such as *Конец на карантине не меняют; Где родился — там и сиди на карантине*.

● Attitude toward the vaccine for the virus

The Russian people are looking forward to the vaccine, but they think it is a long way off. There are three anti-proverbs about *Вакцина* (vaccine) and they reflect the same attitude. *Не хвались вакциной в пустой избе* (Don't brag about the vaccine in an empty hut); *Вакцина — дура, карантин — молодец* (Vaccines are fools, quarantine is the right way). They do not believe that a vaccine will be created in a short period of time and consider the so-called «vaccine deadline» to be empty talk, as well as in the above example ⑦. Certainly, this should be the mentality at the beginning of the outbreak, but now that the vaccine is available, the mentality of the people will change.

● The inspiration of healthy living

The sudden arrival of the epidemic made all people appreciate the preciousness and pricelessness of health, such as: *Кто не курит и не пьёт, от короны не помрёт* (People who do not smoke and do not drink do not die from the new crown epidemic); *Кто рано встаёт, тому Бог пропуск даёт* (God will give a pass to the early risers), etc. It can be said that it was the pandemic that made people begin to look at their former lives and appreciate the present one more.

● Misconception about Wuhan city

What is important to mention is that, in addition to the above, the attitude of the people of Russia towards Wuhan and the Chinese people at the beginning of the pandemic is also reflected in these anti-proverbs. For example: *Заражённый — лечись, а вернувшийся из Уханя — берегись* (Cure the infection, cherish it if you can come back from Wuhan!); *Все дороги ведут в Ухань* (A great road leads to Wuhan); *Не было заботы — купила баба летучую мышь (на уханьском рынке)*. (Grandma bought a bat in the Wuhan market, what an unexpected trouble) *Бойся китайцев, дары приносящих*. (Fear of Chinese people who come with gifts.) Apparently, these proverbs appeared at the beginning of the pandemic. The truth about the disease was unknown, and people could only learn about it through some news reports, fearing the uncertainty of Wuhan, where the outbreak had occurred. Nowadays, although the truth about the origin of the pandemic is unknown, the world knows that Wuhan is only a victim city.

The anti-proverbs quoted above reflect to a certain extent the mentality of the Russian people at the time of the epidemic, and these anti-proverbs may come from different people and different groups, so naturally their mentality is also different. Therefore, the above analysis can only be described as the mentality characteristics of some people, not all.

Conclusion. This research collated and analyzed the anti-proverbs that appeared in Russian during the COVID-19 pandemic, and found that the transformation of anti-proverbs during that period included substitution, extension, and a combination of these methods. By conducting word frequency statistics on these proverb variants, high-frequency words were obtained among them. The high-frequency words such as people at that time. These anti-proverbs are also rich in reflecting the карантин, маска, чихать etc. in the anti-proverbs reflect to a certain extent the living conditions of the Russian people's attitudes towards the virus, anti-epidemic initiatives and the vaccine for the new virus, as well as their misconceptions about Wuhan, China at the beginning of the outbreak. But at the same time, they are actively taking protective measures by washing their hands regularly, wearing masks and keeping social distance, and have gained inspiration for healthy living from the epidemic.

Some might argue that native Russian speakers will be able to know what the original proverbs are as soon as they read them, and that these anti-proverbs seem to be less firm in their political positions and more ethnic. It is not possible for us to make these analyses to solve the fundamental viral problem. But it is an important perspective to see the changes in society and people through the language variations. The epidemic will eventually pass, but it will definitely leave a trace among the world language history of human beings, and that's where we should focus as linguistic researchers.

Prospects for further research. The global pandemic is not yet over, and no one knows what the future holds. As the world situation and people's mentality change, the anti-proverbial corpus on the subject of the pandemic will be constantly updated, and the related dictionaries will be revised. From a linguistic point of view, the more detailed we can make this work, the more we will be able to preserve the traces of this worldwide disaster on human language.

References I

1. Абакумова О. Пословица и языковая игра. *Учёные записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Филология. Социальные коммуникации*. Симферополь, 2012. Т. 25 (64), № 2 (1). С. 268–275.
2. Вальтер Х., Мокиенко В. М. Антипословицы русского народа. Санкт-Петербург : Нева, 2005. 576 с.
3. Виноградов В. В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины. *Труды Юбилейной научной сессии Ленинградского ун-та*. Ленинград, 1946. С. 45–69.
4. Иванов Е. Е., Боровая И. И. Типы русских антипословиц. *Субстандартные варианты славянских языков*. Frankfurt am Main : Peter Lang GmbH, 2009. S. 111–122.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / Отв. ред. В. Н. Ярцева. Москва : Сов. энциклопедия, 1990. 683 с.
6. Пермяков Г. Л. Пословицы и поговорки народов Востока. *Систематизированное собрание изречений двухсот народов*. Москва : Наука, 1979. 671 с.
7. Радченко Е. А. Обогащение словарного запаса младших школьников пословицами и поговорками о добре : Выпускная квалификационная работа. Лесосибирск : Сибирский Федеральный ун-т, 2017. 50 с.
8. Словарь русского языка коронавирусной эпохи. Сост.: Х. Вальтер, Е. С. Громенко, В. М. Мокиенко и др. Санкт-Петербург: ИЛИ РАН, 2021. 550 с.
9. Снегирёв И. М. Русские народные пословицы и притчи / Отв. ред. О. А. Платонов. Москва : ИРЦ, 2014. 528 с.
10. Степанов Е. Н. Социальные аспекты городского прецедентного феномена и его статус в системе феноменов. *Мова : науково-теоретичний часопис з мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2008. № 13. С. 5–10.
11. Ханмурзаева Д. М. Причины возникновения антипословиц и их роль в современной лингвокультуре. *И. А. Бодуэн де Куртене и мировая лингвистика*. Казань : КФУ, 2015. Т. 2. С. 303–305.
12. 刘光准. 再论俄语中的某些仿拟现象——关于俄语成语在言语实践中的动态性与开放性. *中国俄语教学*. 北京: 中国俄语教学出版社, 2003. No. 4 (22). С. 7–14.

References II

1. Abakumova, O. (2012), "The proverb and the language game", *Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series : Philology. Social Communications* ["Poslovitsa i yazykovaya igra", *Uchenyye zapiski Tavricheskogo natsional'nogo universiteta imeni V. I. Vernadskogo. Filologiya. Sotsial'nyye kommunikatsii*], V. I. Vernadsky Taurida National University, Simferopol, vol. 25 (64), no. 2, pp. 268–275.
2. Walter, H., Mokienko, V. M. (2005), *Anti-proverbs of the Russian people* [*Antiposlovitsy russkogo naroda*], Neva Publ. House, Saint-Petersburg, 576 p.
3. Vinogradov, V. V. (1946), "Basic concepts of Russian phraseology as a linguistic discipline", *Proceedings of the Jubilee Scientific Session* ["Osnovnyye ponyatiya russkoy frazeologii kak lingvisticheskoy distsipliny", *Trudy Yubileynoy nauchnoy sessii*], Leningrad University, Leningrad, pp. 45–69.
4. Ivanov, E. E., Borovaya, I. I. (2009), "Types of Russian anti-proverbs", *Substandard varieties of Slavic languages* ["Tipy russkikh antiposlovits", *Substandartnyye varianty slavyanskikh yazykov*], Peter Lang GmbH Europaeischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main, pp. 111–122.

5. *Linguistic Encyclopedic Dictionary* (1990), [*Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar'*], V. N. Yartseva (ed.), Soviet Encyclopedia Publishing, Moscow, 683 p.
6. Permyakov, G. L. (1979), "Proverbs and Sayings of the Peoples of the East", *Systematic Collection of Sayings of Two Hundred Nations* ["Poslovitsy i pogovorki narodov Vostoka"], *Sistematizirovannoye sobraniye izrecheniy dvoukhsot narodov*, Nauka Publ. House, Moscow, 671 p.
7. Radchenko, E. A. (2017), *Enriching the vocabulary of junior schoolchildren with proverbs and sayings about kindness : Qualifying work [Obogashcheniye slovarnogo zapasa mladshikh shkolnikov poslovitsami i pogovorkami o dobre : Kvalifikatsionnaya rabota]*, Siberian Federal University, Lesosibirsk, 50 p.
8. Walter, H., Gromenko, E. S., Mokienko, V. M. et al. (comp.) (2021), *The Russian Dictionary of the Coronavirus Era [Slovar' russkogo yazyka koronavirusnoy epokhi]*, Linguistic Research Institute of RAS, St. Petersburg, 550 p.
9. Snegirev, I. M. (2014), *Russian folk proverbs and parables [Russkiye narodnyye poslovitsy i pritchi]*, O. A. Platonov (ed.), Russian Civilization Institute, Moscow, 528 p.
10. Stepanov, Ye. N. (2008), "Social aspects of urban precedential phenomenon and its status in system of phenomena", *Mova / Language* ["Sotsial'nye aspekty gorodskogo pretsedentnogo fenomena i yego status v sisteme fenomenov", *Mova*], Odessa I. I. Mechnikov National University, Astroprint, Odessa, vol. 13, pp. 5–10.
11. Khanmurzaeva, D. M. (2015), "The reasons for the emergence of anti-proverbs and their role in modern Linguistic Culture", *I. A. Baudouin de Courtenay and World Linguistics : Collection of Intern. Conf. ["Prichiny vznikhoveniya antiposlovits i ikh rol' v sovremennoy lingvokul'ture"]*, I. A. Boduen de Kurtene i mirovaya lingvistika : Sbornik Mezhdunar. konf., Kazan Federal University Press, Kazan, vol. 2, pp. 303–305.
12. Liu Guangzhun (2003), "A re-discussion of some imitative phenomena in Russian — on the dynamics and openness of Russian phraseological expressions in speech practice", *Russian in China* ["Zai Lun E Yu Zhong De Mou Xie Fang Ni Xian Xiang-Guan Yu E Yu Cheng Yu Zai Yan Yu Shi Jian Zhong De Dong Tai Xing Yu Kai Fang Xing", *Zhong Guo E Yu Jiao Xue*], Russian in China Publ. House, Beijing, No. 4 (22), pp. 7–14.

МАО Ю,

аспірант Хунанського педагогічного університету за спеціальністю «російська мова»; вул. Лушань, 36, район Юелу, м. Чанша, 410081, Китай; тел.: +86 18890045762; e-mail: myabc926@gmail.com;
ORCID ID: 0000-0002-8873-4169

ЯНЬ Чжіке,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови Хунанського педагогічного університету; вул. Лушань, 36, район Юелу, м. Чанша, 410081, Китай; тел. +86 13707484221; e-mail: yzhkru@163.com;
ORCID ID: 0000-0002-5604-4518

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ «КОРОНАВІРУСНИХ» АНТИПАРЕМІЙ У РОСІЙСЬКІЙ МОВІ

Анотація. *Мета* дослідження — проаналізувати шляхи трансформації антиприслів'їв і антиприказок у російській мові під час пандемії COVID-19, розкрити особливості ментальності жителів Росії під час пандемії, віддзеркалені в цих антипареміях. *Об'єкт* вивчення — російські антиприслів'я і антиприказки, що були утворені під час пандемії COVID-19. *Методологія* дослідження: кількісний метод для обчислення частоти вживання фразеотрансформів; зіставний аналіз; структурний, семантичний, аксіологічний аналіз відібраного корпусу одиниць; аналіз наукової літератури щодо розглянутої проблеми. *Результат* дослідження: 89 російських антипаремій пандемії проаналізовано за способами трансформації. З'ясувалося, що 81 з них утворилася способом лексичної заміни, 5 — способом асоціативного розширення, у 2 використана двостороння заміна, у 1 — перенесення значення й утворення омонімічної фрази. Щоб отримати високочастотну тематичну лексику, було зроблено кількісний аналіз частоти слів тематичної групи «КОВІД-19» для цих антиприслів'їв. Результати такі: *вирус* (23), *карантин* (8), *маска* (7), *чихать* (7), *ковид* (5), *лечиться* (5), *вакцина / прививочный* (5), *заразить* (4), *Ухань / китаец* (4), *пандемия* (3), *инфицированный* (3), *антисептик* (3). **Висновки.** Шляхом зіставлення й аналізу антипаремій, які утворилися в російській мові під час пандемії, було встановлено, що трансформація традиційних прислів'їв і приказок у цей період включала заміну, розширення та поєднання різних способів. Найвищою в цих антипареміях є частота таких слів: *карантин*, *маска*, *чихать*. Вони певною мірою відображають умови життя росіян під час пандемії. Самі антипаремії містять багато змісту, включаючи страх людей перед вірусом, їхнє двоїсте ставлення до домашнього карантину, негативне ставлення до вакцинації на початку епідемії, а також нерозуміння того, що сталося в Ухані і, в цілому, в Китаї. Водночас вони брали активну участь у захисті від поширення інфекції: регулярно мили руки, носили маски, дотримувались соціальної дистанції та черпали натхнення для здорового способу життя, щоб побороти епідемію. **Цінність** дослідження полягає в тому, що теоретичне осмислення російських антипаремій періоду пандемії може бути ефективним у вивченні найсучасніших тенденцій еволюційного розвитку мови, у спостереженні ментальних особливостей громадян Росії в той період. Жартівливість антипаремій можна використовувати в навчанні російської мови для підвищення інтересу учнів до використання прислів'їв і приказок, для розвитку пам'яті та мовленнєвих навичок.

Ключові слова: фразеологізм, паремія, антиприслів'я, пандемія COVID-19, російська мова, прислів'я, приказка, способи трансформації паремій.

Статтю отримано 15.10.2022 р.

DOI: 10.18524/2307-4558.2022.38.269926

UDC [811.161.1+811.581]-115'373.74:398.91:141.112

ZHANG Yiran,

Master of the Institute of Foreign Languages, Hunan Normal University; 36 Lushan Road, Yuelu District, Changsha, 410081, China; tel.: +86 19573124201; e-mail: 1129586092@qq.com; ORCID ID: 0000-0003-1694-5722

STEPANOV Ievgenii Nikolayevich,

Grand Ph.D. in Philological Sciences, Full Professor, Distinguished Professor Xiaoxiang, Hunan Normal University, Institute of Foreign Languages, Russian Department; 36 Lushan Road, Yuelu District, Changsha, 410081, China; tel.: +86 17570751005; e-mail: stepanov175@163.com; ORCID ID: 0000-0002-5441-9822

AXIOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE *LEFT* AND *RIGHT* IN RUSSIAN AND CHINESE FIXED WORD-COMBINATIONS AND PAROEMIAS

Summary. The *purpose* of the article is to reveal the cultural connotation and axiological characteristics of the concepts «left» and «right», which make up one of the universal binary oppositions, in Russian and Chinese fixed word-combinations and paroemias in order to determine the differences between the Russian and Chinese language worldviews in the cognitive zone of the presence of these concepts. The *object* of the research is Russian and Chinese phraseological units with the key words *left* and *right*. The *subject* of the study is the determination of common and distinctive features in the perception of traditional views and habits by Chinese and Russians regarding the use of the above-mentioned concepts in their national language worldviews. The procedures of semantic, connotative, phraseological, linguocultural, conceptual, cognitive, comparative and quantitative analysis, as well as the descriptive *method*, were used in the research process. The *results* of the study were the identification of 74 Russian and 62 Chinese phraseological units with different structures, containing indicators of the concepts «left» and «right». They are classified according to their discursive meaning, sphere of functioning, and axiological characteristics. A comparative analysis of the linguocultural principles of their use in the Russian and Chinese languages was carried out. *Conclusions* are made regarding the asymmetry of the traditional perception and functioning of the conceptual meanings of left and right in the compared languages.

Key words: concept, left, right, fixed word-combination, paroemias, phraseology, axiological characteristic, connotation, Russian and Chinese languages, language worldview.

Problem statement. Working in the Chinese audience with the Russian texts containing the lexemes left and right, we found out that the Chinese speakers, adequately perceiving the concepts of «left» and «right» as the sides of orientation in space and in the location of organs and body parts, not always react with understanding to the use of these words in figurative meanings and to the assessments that the Russians give to separate information blocks, which contain phraseological and / or paroemias with these words. In their turn, speakers of Slavic cultures, including Russian, testify to the assessments of *left* and *right*, presented by Chinese participants in different situations of intercultural interaction, which are not always clear to them — others. The duality or inconsistency of assessments in intercultural interaction is a problem that is only beginning to be developed in linguistics. The identification of cases of axiological differences in intercultural communication, their interpretation, the search for the causes and, subsequently, the possibilities and ways to eliminate the contradictions in assessments is the most important task of intercultural axiology, within which this study is carried out.

Correlation of related problems. The concepts *left* and *right* represent one of the universal binary oppositions recognised and used by people all over the world. The concept of «binary opposition» was introduced by the Russian linguist N. S. Trubetskoy, who first attempted to systematize the opposition. Today, binary opposition is «a universal means of rational description of the world, where two opposing concepts are considered simultaneously, one of which asserts a quality and the other denies it» [17, p. 72]. After N. S. Trubetskoy created the phonological methodology on the basis of the sense-differentiating feature, the formation of which involves binary oppositions (for example, in the Russian language *глухость* and *звонкость*, *мягкость* and *твёрдость*, *нижний* and *верхний* подъём, *передний* and *задний* etc.), the system of binary differential features began to be actively used in all areas of structural humanities research, including psychology in relation to human thinking activity.

Some observations in the field of binary oppositions can be found in Plato's dialectic and Aristotle's formal logic. Thus, in the philosophical heritage of Plato. Vyach. Vs. Ivanov argued that the binary perception of the world is due to human physiology, namely that the brain is divided into two hemispheres, each having its own function. In addition, humans have two eyes: left and right, two ears: left and right, two nostrils: left and right, the same applies to the arms and legs [4]. He also claimed about asymmetry of the brain, and in connection with it, about asymmetry of sign systems, which are binary oppositions. Among these, the scholar identified such oppositions as *we* / *objects*; *ideal* / *real*; *body* / *soul*; *fantasy* / *mind*; *being* / *aspiration*, and several others, among which the *right* / *left* binary opposition has an important place.

The *right / left* binary opposition, as well as a number of others, is very actively studied by culturologists and cognitivists. Thus, according to the authoritative culturologist and historian studying medieval A. Y. Gurevich, they are the defining categories of human consciousness, they are closely related to each other and form a kind of «world model» that helps people perceive the surrounding reality [1, p. 7]. Scientists consider the principle of binarity as the basic principle of functioning of such a model of the world. The famous French ethnologist, anthropologist and culturologist Claude Lévi-Strauss argued that «mythological logic operates with oppositions such as 'day / night', 'up / down', 'right / left', acting not in isolation but as 'bundles', 'ensembles'. He proved that they can be used to study the structure of various myths, as binary oppositions are at the heart of each myth and constitute the structure of human thinking [9, vol. 1].

The *right / left* binary opposition has rarely been the object of research in linguistics. Linguists have been interested in the features of functioning of these concepts in language worldviews [7], ritual practice [6], as part of terminological units [14].

Recently, the comparative study of phraseology, including Russian and Chinese phraseology, has attracted the interest of researchers in linguistics [e.g.: 15; 16]. The main purpose of such studies is to identify the historical and cultural peculiarities of national language worldviews and to develop a methodology for incorporating the results of these studies into the language and general humanities training of students when they study foreign languages.

Task Statement. The purpose of this article is to identify the cultural connotation and axiological characteristics of «left» and «right» in Russian and Chinese fixed word-combinations and paroemias in order to better understand the differences between Russian and Chinese social psychology and everyday language habits. Such tasks follow from this: 1) classify fixed word-combinations and paroemias with the key words «left» and «right» in Russian and Chinese languages; 2) study their axiological characteristics of meanings; and 3) conduct a comparative analysis of Russian and Chinese units. The object of our study is Russian and Chinese fixed combinations and paroemias with the key words *left* and *right*. The subject of the study is the analysis of the asymmetric connotation of left and right in Russian and Chinese. Methods for studying the material: comparative, semantic, connotative, phrase, and quantitative analysis.

Presentation of the main material. By sampling from dictionaries and reference books [12; 2; 3; 13; 18; 19; 20] we selected 62 Chinese and 74 Russian fixed-combinations and paroemias containing the components *right* and *left* (Chinese characters 左 / *left* and 右 / *right*), which were divided into several groups according to the semantic dominants in Russian and Chinese linguocultures.

According to V. I. Karasik, «the cultural concept in the linguistic consciousness is represented as a multidimensional network of meanings, which are expressed not only by lexical, but also by phraseological units, paroemia etc.». [5, p. 14], The term «fixed word-combination» belongs to the number of universal terms of linguistic science and is used in various linguistic disciplines (lexis, phraseology, syntax). In this article, we use the term «fixed word-combination» for phraseology in accordance with the definition of this concept in Russian and Chinese, and the term «paroemia» for proverbs and sayings in Russian and Chinese, as well as for biblical and religious sayings in Russian, thus defining the object of our article as Russian and Chinese phraseological expressions in the broad sense.

The lexemes *left* and *right* have different meanings in fixed word-combinations and paroemias. The content they embody is also different. The ability to accurately understand the meaning of idioms is related to conflict-free interpersonal communication and the ability to express oneself correctly.

In the fixed word-combinations and paroemias these words can convey their direct conceptual azimuthal meaning, as well as act in several figurative meanings, formed in the process of historical development of the Russian and Chinese nation, everyday life, culture and precedent events of their representatives. The axiology of phraseology with the key words *left* and *right* is based on contrasting evaluations of approval of some and condemnation (disapproval) of others, of permissibility by some and prohibition (inadmissibility) by others, of respect for some and censure of some others.

Of the 74 selected Russian fixed word-combinations and paroemias, 32 contain the word *left* and 59 contain the word *right*; 17 of these contain both words. During the analysis, these units were divided into six groups according to their discursive meaning and sphere of functioning.

1. Judgement about right and wrong. By definition, *right* means «honest», «fair», «impeccable», etc., and *left* means «wrong», so there are a number of idioms in Russian that contain *left* and *right* as symbols of the binary opposition of wrong and right, respectively. For example: *Левая сторона. Левая позиция* (Leftist ideas). *Правое мнение* (1) Right idea. 2) Correct opinion.). *Правые деньги* (1) Money for a good cause. 2) Honest money). *Наставлять на стезю правую* (To be engaged in re-educating some dishonest person). *Право дело — а в кармане засвербело!* (It is not always financially beneficial to do the right thing). *Правёхонек (правёшенек) / во всём прав, ни в чём не виноват* (Right in everything, in every little thing, not guilty of anything). *Правая дорога, прямая* (The right way of life, the straight one). *Не прямо, да право* (= и виноват, да оправдан) (Guilty but acquitted). *Бывает и виноватый прав* (A situation in which the perpetrator is acquitted). *Правого Бог правит* (God guides you to do the right thing). *Моё дело сторона, а муж мой прав* (I don't interfere in my husband's affairs, but he's

right.) У **правого** уши смеются, а у виноватого и язык уныл (The **right** one even has ears laughing, while the guilty one has a dull tongue). Вору не божиться — и **праву** не бывать (Just as a thief will never believe in God, so the **right** will never triumph). Виноватый винится, а **правый** ничего не боится (The guilty one is guilty, but the **right** one is not afraid of anything). Чем старее, тем **правее**; а чем моложе, тем дороже (The older, the more **right**; and the younger, the more expensive). Тем **неправ**, что «давно» (Это было давно, и (поэтому) неправда) (That is **wrong** that «long ago» / It was a long time ago and (therefore) **not true**). Чья воля старее, та и **правее** (Whose power / **right** / law is older, that is more **right**).

2. Assessment of a person's actions and characteristics through the symmetry / asymmetry of their paired organs. *Left* and *right* hands, feet and eyes are sometimes used to judge a person's actions. For example: Чего **левая** рука хочет — an assessment of illogical, irrational behaviour or an individual action, which, at the same time, can be either intentional, unintentional or reckless. Сделать **левой** ногой (пяткой). — About carelessness in business; about poor quality work. Одной **левой**. — A positive assessment of a person's strength. Правая рука — «main helper», «most competent helper», «most trustworthy person»: Правая рука всегда права (The **right** hand is always **right**). Правша не даст левше выйти из себя (The **right**-hander will not let the **left**-hander lose his temper). Не **левой** ногой сморкается (за ухом чешет) (literally: He/she blows his/her nose (or: scratches behind the ear) with a non-**left** foot). — Proverbial. Humorous. Indicates that a person knows how to behave socially. Правая рука не ведаёт, что делает левая. — About controversial and / or unprofessional human behaviour. Говорит направо, а глядит налево. — About a two-faced man or woman who does inconsistent things; about a traitor; about a man who cannot be trusted. У них один брат правша, другой — левша, третий — обруч (They have one brother who is **right**-handed, the other is **left**-handed, the third works equally with both **right** and **left** hands.). — About different characters in one family, about the lack of unity in approaches, rules, decisions in one team, firm, bank, state. Человек без друзей — левая рука без правой (literally: A man without friends is a **left** hand without a **right**). — On the need for human socialisation in society. Толковый сын — правый глаз отца (literally: An intelligent son is the father's **right** eye). — A well-mannered and educated son will support his father in his old age. Идти / пойти (ходить / уходить) налево (Go to the **left**). — About marital infidelity of both husband and wife. Пускать / пустить налево (что-либо) (literally: Send something to the **left**). — To use something inappropriately, usually for personal gain.

3. Human emotions and manner. Встать с **левой** ноги (= being in a gloomy, bad mood, irritable state; literally: Get up on the **left** foot). Как / что левая нога захочет (= is guided only by his whim; about the feisty actions; literally: What the **left** leg will want). Боже **правый!** (An interjection that can be used in situations of surprise, fright, condemnation; **Good** God!). Also, when *left* is associated with the heart, the word is associated with positive emotions. For example: Носить в **левом** кармане (фотографию / письмо / записку / прядь волос и т. д.). — Carry in the left pocket of a shirt, jacket, that is, keep it near the heart, a photo, a letter, a note, a lock of hair, etc. — means to remember someone all the time.

4. Omen associated with positive or negative developments. In Russian culture there are also paroemias related to physical actions in relation to the concepts *left* or *right*. For example: Если вы начнете надевать рубашку, куртку и т. д. с **левого** рукава, ждите неприятностей. (If you start putting on a shirt, jacket, etc. with your **left** sleeve, **expect trouble**). Если вы перед выходом на улицу надеваете любую одежду с **левой** стороны, у вас будут проблемы. (If you're going somewhere and you wear any of your clothes on your **left** side, you're **in trouble**). Жених и невеста кладут деньги в туфли в первый день свадьбы: как правило, жених кладёт их под обе пятки, невеста — только под **левую** пятку. (The bride and groom put money in their shoes on the first wedding day: as a rule, the groom puts it under both heels, the bride only under the **left** heel). Putting a coin in the shoe symbolizes a desire for fame and fortune and wishes the groom «to walk on money all his life». The coin also acts as a talisman placed to the **left** of the unlucky bride to protect the vulnerable bride. Если споткнулся на **правую** ногу, если исполнилось **чётное** число лет от роду — к счастью; если же споткнулся на **левую** ногу, если исполнилось **нечётное** число лет от роду — к несчастью. (Who stumbles on their **right** foot, who has an even number birthday — **good luck**; who stumbles on their **left** foot, whose birthday is an **odd** number — **bad luck**). Для молодой девушки ударить что-то **правым** локтем — значит любимый вспомнил о ней. (For a young girl to hit something with her **right** elbow is a lover's recollection). Курам скармливают гречку из **правого** рукава, чтобы они не переставали нестись. (The hens are fed buckwheat from the **right** arm to lay earlier).

Most of these units, which inform people about omens, are modelled asymmetrically in the order in which the conceptual concepts of *left* and *right* are presented: in the first position they name what belongs to the *right*, and in the second, final position, what belongs to the *left*. The paroemias naming omens reflect positive or negative meanings, contrasting *left* and *right* sides of the same event occurring, for example, on the same part of the body: **Левой** рукой мосола (кость) держи, а в **правой** руке плеть кажи. (Hold the bone with your **left** hand and the whip in your **right** hand). Правая бровь свербит — хвалят, левая — бранят. (**Right** eyebrow itches — praise, **left** eyebrow — scolding).

Правая нога в дороге озябнет раньше левой — к добру. (The **right** foot gets cold before the **left** — good for you). **Правое ухо горит** — хвалят или **правое** говорят, **левое** — напраслину. (The **right** ear burns — praise, the **left** — vilification). **Левый глаз к слезам свербит, правый** — на любого глядеть. (If somebody's **left** eye itches, there will be tears, if the **right** one, his owner will see a darling). **Правый глаз чешется** — радоваться; **левый** — плакать. (The **right** eye itches — to rejoice; the **left** eye — to cry). **Правый глаз чешется к смеху, левый** — к слезам. (The **right** eye itches for laughter, the **left** for tears). **В правом ухе звенит** — к добрым вестям, в **левом** — к худым. (Ringing in the **right** ear for good news, in the **left** ear for bad news). **В правом ухе звенит** — добрый помин; в **левом** — худой. (Ringing in the **right** ear — a good memorial; in the **left** — a bad one). **В правом ухе звенит** — к теплу, в **левом** — к холоду. (Ringing in the **right** ear for warmth, in the **left** for cold). **Если левое ухо горит (жарко ему)** — плохое о тебе говорят, **правое** — хорошее. (If your **left** ear burns (it's hot) — somebody said bad things about you, your **right** ear — good things). **Правая бровь чешется** — кланяться мужчине, **левая** — женщине. (The **right** eyebrow itching is to bow to a man, the **left** eyebrow to a woman).

It is worth noting that when these omens are oriented towards «graceful» body parts (hands, ears, eyes, eyebrows), the **right** usually has positive connotations and the **left** has negative connotations. When the place of these omens is «vulgar» body parts (e.g. buttocks), the **left** one, on the contrary, has positive connotations and is evaluated positively, while the **right** one is evaluated negatively. For example: **Правая ягодица чешется** — к болезни и печали, **левая** — к корысти. (The **right** buttock itching is for sickness and sorrow, the **left** for self-interest). A similar thing is observed in regional paroemias with the word *foot*. For example, in the Nizhny Novgorod region: **Обувать прежде правую ногу** — зубы будут болеть. (Shoe your **right** foot first — your teeth will hurt).

5. Exhortations, advice, generalised formulas of behaviour. In this group we observe a clear line of direction away from negative qualities, emotions and actions of the object of exhortation and advice towards positive connotations and assessments. All positive things apply to the concept of the **right**. There is an asymmetry of **right** and **left** assessments. For example: **Право ходить** — душой не кривить. (To live by the **law** means not to prevaricate). **Ходи право, гляди Bravo!** (Live by the **law**, and you will look at everything with confidence). **Иди право, правым путём.** (Going the **right** way). **Право, только гляди прямо.** (**Right**, just look straight ahead). **Дракою прав не будешь.** (Fighting won't make you **right**). **Бранью праву не быть.** (Scolding will not achieve the **truth**). **Если ты прав, то не обязательно говорить громко.** (If you're **right**, you don't have to talk loudly). **Кто за правое дело стоит, тот всегда победит.** (Who defends the **truth** will always win). **Молчаньем прав не будешь** (Silence won't make you **right**).

6. Generalised formulas for assessing justice. This group of paroemias correlates with the first group, as it always relies on judgments about right or wrong. As in the units of the fifth group, here the **right** correlates with positive assessments, while the **left** correlates with negative ones. There is an axiological asymmetry. For example: **Правое дело** — правдивое, справедливое, законное. (**Righteousness** — truthful, just, lawful). **Виноватого оправить, правого обвинить, надо бить.** (Those who **justify** the guilty and punish the **right** should be punished). **Не всякий судит по праву, иной и по нраву.** (Not everyone judges by **law**, others by conscience, tradition or personal conviction). **Суд правый кривого дела не выправит** (а кривой суд правое скривит). (The **right** court will not **straighten** a crooked case (and a crooked court will twist the **right** one)). **Правый суд не остуда.** (A **fair** trial does not reassure). **Умная пословица о праве** — Сперва рассуди, а потом осуди. (Clever proverb about **law** — First understand, and then judge). **Бывает и виноватый прав.** (Sometimes the culprit is **right**). **Кто пораней, тот и поправей.** (Who is first is **right**). **Выворачивать на левую сторону.** (Forcing someone to confess everything without concealment).

It follows from the above analysis that in 90 % of the Russian fixed word-combinations and paroemias the **right** is assessed positively in 90 % of cases (53 units) and negatively in only 10 % of cases (6 units). The **left** is assessed negatively in 91 % of cases (29 units), and positively in 9 % of cases (3 units). In particular, **right** is a symbol of good luck, while **left** means bad luck, bad omen. This asymmetry of assessments is largely related to the original meanings of the words **left** and **right**, as well as to the cult traditions of the Slavs.

Of the 62 selected Chinese fixed word-combinations and paroemias containing the characters 左 / **left** and 右 / **right**, 55 contain 左 / **left**, 44 contain 右 / **right**, and 42 units contain both concepts. Most of these fixed word-combinations and paroemias are derived from ancient texts. All of them can be divided into six groups according to their discursive meaning and sphere of functioning.

1. Assessment of the location of a person or object from a spatial feature. All units in this group of phraseological units are characterised by the transfer of meanings of directions 左 / **left** and 右 / **right**, and the emotional connotation is more evident. For example: 1) 水置座右. — In ancient China, people used to put valuable paintings and calligraphy on the right side of their chair. If you put 水 / **water** in this place, it shows that your mind is like water without greed and are able to be content. This paremia indicates a person's ability to be content. 2) 错臂左衽; 披发左衽 — walking around with loose hair and wearing left-scented clothes (a custom of non-Chinese tribes). 披发 and 左衽 are the attire of eth-

nic minorities. The character 衿 denotes the lapel of the garment. The left front lapel covers the right armpit lapel, covering the right lap from the inside, i.e. it is the right lap and the opposite is the left lap. In ancient times, the lapels of Hanbok (traditional Chinese clothing) were placed on the right side. Thus, 左衽 ethnic minorities outside the Central Plains mean «backward» and «uncivilised». 3) 虚左以待 — Indicates to wait on someone with an empty seat to show respect to the guest. Warfare before the Han dynasty was mainly fought in chariots, with three men standing sideways on a chariot, except for the chariot of a monarch or commander-in-chief. In their chariots the honourable man was on the left. The reason for this was mainly that the man in the middle usually rode with the whip in his right hand, which caused some disturbance to the man on the right. The left position, on the other hand, was relatively calm, hence the fixed word-combination used to express respect.

There are other fixed word-combinations with similarly strong emotional and evaluative connotations: 无出其右; 左券之操 (稳操左券、可操左券、如持左券); 江左夷吾, where — 江左 refers to the area east of the Yangtze River; 夷吾 refers to Guan Zhong, a wise Qi minister during the Spring and Autumn periods, and is now used figuratively to refer to someone who can help the country, save people, that is, perform heroic deeds and under.

2. Assessment of a person by his qualities and characteristics. In this group, the fixed word-combinations 左 / *left* and/or 右 / *right* are used in connection with a surname or in combination with a body part to denote a person by their inherent qualities and characteristics, condition, and style of doing something. For example:

左家娇女 — A beautiful pretty girl.

情同羊左 (羊左之交) — Deep friendships.

强宗右姓 — The surname 右 / *You* belongs to a wealthy and influential family.

Left and *right* in these kinds of units refer to the meaning of the surname.

Thus, 左膀右臂, where 膀 means «shoulder»; 臂 means «hand». (*The left shoulder — the right hand*).

In general, this phraseology positively evaluates a person by his qualities of a capable helper.

In this group we also include persistent combinations: 如左右手; 左提右挈 (左挈右提); 左书右息; 左支右调.

3. Assessment of the generalised meaning of the equivalence of the participants in an event and the events themselves. This group of fixed word-combinations and paremias most often has the model: «左 A 右 B». The main meaning they convey is that of equivalence, which is most often reduced to conveying the meaning of «The left side as well as the right side...» or «Both this and that...». The meaning of this and that. *Left* and *right* in these idioms are deprived of their orientational spatial meaning and are mostly used figuratively to express a general meaning. For example:

左邻右舍 (左邻右里) — *Neighbours on the left and right* — The general location of neighbours, but in speech this idiom serves as a metaphor for other concepts that are close to each other, i.e. this unit conveys a generalised meaning of the proximity of objects or people in space.

左旋右抽 — *On the left a soldier turns the battle chariot, on the right another soldier kills the enemy with his sword*. Denotes that the army is bravely and successfully defeating its enemies on the battlefield.

There are other phraseological units based on this model and conveying a generalised spatial meaning with different assessments of events: 左冲右突; 左文右武; 左宜右直; 左宜右有; 左支右拙 (左右枝梧、左支右梧、左支右吾); 左萦右拂; 左推右挡; 左右逢源 (左右逢原); 左顾右盼; 右翦左屠; 左右为难; 左躲右闪; 左对孺子, 右顾稚子; 左耳进, 右耳出; 顾左右而言他 (左言他顾); 左右两难; 不左右袒; 左手画圆, 右手画方。

4. The repetition of actions and the multiplicity of things. This group of fixed word-combinations and paroemias is also formed according to the model: «左A 右B», but differs slightly from the third group in that the general meaning of the idiom is a repetition of an action or number of things. For example: 左思右想 — Reflecting on many different things, actions, events; thinking about several options, aspects. 左图右史 — Lots of books in the room. There are also similar units: 左拥右抱; 左右开弓; 左史右经; 左来右去; 左顾右盼.

5. Assessment of incorrect. For example: 1) 左道旁门 (旁门左道) — Once used to refer to witchcraft, but now is talk about the unrighteous way of dealing with a problem. 2) 意见相左 — About those whose views, opinions differ. 3) 左建外易 — About a person who, by deceitful and illegal means, establishes his power, changes the laws of the state (usually for the worse).

6. Exhortations, advice, generalised formulas of behaviour. As in Russian, Chinese also has paroemias containing the words *left* and *right* or their synonyms to reveal assessments in the form of omens, advice, generalised formulas of behaviour, but they are much fewer than in Russian. Emotional connotations are also evident. For example: 左手不托右手 — Keep your money to yourself and don't entrust it to people close to you. 左眼跳财, 右眼跳灾 — The left eye twitches for riches, the right eye for trouble.

Conclusions. Thus, as a result of the study carried out, 62 Chinese and 74 Russian phraseological units (fixed word-combinations and paroemias) were selected from dictionaries, which differ significantly in their content. Out of the 74 units in Russian, 32 contain the word «left» or words derived from it, 59 contain «right», and 17 units of the total number contain both words or words derived from them.

At the same time, of the 62 units in Chinese, 55 contain 左 / *left*, 44 contain 右 / *right*, and 42 contain both characters (concepts). Both Russian and Chinese phraseological units were classified according to their discursive meanings and spheres of functioning and categorized into six groups. However, the cognitive asymmetry of perception and functioning of the concepts 左 / *left* and 右 / *right* in the Chinese and Russian language worldviews is manifested not only in the structure of units and the degree of participation in them of the exponent of one or both concepts, but also in the evaluative characteristics of qualities, actions, judgments, emotions, beliefs of a person, his participation in this or that event, location in a certain place, his social position. In addition, there are both common and different spheres of human existence in which the assessment of the right and the left takes place.

In Russian, the conceptual binary opposition of *left* and *right* within phraseological expressions correlates with the conceptual binary opposition of *evil* and *good*. In the Russian language worldview, the right is associated with the idea of luck, correctness, and the left with failure, mistake, bad. In the religious consciousness of the Russians, the person behind the right shoulder has a good spirit-guardian, and behind the left shoulder — an evil spirit-discuser. 91 % of assessments of everything associated with the left in Russian phraseological phrases are assessed negatively (connotations of derogatory, alien, strange, hostile, dangerous, erroneous and evil), while 90 % of assessments of the right are positive (correct, stable, respectful, praiseworthy and good). In the Old Russian period *left* and *right* had meanings different from the modern ones, they denoted directions, not sides. The sides were denoted by the words *шуйй* — *left*; *десный* — *right*. Their original meanings influenced the praise and criticism of «left» and «right» in the later period.

In Chinese, the conceptual binary opposition 左 (*left*) and 右 (*right*) is present simultaneously within 49 % of phraseological units, performing the function of unifying the opposites rather than the axiological function of unambiguous positive or negative assessment. These units are modelled on the formula: «左A右B». In most cases, 右 and 左 are opposed and appear in figurative metaphorical meanings. In the Chinese language worldview, 右 (*right*) is evaluated positively and 左 (*left*) is evaluated negatively, if they characterize anything related to administrative, official, social-status discourse, the sphere of literature and art and some other spheres. If something related to military or transport discourse is evaluated, the *left* one is used to evaluate positively and the *right* one to evaluate negatively. Another peculiarity of the Chinese language is the use of the surname opposition 左 / *left* and 右 / *right* in the phraseology to evaluate a person or an event.

Prospective in the study of this topic is further search for extra-linguistic reasons for this significant axiological imbalance of *left* and *right* in the Chinese and Russian language worldviews.

References I

1. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Искусство, 1984. 350 с.
2. Даль В. И. Пословицы и поговорки русского народа. URL : <http://rus-yaz.niv.ru/doc/proverbs-dal/index-tema.htm/> (date of access: дата обращения: 4.10.2022).
3. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. URL : <https://slovardalja.net/> (date of access: 4.10.2022).
4. Иванов Вяч. Вс. Чёт и нечет : Асимметрия мозга и знаковых систем. Москва : Сов. радио, 1978. 185 с. URL : <https://gtmarket.ru/library/basis/6567/6568?ysclid=laz40qr4jh993044286/> (date of access: 5.10.2022).
5. Карасик В. И. О категориях лингвокультурологии. *Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности* : Сб. науч. тр. Волгоград : Перемена, 2001. С. 3–16.
6. Качуренко Р., Качуренко С. «Правый — левый» в народной традиции и обрядовой практике. *Вера предков* : газета. 2011. № 6 (22). URL: <http://www.verapredkov.info/174mmirovozzr/mkultura/rodolad222/> (date of access: 3.10.2022).
7. Киселёва И. В. Левый и правый в русской языковой картине мира : дис. ... канд. филол. н.: 10.02.01. Москва, 2012. 196 с.
8. Колесов В. В. История русского языка в рассказах. Санкт-Петербург : Азбука-классика Авалонъ, 2005. 224 с.
9. Леви-Стросс К. Мифологии : в 4 т. / пер. с фр. З. А. Сокулер, К. З. Аюпян. Москва — Санкт-Петербург : Университетская книга : Культурная инициатива, 2000. Т. 1. Сырое и приготовленное. 399 с.
10. Малый академический словарь / под ред. А. П. Евгеньевой. URL: <http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp/> (date of access: 2.10.2022).
11. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика. 3-е изд., перераб. и доп. Минск : ТетраСистемс, 2008. 272 с.
12. Мокшенин В. М., Никитина Т. Г. Большой словарь русских поговорок. Москва : Олма Медиа Групп, 2007. 785 с.
13. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. 4-е изд., доп. Москва : ООО «А ТЕМП», 2006. 944 с.
14. Рехельс Т. Правое и левое. *Проза.ру*. URL : <https://proza.ru/2012/01/19/588?ysclid=lazm5evvrc947463048/> (date of access: 30.09.2022).
15. Степанов Е. Н., Ма Синьюэ. Русская и китайская «гардеробная» фразеология: лингвокультурологический и сопоставительный аспекты. *Мова* : науково-теоретичний часопис з мовознавства. Одеса : Астропринт, 2020. № 34. С. 67–75. DOI : 10.18524/2307–4558.2020.34.219519.
16. Степанов Е. Н., Ма Синьюэ. Лингвокультурное своеобразие русских и китайских фразеологизмов с прагматонимами. *Мова* : науково-теоретичний часопис з мовознавства. Одеса : Астропринт, 2021. № 36. С. 22–28. DOI : 10.18524/2307–4558.2021.36.249728.

17. Трубецкой Н. С. Основы фонологии / пер. с нем. А. А. Холодовича. Москва : Аспект Пресс, 2000. 352 с.
18. Фразеологический словарь русского литературного языка / сост. А. И. Фёдоров. Москва : Астрель, АСТ. 2008. 878 с.
19. 汉语大辞典 (Большой китайский словарь онлайн) [Электронный ресурс]. URL: <http://www.hyded.com/> (date of access: 5.10.2022).
20. 温端政 中国谚语大辞典 上海辞书出版社 2011年. 1371 页. [Уэнь, Дуань Чэн. Большой словарь китайских пословиц. Шанхай : Шанхайское словарное издательство. 2011. 1371 с.]

References II

1. Gurevich, A. Ya. (1984), *Categories of medieval culture*, 2nd ed., rev. and add. [*Kategorii srednevekovoy kul'tury*, 2-ye izd., ispr. i dop.], Iskusstvo Publishing House, Moscow, 350 p.
2. Dahl, V. I. (2022), *Proverbs and sayings of the Russian people* [*Poslovitsy i pogovorki russkogo naroda*], URL : <http://rus-yaz.niv.ru/doc/proverbs-dal/index-tema.htm/> (date of access: 10/04/2022).
3. Dahl, V. I. (2022), *Explanatory Dictionary of the Living Great Russian Language*: in 4 volumes [*Tolkovyy slovar' zhivogo velikorusskogo yazyka* : v 4 t.], URL : <https://slovardalja.net/> (accessed 10/04/2022).
4. Ivanov, Vyach. V's. (1978), *Even and odd : Asymmetry of the brain and sign systems* [*Chot i nechot : Asimmetriya mozga i znakovykh sistem*], Sovetskoye Radio Publishing House, Moscow, 185 p. URL : <https://gtmarket.ru/library/basis/6567/6568?ysclid=laz40qr4jh993044286/> (date of access : 10/05/2022).
5. Karasik, V. I. (2001), "On the categories of linguoculturology", *Linguistic personality : problems of communicative activity* : Collection of scientific works ["O kategoriakh lingvokul'turologii", *Yazykovaya lichnost': problemy kommunikativnoy deyatel'nosti* : Sb. nauch. tr.], Peremena Publishing House, Volgograd, pp. 3–16.
6. Kachurenko, R., Kachurenko, S. (2011), "«Right — Left» in folk tradition and ritual practice", *Faith of ancestors* : newspaper ["«Pravyy — levyy» v narodnoy traditsii i obryadovoy praktike", *Vera predkov* : gazeta], 2011, No. 6 (22). URL : <http://www.verapredkov.info/174mmirovozzr/mkultura/rodolad222/> (date of access: 10/03/2022).
7. Kiseleva, I. V. (2012), *Left and right in the Russian language picture of the world* : Thesis [*Levyy i pravyy v russkoy yazykovoy kartine mira* : dis. ... kand. filol. n. : 10.02.01], Moscow, 2012. 196 p.
8. Kolesov, V. V. (2005), *The history of the Russian language in stories* [*Istoriya russkogo yazyka v rasskazakh*], Azbuka-klassika Avalon Publishing House, St. Petersburg, 224 p.
9. Levi-Strauss, K. (2000), *Mythology* : in 4 volumes / transl. from Fr. by Z. A. Sokuler, K. Z. Akopyan [*Mifologiki : v 4 t.*], University Book : Cultural Initiative, Moscow–St. Petersburg, Vol. 1, *Raw and cooked* [*Syroye i prigotovlennoye*], 399 p.
10. *Small academic dictionary* (2022) [*Malyy akademicheskii slovar'*], A. P. Evgenieva (ed.), URL : <http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp/> (date of access : 10/02/2022).
11. Maslova, V. A. (2008), *Cognitive linguistics*, 3rd ed., rev. and add. [*Kognitivnaya lingvistika*, 3-ye izd., pererab. i dop.], TetraSystems Publishing House, Minsk, 272 p.
12. Mokienko, V. M., Nikitina, T. G. (2007), *Big dictionary of Russian proverbs* [*Bol'shoy slovar' russkikh pogovorok*], Olma Media Group, Moscow, 785 p.
13. Ozhegov, S. I., Shvedova, N. Yu. (2006), *Explanatory dictionary of the Russian language*, 4th ed., add. [*Tolkovyy slovar' russkogo yazyka*, 4-ye izd., dop.], LLC «A TEMP», Moscow, 944 p.
14. Rehel's, T. "Right and left", *Proza.ru* site ["Pravoye i levoe", *Proza.ru* : sayt], URL : <https://proza.ru/2012/01/19/588?ysclid=lazm5evvrc947463048/> (date of access: 09/30/2022).
15. Stepanov, Ie. N., Ma, Xinyue (2020), "Russian and Chinese "Garment" phraseology : linguocultural and comparative aspects", *Mova / Language* ["Russkaya i kitayskaya "garderobnaya" frazeologiya : lingvokulturologicheskiy i sopostavitel'nyy aspekty", *Mova*], Odessa I. I. Mechnikov National University, Astroprint Publishing House, Odessa, vol. 34, pp. 67–75. DOI : 10.18524/2307-4558.2020.34.219519.
16. Stepanov, Ie. N., Ma, Xinyue (2021), "Linguocultural features of Russian and Chinese phraseological units with pragmatonyms", *Mova / Language* ["Lingvokul'turnoye svoeobraziye Russkikh i kitayskikh frazeologizmov s pragmatonimami", *Mova*], Odessa I. I. Mechnikov National University, Astroprint Publishing House, Odessa, vol. 36, pp. 22–28. DOI : 10.18524/2307-4558.2021.36.249728.
17. Trubetskoy N. S. (2000), *Fundamentals of phonology*, transl. from Germ. by A. A. Kholodovich [*Osnovy fonologii*], Aspect Press, Moscow, 352 p.
18. *Phraseological dictionary of the Russian literary language* (2008) [*Frazeologicheskiy slovar' russkogo literaturnogo yazyka*], A. I. Fedorov (comp.), Astrel, AST Publishing House, 878 p.
19. *Big Chinese Dictionary Online* (2022) [*Hàn yǔ dà cí diǎn*], URL : <http://www.hyded.com/> (date of access: 10/05/2022).
20. Wen, Duan Cheng (2011), *A large dictionary of Chinese proverbs* [*Zhōng guó yàn yǔ dà cí diǎn*], Shanghai Dictionary Publishing House, Shanghai, 1371 p.

ЧЖАН Іжань,

магістрантка Інституту іноземних мов Хунаньського педагогічного університету; 36, Lushan Road, Yuelu District, Changsha, 410081, Китай; тел.: +86 19573124201; e-mail: 1129586092@qq.com;
ORCID ID: 0000-0003-1694-5722

СТЕПАНОВ Євгеній Миколайович,

доктор філологічних наук, професор Інституту іноземних мов Хунаньського педагогічного університету; 36, Lushan Road, Yuelu District, Changsha, 410081, Китай; тел.: +86 17570751005; e-mail: stepanov175@163.com;
ORCID ID: 0000-0002-5441-9822

АКСІОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛІВОГО І ПРАВОГО В РОСІЙСЬКИХ І КИТАЙСЬКИХ СТАЛИХ СЛОВСПОЛУЧЕННЯХ І ПРИСЛІВ'ЯХ

Анотація. *Метою* статті є виявлення культурної конотації та аксіологічної характеристики концептів «лівий» і «правий», які складають одну з універсальних бінарних опозицій, у російських і китайських сталих словосполученнях і пареміях задля визначення відмінностей між російською і китайською мовними картинами світу в когнітивній зоні присутності цих концептів. *Об'єктом* дослідження є російські та китайські сталі словосполучення і паремії з ключовими словами *лівий* і *правий*. *Предметом* дослідження є визначення спільних і відмінних рис у сприйнятті китайцями і росіянами традиційних у їхніх національних мовних картинах світу поглядів і звичок щодо використання вищеназваних концептів. У процесі дослідження було вжито процедури методів семантичного, конотативного, фразеологічного, лінгвокультурологічного, концептуального, когнітивного, зіставного та кількісного аналізу, а також описового методу. *Результатами* дослідження стало виявлення різних за структурою 74 російських і 62 китайських фразеологічних одиниць, які містять показники концептів «лівий» і «правий», їх класифікація за дискурсивним значенням, сферою функціонування, аксіологічними характеристиками, а також проведено зіставний аналіз лінгвокультурологічних засад використання в російській і китайській мовах. Зроблено *висновки* щодо асиметричності традиційного сприйняття та функціонування концептуальних значень *лівого* та *правого* в зіставлених мовах.

Ключові слова: концепт, лівий, правий, стале словосполучення, паремія, фразеологізм, аксіологічна характеристика, конотація, російська та китайська мови.

Статтю отримано 10.10.2022 р.

ПИТАННЯ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ МОВИ

DOI: 10.18524/2307-4558.2022.38.269912

УДК 81'243:[378.147+37.018.43]

СТРИЖНЬОВА Маріана Юрївна,

асистент кафедри іноземних мов математичних факультетів Київський національний університет імені Тараса Шевченка; вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, Україна; тел.: +38 0956570420; e-mail: maris@ukr.net; ORCID ID: 0000-0002-3088-8923

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОНЛАЙН І ОФЛАЙН НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ-ПРОГРАМІСТІВ

Анотація. Статтю присвячено порівняльному аналізу онлайн і офлайн навчання у викладанні іноземної мови студентам-програмістам 1-го курсу. **Мета** статті — аналіз успішності студентів під час дистанційного навчання у порівнянні з традиційною формою освіти та можливості їх поєднання у змішану форму. **Об'єктом** аналізу є річні екзаменаційні та залікові бали з англійської мови студентів спеціальності «Прикладне програмування» факультету інформаційних технологій КНУ імені Т. Шевченка. Не враховувались показники студентів, які під час дистанційного навчання були дуже часто відсутні на заняттях з технічних причин. **Предмет** дослідження — зміни успішності навчання вищезазначених студентів під час поєднання традиційної форми та дистанційного навчання за 2019–2020 навчальний рік та суто дистанційного навчання у 2020–2021 і 2021–2022 навчальних роках. Проаналізовано та порівняно успішність 73 студентів зазначеної спеціальності за вказані роки. У роботі використано **метод** порівняльного аналізу та описовий **метод**. **Результатом** дослідження є виявлення гарних показників успішності студентів при навчанні за змішаною формою та їх погіршення під час суто дистанційної форми. **Висновок:** змішана форма стає найактуальнішою за умови гармонійного й ефективного поєднання традиційної та дистанційної форм навчання. **Практична цінність** результатів дослідження полягає у можливості використання його результатів у вирішенні питань методики викладання іноземної мови у профільних та непрофільних закладах вищої освіти.

Ключові слова: змішана, традиційна та дистанційна форми навчання; успішність студентів; навчання іноземної мови у вищій школі.

Постановка проблеми. У складний час сьогодення, коли епідемії та війни перешкоджають стабільності освітнього процесу у багатьох країнах, все більш актуальним стає використання дистанційного навчання (онлайн). Дистанційна форма освіти має стрімкий та успішний розвиток, вона постійно вдосконалюється, особливо у вищій школі. Через зміни форм навчання постає питання про певну конкуренцію форм, чи можна зрівняти якість онлайн-навчання із традиційною формою освіти та повністю замінити останню.

Огляд попередніх досліджень. Проблеми сучасної дистанційної освіти вивчають Д. Антоначчі, О. А. Бабелюк, А. О. Буланкіна, Ч. Венкель, Л. М. Дегтярьова, Б. Демида, С. Дібартоло, Дж. Кінгслі, Г. Кірслі, М. Мур, А. І. Пенчева, Є. М. Степанов, С. Є. Степанова та ін.; поєднання традиційного та дистанційного навчання досліджують С. С. Пашковська, О. К. Прилуцький, С. А. Проскурня, Н. В. Ройко, В. І. Староста, І. І. Старченко, Б. М. Филенко і деякі інші фахівці.

На думку М. Мура та Г. Кірслі, система дистанційної освіти містить такі підсистеми: викладання та навчання, розробку курсів і програм, технологічну інфраструктуру, інституціональне управління та політику [9]. Л. М. Дегтярьова та А. О. Буланкіна вважають, що використання інформаційно-комунікаційних технологій об'єднує в єдине ціле процес вивчення, закріплення та контролю навчального матеріалу, на відміну від традиційного навчання, де вони є самостійними формами. У такий спосіб можна економити навчальний час. Викладач створює умови для розвитку внутрішньої самостійності — розмірковування, виявлення мети й цінностей у навчанні [1, с. 278–279]. Представляючи самостійні завдання, студенти використовують навички, здобуті під час вивчення теоретичних і практичних навчальних дисциплін, зокрема розвивають свою комунікативність. Пізнавальну діяльність організують через «моделювання типових професійних ситуацій за допомогою мультимедійних технологій, застосування одержаних знань у наукових дослідженнях, умінь і навичок, автоматизованого контролю результатів навчання, здійснення зворотного зв'язку, розвитку творчого мислення» [1, с. 282–283]. Тому, як зазначає Є. М. Степанов, потрібно створювати інтерактивні електронні учбові комплекси і посібники нового покоління, зокрема на основі методик моделювання і трансформації мовних систем і мовленнєвих ситуацій із використанням штучного інтелекту та «віртуальних світів» у навчанні. [5, с. 36].

Формулювання завдань. Мета статті — аналіз успішності студентів під час дистанційного навчання у порівнянні з традиційною формою освіти та виявлення можливостей їх поєднання у змішану форму. Об'єктом аналізу є річні екзаменаційні та залікові результати контролю з англійської мови студентів 1-го курсу спеціальності «Прикладне програмування» факультету інформаційних технологій КНУ імені Тараса Шевченка. Предмет дослідження — зміни в успішності навчання вищезазначених студентів під час поєднання традиційної форми та дистанційного навчання за 2019–2020 та суто дистанційного навчання у 2020 – 2021 та 2021–2022 навчальних роках (н. р.).

Виклад основного матеріалу. Характерними рисами традиційного навчання у ВНЗ є надання інформації з боку викладача «в усній або письмовій формі», відсутність асинхронної взаємодії між викладачем і студентом, а також невикористання інформаційно-комунікаційних технологій [4, с. 265]. Основною формою реалізації такого виду навчання на заняттях з іноземної мови є очне практичне заняття в аудиторії.

Згідно з «Положенням про дистанційне навчання» МОН України від 25.04.2013 № 466, дистанційне навчання визначено як «індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається», головним чином, «за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій» та «передбачає можливість отримання випускниками документів державного зразка про відповідний освітній або освітньо-кваліфікаційний рівень» [3]. Для забезпечення дистанційного навчання використовують інтернет-технології, що дають змогу інтерактивно взаємодіяти викладачу зі здобувачем освіти під час відеоконференцій, доступу до освітніх матеріалів у вигляді мультимедійних презентацій, відеороликів, ілюстративних матеріалів [2, с. 4].

Дистанційне навчання під час карантину та військового стану викладачі кафедри іноземних мов математичних факультетів ННІФ КНУ імені Тараса Шевченка, зокрема авторка цієї статті, здебільшого проводять за допомогою двох онлайн-платформ: Zoom і Google classroom — уже третій рік поспіль. Під час відеоконференцій за допомогою платформи Zoom науково-педагогічні працівники проводили викладання лексико-граматичних спеціалізованих тем з використанням мультимедійних презентацій, профільних підручників, таблиць та інших наукових матеріалів. Звичайно, всі викладачі працюють із увімкненими камерами, що сприяє самодисципліні й активізації роботи зацікавлених студентів. Після представлення теми відбувається обговорення навчального матеріалу, виконання вправ із закріплення лексики та граматики, студенти мають переказувати тему на наступному занятті. Свої домашні завдання здобувачі освіти завантажують у форматі відповіді на завдання, створене викладачем на платформі Google classroom для конкретної групи. Крім перевірки домашніх завдань, студенти проходять і проміжний семестровий контроль у вигляді тестових завдань. Онлайн навчання дає змогу економити значні обсяги часу та матеріальних витрат (на підручники, транспорт, житло для деяких учасників начального процесу). В умовах перебоїв із енергопостачанням до закладів освіти більша частина студентів має комфортніші умови для занять удома, або перебуваючи за кордоном. Деякі батьки хочуть отримувати доступ до журналу оцінок та відвідувань і отримують його, допомагаючи організації навчання першокурсників. Що стосується відносин зі студентами своєї та інших груп, то вони дуже обмежені. Мережевий булінг (якщо він кимось застосовується) завжди можна припинити, заблокувавши кривдника в соціальних мережах або в телефоні.

Проте, на жаль, не завжди вдається індивідуалізувати це навчання для кожного, як це рекомендує закон про освіту. Для виконання цього положення закону, як показує практика, на початку першого курсу викладач має заохочувати студентів до виконання творчих завдань, аби краще дізнатися про зацікавленість кожного студента, познайомитися із кожним з них, правильно оцінити здібності та навчальні прагнення. Без таких дидактичних дій навчання формалізується. Зазвичай, у студентів I курсу заняття з іноземної мови два рази на тиждень. Здебільшого, студенти здійснюють зв'язок із викладачем в асинхронному режимі, зокрема виконують і надсилають виконані завдання електронною поштою або на платформу Google classroom. Аналіз поведінки першокурсників на відеоконференціях під час занять свідчить про те, що їм бракує спілкування, бо вони використовують ситуацію візуального контакту для спілкування через чат або за допомогою СМС. Отже, спілкування поза відеоконференцій їм не вистачає або вони ним не задоволені. Зазначимо, що спілкування під час онлайн занять, здебільшого, мало стосується самого заняття, відволікаючи студентів від виконання безпосередніх завдань викладача на занятті. Уже з першого місяця занять виявляється певна група студентів, яким бракує відповідального ставлення до відвідування онлайн-занять або повноцінної роботи на занятті, якщо вони на нього приходять. Серед недоліків — пропуски, запізнення, робота з вимкненими камерами. Це позбавляє викладача сповна контролювати діяльність студента, у тому числі під час заняття, та моделювати його поведінку, як це відбувається під час традиційних занять. Зменшується якість роботи студента на занятті також через те, що деякі студенти відходять від робочих місць без попередження або навіть виходять на певний час із відеоконференції. При усному опитуванні та письмовому контролі вони можуть користуватися прихованими навчальними матеріалами, що спотворює справжні результати підготовки, утруднюючи викладачеві виставлення

об'єктивної оцінки [8]. Отже, відсутність прямого контакту між студентами і викладачем призводить до певного зниження мотивації студентів у навчанні.

Натомість в офлайн режимі відбувається живий контакт з педагогом, захоплення його уміннями, знаннями. Виникає довіра до нього, швидше стверджується його авторитет. Психологія особистого контакту студента і педагога на очному занятті значно розширює можливості створення інтересу, ефекту присутності, що, безперечно, є переважною формою навчання. Візуальні можливості на занятті офлайн теж є більшими, оскільки педагог може відразу коригувати написане студентом і спостерігати за тим, щоб він працював чесно, не користуючись додатковим матеріалом. Певну роль відіграє часовий чинник, оскільки немає затримок підключення до відеоконференції та відключення від неї. Живий візуальний контакт має особливе значення у вивченні усного мовлення, де потрібно точно наслідувати комунікативні стратегії, а також правильну артикуляцію, інтонування, вимову в нерідному мовленні. Високоякісне сприйняття міміки викладача, відтінків його вимови можливе лише при особистому контакті, а передача онлайн може спотворити їх, наприклад, через неякісне обладнання або зв'язок. Особистий контакт студента з авторитетним для нього педагогом має створювати відчуття захоплення, що природньо сприяє гарній мотивації. Отже, в цьому процесі неабияке значення має особистість педагога, його професійна майстерність, здібність залишати у студента відчуття задоволення від отриманих знань і навичок володіння іноземною мовою. Під час проведення лише дистанційних занять образ викладача може механізуватися, знеособлюватися.

Щоб відслідкувати зміни у результатах навчання за різними формами, проаналізуємо результати сесій студентів за 2019–2022 навчальні роки. Середній екзаменаційний бал студентів групи ПП-12 (1 курс) за 2019–2020 н. р. склав 87,5 балів. Цього року студенти вчилися півроку (6 місяців) за традиційною формою навчання і ще близько 3 місяців дистанційно. Під час першого півріччя як викладач я налагодила гарні контакти із групою та мотивувала її до активної пізнавальної діяльності на заняттях і під час самостійної роботи. Кожного разу перевіряла готовність до занять, зокрема виконані завдання, перешкоджала відволіканню від навчання під час пари, організовувала комунікативну взаємодію між студентами та вчила бути уважними до відповідей інших студентів групи. Тому вже під час дистанційного навчання студенти відповідально ставилися до відвідування онлайн-занять і, здебільшого, вчасно завантажували свої роботи на платформу Google Classroom.

Аналіз успішності студентів групи ПП-12 (1 курс) показав, що середній бал за перший семестр 2020–2021 н. р. склав 81 бал, а за другий — 86 балів, що є нижчим, ніж за попередній навчальний рік. Студентам було важко увійти в режим нової форми навчання і тому більшість змогла досягнути належного рівня адаптації до дистанційного навчання лише наприкінці року, щоб отримати найвищі бали. Для викладача існувала проблема формування мотивації в дистанційному режимі. Майже третина студентів не завжди відвідувала заняття, така ж кількість студентів невчасно подавала домашні завдання. Отже, ці студенти не засвоїли на належному рівні навчальний матеріал.

У 2021–2022 рр. ситуація із успішністю студентів ПП-11 (1 курс) покращилась: за перший семестр середній бал склав 87 балів, а за другий — майже 90 балів у середньому. Студенти вже мали досвід дистанційного навчання в школі, тому їм було легше пристосуватися до такої ж форми в університеті. На початку року було проведено ознайомчий період близько 2 тижнів офлайн навчання. Це допомогло студентам познайомитися із викладачем англійської мови та налагодити позитивні робочі стосунки на певному рівні. Протягом наступних місяців вони, здебільшого, відвідували всі заняття, активно відповідали та вчасно відправляли свої домашні завдання. Після початку війни, нажаль, у деяких студентів виникали технічні проблеми із підключенням до відеоконференцій, однак вони відповідально намагалися їх усунути та брати участь у заняттях. Додатковою мотивацією для одних було перебування за кордоном в англійськомовному середовищі, для інших — спосіб відволіктися від важкого військового часу, а для багатьох — патріотична налаштованість стати освіченим спеціалістом високого класу у своїй країні.

Висновки. Навчання онлайн має переваги в тому, що воно дає змогу здобувати освіту людям, які не можуть отримувати очне навчання через фізичну неможливість відвідувати університет (через стан здоров'я або зовнішню небезпеку). Сучасні технічні можливості різних освітніх платформ надають можливість демонструвати документи із складним форматкуванням та різні медійні матеріали. Надання самостійних завдань дистанційно, звичайно, зменшує зусилля викладача щодо їх підготовки та полегшує перевірку робіт студентів. При правильній організації учасники освітнього процесу можуть також економити час і матеріальні витрати, які можуть бути значними при традиційній формі занять. Проте недоліками онлайн-навчання є труднощі із функціонуванням технічного устаткування або Інтернету, безвідповідальне ставлення значної частини студентів до відвідування занять і вчасного подання домашніх завдань. Цьому заважає також механізоване сприйняття викладача як далекого поблажливого педагога, що не може багато вимагати від них через їх регулярні труднощі в організації навчання. Отже, викладач має докладати більше зусиль для підвищення мотивації навчання у таких студентів. Академічні показники свідчать, що успішність студентів-математиків з іноземної мови під час суцільного дистанційного навчання знижується у порівнянні з аналогічним періодом попереднього навчального року зі змішаною формою навчання. Натомість при змішаній формі навчання переважна більшість студентів старанніше ставиться до виконання своїх учбових

обов'язків, маючи налагоджений особистий контакт і позитивний досвід безпосереднього живого спілкування із викладачем. Отже, доцільно знайти компромісний варіант у змішаній формі навчання іноземної мови із переважним використанням традиційної форми для практичних занять у студентів молодших курсів, адже саме на початку поглибленого вивчення ними мови краще отримувати мовленнєві навички в реальному форматі занять.

Перспективою подальшого дослідження є глибоке вивчення впливу різних факторів на навчання здобувачів освіти та врахування цих факторів у вдосконаленні змішаного навчання іноземних мов.

Л і т е р а т у р а

1. Дегтярєва Л. М., Буланкіна А. О. Активна форма навчального процесу з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. Сєвєродонецьк, 2021. 2 (340). Ч. 2 (Черв. 2021). С. 277–286.
2. Деміда Б., Сагайдак С., Копил І. Системи дистанційного навчання: огляд, аналіз, вибір. *Комп'ютерні науки та інформаційні технології: зб. наук. праць. Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2011. № 694. С. 98–107.
3. «Положення про дистанційне навчання» МОН України від 25.04.2013 № 466. URL : https://osvita.ua/legislation/Dist_osv/2999/
4. Староста В. І. Очна та заочна форма здобуття освіти у контексті використання традиційного, змішаного та дистанційного навчання: погляди студентів, аспірантів, викладачів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Педагогіка. Соціальна робота*. 2022. Вип. 1 (50). С. 264–268.
5. Степанов Е. Н., Степанова С. Е. Перспективи новітніх технологій онлайн-обучення іноземними мовами. *Сучасні проблеми методики викладання мов та навчання іноземців у закладах вищої освіти: колективна монографія*. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2022. С. 26–41.
6. Степанов Е. Н. Исследовательские векторы современной онлайн-технологизации процесса обучения иностранным языкам. *Актуальні питання лінгвістики та методики викладання іноземних мов : зб. матеріалів VIII міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті доктора педагогічних наук, професора В. Л. Скалкина (12 квітня 2022 року)*. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2022. С. 264–269. ISBN 978–617–7768–33–2.
7. Степанов Е. Н. Дистанційне онлайн-навчання іноземних мов як актуальна проблема. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : ОНУ, 2022. Вип. 29. С. 239–257.
8. Филенко Б. М., Ройко Н. В., Старченко І. І., Проскурня С. А., Прилуцький О. К. Порівняльний аналіз успішності студентів під час дистанційного навчання і традиційної форми освіти. *Актуальні проблеми сучасної медицини : Вісник української медичної стоматологічної академії*. 2020. № 3 (71). С. 245–248.
9. Moore M. G., Kearsley G. Distance education: a systems view of online learning. Belmont, CA : Wadsworth Cengage Learning, 2012. 361 p.

М а т е р і а л и д о с л і д ж е н н я

10. Відомості екзаменаційних та залікових сесій студентів 1 курсу спеціальності «Прикладне програмування» факультету інформаційних технологій КНУ ім. Т. Шевченка за 2019–2022 навч. роки.

R e f e r e n c e s

1. Dehtyar'ova, L. M., Bulankina, A. O. (2021), "Active form of teaching process using informational and communicative technologies", *Bulletin of Taras Shevchenko Lugansk state university. Pedagogical sciences* ["Aktivna forma navchal'nogo protsesu z vykorystannyam informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy", *Visnyk Lugans'koho natsional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedagogichni nauki*], 2 (340), part 2, pp. 277–286.
2. Demyda, B., Sahaydak, S., Kopyl, I. (2011), "Systems of distance learning: review, analysis, selection", *Computer sciences and information technologies: collection of scientific works. Bulletin of National university "Lviv Polytechnics"* [Sistemi distantsiinogo navchannya: oglyad, analiz, vibir, Kompyuterni nauki ta informatsiini tekhnologii: zb. nauk. prats. Visnyk Natsional'nogo universitetu «Lvivska politekhnika»]. Lviv Polytechnics Press, Lviv, № 694, pp. 98–107.
3. "Statement on distance learning" of the Ministry of education of Ukraine № 466, 25.04.2013 [Polozhennya pro distantsiynе navchannya MON Ukrayiny vid 25.04.2013 № 466], URL : https://osvita.ua/legislation/Dist_osv/2999/
4. Starosta, V. I. (2022), "Intramural and extramural forms of getting an education in the context of usage the traditional, mixed and distance learning : views of students, postgraduate students, teachers", *Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Pedagogy. Social work* ["Ochna ta zaочna forma zdobuttya osvity u konteksti vykorystannya tradytsiynoho, zmishanoho ta dystantsiynoho navchannya : poglyady studentiv, aspirantiv, vykladachiv", *Naukovyy visnyk Uzhgorod'skoho universytetu, Pedagogika. Sotsial'na robota*], Issue 1 (50), pp. 264–268.
5. Stepanov, Ie. N., Stepanova, S. Ie. (2022), "Prospectives of newest technologies of online-teaching foreign languages", *Contemporary problems of teaching languages methodics and studying of foreigners in high education institutions: collective monograph* ["Perspektivy noveyshikh tekhnolohiy onlayn-obucheniya inostrannym yazykam", *Suchasni problemy metodyky vykladannya mov ta navchannya inozemtsiv u zakladakh vyshchoyi osvity : kolektyvna monohrafiya*], Odessa I. I. Mechnikov National University, Odessa, pp. 26–41.
6. Stepanov, Ie. N. (2022), "Research vectors of modern online technologization of the process of teaching foreign languages", *Actual Issues of Linguistics and Methods of Teaching Foreign Languages : the 8th international scientific and practical conference, dedicated to the memory of the Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Vladimir Skalkin (April, 12, 2022) : The Collection of Conference Proceedings* ["Issledovatel'skiye vektory sovremennoy onlayn-tekhnologizatsii protsessа obucheniya inostrannym yazykam", *Aktual'ni pytannya lnhvistyky ta metodyky vykladannya inozemnykh*

mov : zb. materialiv 8 mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysvyachenoyi pam'yati doktora pedahohichnykh nauk, professora V. L. Skalkina (12 kvitnya 2022 roku)], Odessa I. I. Mechnikov National University, Odessa, pp. 264–269.

7. Stepanov, Ie. M. (2022), “Distance online learning of foreign languages as an urgent problem”, *Opera in linguistica ukrainiana* [“Dystantsiynе onlayn-navchannya inozemnykh mov yak aktualna problema”, *Zapysky z ukraiyinskoho movoznavstva*], Odessa I. I. Mechnikov National University, Odessa, vol. 29, pp. 239–257.

8. Fylenko, B. M., Royko, N. V., Starchenko, I. I., Proskurnya, S. A., Priluts'kyi, O. K. (2020), “Comparative analysis of students' academic success during distance learning and traditional form of education”, *Actual problems of contemporary medicine: Bulletin of Ukrainian medical stomatological academy* [“Porivnyal'nyy analiz uspishnosti studentiv pid chas dystantsiynoho navchannya i tradytsiynoyi formy osvity”, *Aktualni problemy suchasnoyi medytsyny* : Visnyk ukraiyinskoyi medychnoyi stomatolohichnoyi akademiyi], No 3 (71), pp. 245–248.

9. Moore M. G., Kearsley G. (2012), *Distance education : a systems view of online learning*. Wadsworth Cengage Learning, Belmont, CA, 361 p.

Research materials

10. *Exam and credit session registers* of first-year students of the specialty “Applied programming” of information technologies faculty of Taras Shevchenko Kyiv National University for 2019–2022 years of study.

Mariana Yu. STRYZHNOVA,

Assistant teacher of the Foreign languages Department for Mathematical Faculties of Taras Shevchenko Kyiv National University; 60, Volodymyrska street, Kyiv, 01033; phone: +38 095 6570420; e-mail: maris@ukr.net; ORCID ID: 0000-0002-3088-8923

COMPARATIVE ANALYSIS OF ONLINE AND OFFLINE FOREIGN LANGUAGE LEARNING OF STUDENTS PROGRAMMERS

Summary. The article is dedicated to comparative analysis of online and offline learning at teaching English to first-year students. **The purpose** of the article is an analysis of success of students during the distance studies by comparison to the traditional form of education and possibility of their combination in the mixed form. **The object** of research are annual examination and credit points for English classes of students of the 1st year of study of specialty the “Applied programming” of information technologies faculty of Taras Shevchenko National University. The data of students who were very often absent during distance studies because of the technical reasons were not taken into account. **The subjects** of this study are changes of success of studies of the above-mentioned students during combination of traditional and distance form of studies in 2019–2020 and only distance form in 2020–2021 and 2021–2022 academic years. There was analysed successfulness of 73 students of the marked speciality and faculty for the indicated years. **Method** of comparative analysis and descriptive method are used in this research. **The finding** of research is the discovery of good studying progresses of students at the mixed form and their worsening during the only distance form. Therefore exactly the mixed form becomes the most actual on condition of harmonious and effective combination of traditional and distance forms of studies. **The practical value** of research results consists in possibility of using them in the decision of questions of methodology of teaching of foreign language profile and unprofile establishments of higher school.

Key words: mixed, traditional and distance forms of studies, success of students, studies of foreign language with higher school.

Статтю отримано 20.10.2022 р.

DOI: 10.18524/2307-4558.2022.38.269915

УДК 378:159.955:811.161.1'373.2/.42

ЧЕНЬ Шаосюн,

кандидат філологічних наук, старший викладач факультету російської мови Інституту іноземних мов Хучжоуського університету; Друга Східна дорога, 759, м. Хучжоу, 313000, провінція Чжецзян, КНР; тел.: +86 186 21792342; e-mail: aljosh@126.com; ORCID ID: 0000-0002-2101-9742

ПРО ДЕЯКІ ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ПАРОНІМІЇ У НАВЧАННІ ФІЛОЛОГІВ — ФАХІВЦІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Анотація. *Мета* цього дослідження — показати на конкретному прикладі зіставлення значень термінів-паронімів *ономасіологія* і *ономастика* можливості формування науково-гуманітарного мислення студента-філолога в процесі ознайомлення з теорією слова. *Об'єктами* вивчення є ситуації використання процесів і історії становлення ономасіології і ономастики як самостійних наукових напрямів мовознавства в технологіях розвиваючого навчання, пов'язаних

з формуванням науково-гуманітарного мислення студента. **Предмет** дослідження — шляхи розвитку наукового мислення початківця дослідника і прищеплення інтересу до наукової роботи при знятті труднощів у розумінні термінів-паронімів. Використано **методи** емпіричного, фонетичного, семантичного, порівняльного, структурного аналізу, наукової дидактики, описовий метод, деякі процедури методу дидактичного експерименту. У **результаті** проведеної роботи проаналізована і описана технологія розвиваючого навчання студентів-філологів, яка витікає з необхідності зняття труднощів розуміння термінів-паронімів українського мовознавства *ономасіологія* і *ономастика* та російського мовознавства *ономасіологія* і *ономастика*. **Висновок.** Зняття труднощів у розумінні лінгвістичних термінів-паронімів є ефективним засобом у процесі розвитку у студентів-філологів емпіричного, теоретичного, професійного та наукового мислення. Цей засіб можна активно використовувати в педагогіці вищої школи як одну з **перспективних** технологій розвиваючого навчання професії.

Ключові слова: власне ім'я, ономастика, ономасіологія, українська мова, російська мова, онімна лексика, об'єкт дослідження ономастики, об'єкт дослідження ономасіології.

Постановка проблеми. Будь-який студент, вивчаючи лексикологію української або російської мови, стикається з вельми схожими однокореновими термінами-паронімами: «ономастика» і «ономасіологія» (рос. «ономастика» / «ономасіологія»). Навіть визнаючи найвужчий підхід до розуміння паронімії, коли до паронімів відносять тільки однокореневі слова однієї частини мови з наголосом на одному складі (оскільки слово *ономасіологія* складне, в ньому два наголоси: основний на шостому, а додатковий — на третьому складах), але позначають різні поняття [7], ці слова є паронімами, тобто дуже близькими за звучанням і походженням, але різними за значенням, а тому мають умови для плутанини при вживанні в мовленні. Зрозуміло, завдання педагога — зняти труднощі в розумінні цих термінів і понять, які ними позначені. Діяти в цій ситуації можна по-різному: просто описати відмінності у тлумаченні або представити, крім тлумачень, етимологію обох термінів. Однак це може ще більше заплутати студента і не усуне випадковості протилежного використання термінів. Отже, в своїй педагогічній практиці ми спробували вирішити відразу дві проблеми: усунути плутанину між словами *ономасіологія* і *ономастика* (рос. *ономасіологія* / *ономастика*) в мовленні студентів і розвинути у них інтерес до ономасіологічних і ономасичних досліджень. У процесі дидактичного експерименту ми застосовуємо деякі прийоми технологій розвивального навчання.

Зв'язок із суміжними дослідженнями. У своєму дослідженні ми виходимо з положень про те, що проблемне навчання — це розвивальне навчання, в якому поєднано систематичну самостійну пошукову діяльність учнів із засвоєнням ними готових висновків науки, а перевагами такого навчання є те, що «студенти вчать мислити логічно, науково, їх знання легше перетворюються в переконання, бо навчальний матеріал стає більш доказовим. У роботі ми послуговувалися деякими зауваженнями, що були висловлені авторитетними вченими, дослідниками питання проблемного навчання та сучасних систем і технологій розвивального навчання: Р. С. Альтшуллером, В. І. Андрєєвим, В. П. Волковим, Т. В. Кудрявцевим, О. М. Матюшкіним, М. М. Скаткіним, А. В. Хуторським [напр.: 1; 2; 13; 18] і деякими іншими дослідниками.

Формулювання завдань. Мета цього дослідження — показати на конкретному прикладі зіставлення змісту термінів-паронімів *ономасіологія* і *ономастика* (рос. *ономасіологія* / *ономастика*) можливості формування науково-гуманітарного мислення студента-філолога в процесі вивчення теорії слова. Об'єктом вивчення стали можливості використання в технологіях розвивального навчання, пов'язаних із формуванням науково-гуманітарного мислення студентів, процесів становлення ономасіології і ономастики як самостійних наукових напрямів мовознавства. Предмет дослідження — шляхи розвитку наукового мислення початківця дослідника і прищеплення інтересу до наукової роботи в ситуації зняття труднощів у розумінні термінів-паронімів. Використано методи емпіричного, фонетичного, семантичного, порівняльного, структурного аналізу, наукової дидактики, описовий метод, деякі процедури методу дидактичного експерименту.

Виклад основного матеріалу. Досвід роботи зі студентами-русистами в напрямку вивчення засад наукових лінгвістичних знань свідчить про те, що за умови своєчасного пояснення розбіжностей *ономасіології* і *ономастики* як різних мовознавчих напрямів вдається не тільки уникнути плутанини у використанні термінів, а й мотивувати учнів до вивчення специфіки кожного із названих цими термінами мовознавчих напрямів.

Як відомо, підґрунтям ономасіології є теорія номінації. Визначаючи специфіку, завдання, об'єкт вивчення і загальні поняття цього лінгвістичного напрямку, у викладача виникає потреба показати значення для номінації певних предметів, явищ, подій, процесів, дій, ознак закономірностей когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, лінгвокультурології, лексикології, дериватології.

Завдяки простому та зрозумілому поясненню студенти пізнають та засвоюють складне, уникаючи шоку від нагромадження нових незнайомих термінів. Саме тому на наступному етапі введення в ономасіологію доцільно представити різні думки про загальні ономасіологічні поняття, продумавши систему презентації цих точок зору і прикладів практичного застосування закономірностей у хронологічному або іншому зручному для сприйняття й розуміння порядку.

Наприклад, можна почати зі згадки про те, що ономасіологія зародилася в самому кінці XIX століття, на етапі переходу лінгвістики від домінування порівняльно-історичної наукової парадигми до домінування нової тоді системно-структурної парадигми. Вона тісно була пов'язана з етимологією, оскільки ставила перед собою завдання відповісти на питання про те, чому та чи інша життєва

реалія називається саме так, а не інакше. До становлення ономасіології були причетні австрійські вчені Адольф Цаунер (Adolf Zauner), який в 1902 році опублікував дослідження про найменування частин тіла людини в романських мовах, Рудольф Мерінгер (Rudolf Meringer) і Хуго Шухардт (Hugo Schuchardt), які організували в першій третині XX століття рух «Слова і речі» («Wörter und Sachen»). Метою вчених було об'єднати лінгвістів навколо ідеї, згідно з якою вивчення слова та його історії повинно здійснюватися паралельно з вивченням об'єкта, який воно позначає. Цікаво для учнів і те, що в Західній Європі і США в рамках ономасіології в першій половині 20 століття розвинувся такий напрям, як *лінгвогеографія*. Було створено багато лінгвістичних атласів європейських країн та США [20]. Слід зазначити, що в російському мовознавстві багато питань лінгвогеографії було вивчено на 100 років раніше в рамках діалектології на базі методології порівняльно-історичної наукової парадигми.

Цінним для виховання самостійності наукового мислення студента є показ того, як народжується новий науковий напрям і система його основоположних понять. У зв'язку з цим, говорячи про ономасіологію, обов'язково слід указати на те, як вчені зіставляють завдання близьких між собою семасіології і ономасіології. На це вказували ще Адольф Цаунер і Франц Дорнзайф (Franz Dornseiff). Розмежовуючи ці два аспекти вивчення лексичної семантики, вони відзначали, що *семасіологія* стосується слова і вивчає, як означуване пов'язано з означенням, а *ономасіологія* досліджує причину закріплення в мові слова для позначення певного поняття. У середині XX століття Ф. Дорнзайф запропонував семасіологією називати аналіз «від звучання до змісту», а ономасіологією — аналіз «від змісту до виразу» [цит. за: 8, с. 53]. Засновник Празького лінгвістичного гуртка і один з авторів теорії номінації Вілем Матезіус визначав завдання ономасіології як «вивчення засобів і способів називання окремих елементів дійсності» [10, с. 54], А. Х. Шухардт заявляв про необхідність розрізняти історію позначення і історію значення слова [цит. за: 19, с. 50]. Аналізуючи номінативний аспект мовленнєвої діяльності, О. В. Суперанська вважала головною метою процесу породження мови пошук належної мовної форми для вираження думки та її змісту [16, с. 13].

На прикладі ономасіології зручно показати шляхи розвитку лінгвістики в другій половині XX століття і на сучасному етапі просування наукового знання. Для цього можна використовувати аналіз декількох розробок у сфері ономасіологічної теорії, представлених у цей період авторитетними вченими, серед яких Т. М. Ніколаєва [14, с. 53], Н. Д. Аругюнова [3], А. А. Уфимцева [17], Ю. М. Караулов [12] та інші. З кінця 1960-х років відбувається розширення меж ономасіології, з'являються нові об'єкти дослідження: від власних імен — до імен загальних, від дослідження окремих слів, предметів і явищ навколишньої дійсності до аналізу позначення цілих ситуацій і подій [12, с. 123]. За словом закріплюється основна функція одиниці номінації в мові — номінативна. Ю. М. Караулов дає розширене визначення ономасіології, виокремлюючи в ній такі частини: «... вчення про імена, класифікація імен, засоби і способи їх творення», вчення про функції мови у всіх їх аспектах і проявах, вчення про номінативну діяльність людини та її роль «у мовній діяльності й системі мови в цілому» [12, с. 127–128].

Мислячим студентам, які усвідомлено обрали свою спеціальність, завжди цікаво знати, як виникають і відходять на периферію різні напрями цієї спеціальності, як відбувається процес еволюції знань, удосконалюються шляхи практичного застосування досягнутого. Питання ономасіології часто стають об'єктом п'ятихвилинок розважальної лексикології. Аби правильно й швидко розповісти учням про причини тієї чи іншої номінації, важливо володіти не тільки етимологічними знаннями, а й різними прийомами семантизації слів, серед яких найбільшу цінність для розвитку когнітивного мислення студентів-філологів мають прийоми використання внутрішньої форми слова, його словотворчої цінності, прийом «сніжного кому» і деякі інші.

Зіставляючи ономастику і ономасіологію, викладач може обмежитися зауваженням про те, що об'єктом вивчення ономастики є тільки власні імена. Але ж для студента це прозвучить непереконливо. Будь-який мислячий філолог розуміє, що в такому випадку ономастика — це розділ ономасіології. Насправді, так і було. Слід показати ще одну історію становлення самостійного лінгвістичного наукового напрямку з розділу іншого напрямку з метою, по-перше, вивчення способів структурування й систематизації наукових знань про мову; по-друге, для усвідомлення різниці між номінативною функцією імен-позначень в мовленні і дефінітивною функцією імен-термінів, з одного боку, і ідентифікаційною функцією власних імен, що протиставлені першим і другим, з іншого боку [10, с. 51]; по-третє, — з метою навчати студента визначати подібності та відмінності в методології дослідження різних лінгвістичних об'єктів.

Відомо, що в процесі розвитку ономасіології відбувалося перманентне зіставлення власних імен з іменами загальними. Результатом частих протиставлень апелювальної лексики іменам власним у 1930-ті роки стало виокремлення ономастики в самостійну галузь лінгвістики [17, с. 47]. Були розмежовані об'єкти вивчення: для ономасіології це стали апелювати, для ономастики — власні імена. Минуло майже півстоліття з того часу, коли в 1886 році хорватський філолог-славист Томіслав Маретич уперше використав термін «ономастика» для найменування наукового напрямку, що вивчає імена людей [11, с. 105]. Сьогодні цей об'єкт уже в рамках ономастики вивчає антропоніміка як один із розділів ономастики. Крім антропоніміки, в ономастиці вже до 1980-х років виникло багато інших

розділів, що є її сегментами. Сегменти ономастики називаються відповідно до категорії розглянутих власних імен [10, с.50]: *топоніміка* (< грец. *topos* — «місце, місцевість» і *опута* — «ім'я», «назва» [4, с. 215]) — вивчає топоніми) — власні назви географічних об'єктів; *космоніміка* — вивчає космо-німи, тобто наукові і народні найменування зон космічного простору: сузір'їв, галактик; *астроніміка* — назви космічних об'єктів і окремих небесних світил (астроніми); *зооніміка* — клички тварин (одна із груп зоонімів); *хрематоніміка* — власні імена предметів матеріальної культури (хрематоніми < грец. «річ, предмет» або ктематоніми < грец. «справа» [9, с. 11]); *теоніміка* — імена богів і божеств будь-якого пантеону (теоніми) і міфічних істот (міфоніми); *ергоніміка* — найменування ділових об'єднань людей (ергоніми, емпороніми, фірмоніми, тобто назви магазинів, фірм, перукарень, ресторанів, кафе, благодійних організацій, клубів тощо); *прагматоніміка* — розділ ономастики, який вивчає найменування продуктів харчування, одягу, взуття, домашнього начиння, різних товарів (прагматоніми), парфумерної продукції (парфумоніми), ароматів (одороніми) та інших результатів практичної діяльності людини; *хрононіміка* — назви відрізків часу (хрононіми; наприклад: *епоха Відродження, Середньовіччя, День Перемоги, Новий рік*); *анемоніміка* — назви стихійного лиха: ураганів, циклонів, тайфунів (анемоніми; наприклад: урагани *Бетсі, Аліса, Флора*) [5, с. 7]; *ідеоніміка* — найменування художніх, наукових та інших творів літератури і мистецтва (ідеоніми) [3, с. 322], інші розділи.

Людина, яка засвоїла різницю між ономасіологією і ономастикою та вміє критично мислити, іноді негативно ставиться на дроблення наукових напрямів і напрямків. Аби попередити розвиток таких думок або переконати того, хто вже їх висловив, слід використовувати незаперечний аргумент на користь ономастики як самостійного лінгвістичного напрямку: власні імена в кількісному плані складають величезний пласт своєрідної лексики зі своєю головною ідентифікувальною функцією. Уже хрестоматійними стали дані Шведських ономастів про те, що в їхній країні, яка за площею лише п'ята в Європі з низькою щільністю населення (25,5 осіб на 1 км²), налічують близько 12 мільйонів топонімів. Значною є і кількість ергонімів, хрематонімів, прагматонімів і багатьох інших онімів, особливо з урахуванням застарілих.

Зрозуміло, що в науковому гуманітарному дослідженні «неминуче відбувається диференціація понять» на значно дрібніші, що в подальшому призводить до зайвого або нечіткого, непослідовного термінування понять [6, с. 113]. Подібні приклади є в ономастиці, проте викладач вищої школи зобов'язаний показати студенту основні ціннісні орієнтири наукового напрямку і навчити звіряти за ними результати нових досліджень.

Сучасна ономастика стала одним з найбільш цікавих напрямів мовознавства, який приваблює своїми методами і результатами досліджень людей різних соціальних верств суспільства, літераторів і літературознавців, публіцистів і журналістів, рекламістів, правознавців, чиновників, виробників всілякої продукції, дітей і дорослих. Адже ономастика сьогодні вивчає багатий спектр різних власних імен і закономірностей їх виникнення й функціонування в різних соціальних, політичних, національних, регіональних умовах. Її об'єктами є історія виникнення онімів, мотиви їх використання в будь-якому класі імен в кожній мові, переходи онімів з одного класу в інший (трансонімізація), територіальне, соціальне та мовне поширення, різні трансформації. Фахівцям того чи іншого профілю потрібні знання в галузі психологічної природи функціонування власних імен в різних шарах суспільства, випадки їх табування, юридичний статус, закономірності й авторські або жанрові особливості використання власних імен в художньому тексті, в різних мовних ситуаціях. Ономастика досліджує Фонетичні, морфологічні, словотворчі, семантичні, етимологічні та інші аспекти ономастикону [3, с. 310].

Зазначимо, що виховання інтересу до об'єктів вивчення ономастики розвиває індивідуальну картину світу будь-якої людини, оскільки цей розділ лінгвістики розглядає власні імена в різних аспектах: 1) географічному (визначення впливу географічного середовища на вибір оніма, дослідження міграції імен, встановлення ономастичних ареалів); 2) лексикографічному (опис онімів в ономастичних словниках); 3) логічному (прояв способів співвідношення власного імені та позначеного ним поняття, об'єкта); 4) психологічному (з'ясування впливу оніма на поведінку людини, встановлення онімізації та перейменування, аналіз психологічної функції власного імені в тексті); 5) семіотичному (вивчення функціонування онімів в інших знакових системах, дослідження проєкції власних імен в матеріальній і духовній культурі народу, його історії); 6) когнітивному (аналіз онімів у проєкції на структуру й операції свідомості); 7) соціологічному (опис екстралінгвістичних факторів вибору онімів) та ін. [6, с. 50]. На нашу думку, лише те, що кілька десятиліть науковці різних галузей знань вели суперечку про те, чи є ономастика самостійною мовознавчою дисципліною (зі своїми засобами досліджень), або допоміжною стосовно географії, історії, лінгвістики, археології, етнографії, країнознавства та ряду інших наукових напрямів, свідчить про різноманітність знань того, хто захоплений ономастикою.

Висновки. Таким чином, наше дослідження, у перебігу якого була проаналізована й описана технологія розвивального навчання студентів-філологів, заснована на необхідності зняття труднощів у розумінні термінів-паронімів *ономасіологія* і *ономастика* (рос. *ономасиология* / *ономастика*), свідчить про те, що зняття труднощів в розумінні лінгвістичних термінів-паронімів є ефективним

засобом у процесі розвитку у студентів-філологів емпіричного, теоретичного, професійного й наукового мислення. Це засіб можна активно використовувати в педагогіці вищої школи як одну із перспективних технологій розвивального навчання професії.

Л і т е р а т у р а

1. Альтшуллер Г. С. Найти идею : Введение в ТРИЗ-теорию решения изобретательских задач. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2007. 400 с.
2. Андреев В. И. Педагогика высшей школы. Инновационно-прогностический курс : учеб. пособие. Казань : Центр инновационных технологий, 2013. 500 с.
3. Арутюнова Н. Д. Номинация и текст. *Языковая номинация (виды наименований)*. Москва : Наука, 1977. С. 304–357.
4. Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий / Отв. ред. д-р филол. наук В. Н. Телия. Москва : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2006. 784 с.
5. Большой энциклопедический словарь. Языкознание / Гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва : Большая Российская энциклопедия, 1998. 683 с.
6. Бондалетов В. Д. Русская ономастика : Учеб. Пособие. Москва : Просвещение, 1983. 224 с.
7. Вишнякова О. В. Паронимы современного русского языка. Москва : Русский язык, 1981. 247 с.
8. Есакова М. Н., Кольцова Ю. Н. Имя собственное как знак, характеризующий качество предмета. *Материалы III междунар. научно-практич. конф. «Русский язык в современном мире : традиции и инновации в преподавании русского языка как иностранного и переводе*. Салоники, 2013. С. 386–393.
9. Жеребило Т. В. Словарь лингвистических терминов. 5-е изд., испр. и доп. Назрань : Пилигрим, 2010. 486 с.
10. Зарицкий Н. С., Мухамедова Л. Г. Система способов образования номинативных единиц в русском языке. *Русское языкознание*. Киев : Либидь, 1990. С. 50–56.
11. Захаренко И. В. К вопросу о каноне и эталоне в сфере прецедентных феноменов. *Язык, сознание, коммуникация* : Сб. статей. Москва : Филология, 1997. Вып. 1. С. 104–114.
12. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. Москва : ЛКИ; УРСС Эдиториал, 2010. 264 с.
13. Матюшкин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. Москва : Директмедиа Паблишинг, 2008. 392 с.
14. Николаева Т. М. Актуальное членение — категория грамматики текста. *Вопросы языкознания*. 1972. № 2. С. 43–55.
15. Степанов Е. Н. Лексическая и семантическая дистрибуция существительных лексико-семантического поля «атмосферные осадки» в русском языке : методический аспект. *Одесська лінгвістична школа : інтеграція підходів* : колективна монографія. Одеса : ПолиПринт, 2016. С. 63–78.
16. Суперанская А. В. Языковые и внеязыковые ассоциации собственных имён. *Антропонимика* : Сб. науч. тр. Москва : Наука, 1970. С. 7–17.
17. Уфимцева А. А. Типы словесных знаков (Вопросы семиотической природы словесных знаков). Москва : УРСС, 2020. 208 с.
18. Хуторской А. В. Современная дидактика : Учеб. пособие. 2-е изд., перераб. Москва : Высш. шк., 2007. 639 с.
19. Шумарина Т. Ф. Коннотативная структура антропонимических форм в речевой коммуникации. *Актуальные вопросы русской ономастики*. Киев : МК ВО, 1988. С. 50–56.
20. Onomasiology. *Academic Dictionaries and Encyclopedias*. URL : <https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/771647/>

References

1. Altshuller, G. S. (2007), *Finding an idea : An introduction to the TRIZ theory of inventive problem solving [Найти идею : Введение в ТРИЗ-теорию решения изобретательских задач]*, Alpina Business Books Publishing, Moscow, 400 p.
2. Andreev, V. I. (2013), *Pedagogy of higher school. Innovation and prognostic course : study guide [Педагогика высшей школы. Инновационно-прогностический курс : учеб. пособие]*, Center of Innovative Technologies, Kazan, 500 p.
3. Arutyunova, N. D. (1977), “Nomination and text”, *Language nomination (types of names)* [“Номинация и текст”, *Языковая номинация (виды наименований)*], Nauka Publishing House, Moscow, pp. 304–357.
4. Teliya, V. N. (ed.) (2006), *A large phraseological dictionary of the Russian language. Meaning. Usage. Cultural-linguistic commentary [Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий]*, AST-PRESS BOOK, Moscow, 784 p.
5. Yartseva, V. N. (ed.) (1998), *A large encyclopedic dictionary. Linguistics [Большой энциклопедический словарь. Языкознание]*, The Great Russian Encyclopedia Publishing, Moscow, 683 p.
6. Bondaletov, V. D. (1983), *Russian onomastics : Textbook [Русская ономастика : учеб. пособие]*, Prosveshchenie Publishing House, Moscow, 224 p.
7. Vishnyakova, O. V. (1981), *Paronyms of the modern Russian language [Паронимы современного русского языка]*, Russian Language Publishing House, Moscow, 247 p.
8. Esakova, M. N., Kol'tsova, Yu. N. (2013), “Proper name as a sign characterizing the quality of an object”, *Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference The Russian Language in the Modern World : Traditions and innovations in teaching Russian as a Foreign language and translation* [“Имя собственное как знак, характеризующий качество предмета”, *Материалы III междунар. научно-практич. конф. «Русский язык в современном мире : традиции и инновации в преподавании русского языка как иностранного и переводе*], Thesaloniki, pp. 386–393.
9. Zherebilo, T. V. (2010), *Dictionary of linguistic terms*, 5th ed., corr. and add. [Словарь лингвистических терминов, 5-е изд., испр. и доп.], Pilgrim Publishing House, Nazran, 486 p.
10. Zaritsky, N. S., Mukhamedova, L. G. (1990), “The system of ways of nominative units formation in the Russian language”, *Russian linguistics* [“Система способов образования номинативных единиц в русском языке”, *Русское языкознание*], Lybid' Publishing House, Kiev, pp. 50–56.

11. Zakharenko, I. V. (1997), “On the question of the canon and the standard in the field of precedent phenomena”, *Language, consciousness, communication* : Collection of articles [“K voprosu o kanone i etalone v sfere pretsedentnykh fenomenov”, *Yazyk, soznanie, kommunikatsiya* : Sb. statey], Philology Publishing, Moscow, issue 1, pp. 104–114.
12. Karaulov, Yu. N. (2010), *Russian language and lingual personality [Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost’]*, LKI; URSS Editorial, Moscow, 264 p.
13. Matyushkin, A. M. (2008), *Problematic situations in thinking and learning [Problemnyye situatsii v myshlenii i obuchenii]*, Directmedia Publishing, Moscow, 392 p.
14. Nikolaeva, T. M. (1972), “Actual division is a category of text grammar”, *Topics in the study of language* [“Aktual’noye chlenenie — kategoriya grammatiki teksta”, *Voprosy yazykoznavaniya*], No. 2, pp. 43–55.
15. Stepanov, Ie. N. (2016), “Lexical and semantic distribution of nouns of the lexico-semantic field “atmospheric precipitation” in the Russian language : methodological aspect”, *Odessa linguistic school : integration of approaches* : collective monograph [“Leksicheskaya i semanticheskaya distributsiya sushchestvitel’nykh leksiko-semanticheskogo polya “atmosfernyye osadki” v russkom yazyke : metodicheskii aspekt”, *Ódes’ka lnhvistychna shkola : intehratsiya pidkhdov* : kolektyvna monohrafiya], PolyPrint Publishing House, Odessa, pp. 63–78.
16. Superanskaya, A. V. (1970), “Linguistic and extra-linguistic associations of proper names”, *Anthroponymy* : Collection of scientific works [“*Yazykovyye i vneyazykovyye assotsiatsii sobstvennykh imyon*”, *Antroponimiya* : Sb. nauch. trudov], Nauka Publ. House, Moscow, pp. 7–17.
17. Ufimtseva, A. A. (2020), *Types of verbal signs (Questions of the semiotic nature of verbal signs) [Tipy slovesnykh znakov (Voprosy semioticheskoy prirody slovesnykh znakov)]*, URSS Publishing House, Moscow, 208 p.
18. Khutorskoy, A. V. (2007), *Modern didactics* : Textbook, 2nd ed., modified [Sovremennaya didaktika : ucheb. posobie, 2-e izd., pererab.], Vysshaya shkola Publishing House, Moscow, 639 p.
19. Shumarina, T. F. (1988), “Connotative structure of anthroponymic forms in speech communication”, *Topical issues of Russian onomastics* [“Konnotativnaya struktura antroponimicheskikh form v rechevoy kommunikatsii”, *Aktual’nyye voprosy russkoy onomastiki*], Methodical Cabinet of Higher Education Press, Kiev, pp. 50–56.
20. “Onomasiology”, *Academic Dictionaries and Encyclopedias*. Available at : <https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/771647/> (date of access: September, 17, 2022).

CHEN Shaoxiong,

Candidate of philological Sciences (Ph.D.), Senior Lecturer of the Russian language faculty of the Huzhou University, Institute of foreign languages; 2nd Eastern Road, 759, Huzhou, 313000, Zhejiang province, China; phone: +86 186 21792342; e-mail: aljosh@126.com; ORCID ID: 0000-0002-2101-9742

ON SOME WAYS TO SOLVE THE PROBLEM OF TERMINOLOGICAL PARONYMY IN THE TRAINING OF PHILOLOGISTS-SPECIALISTS IN FOREIGN LANGUAGES

Summary. The *purpose* of this study is to show by a concrete example the comparison of the meanings of the terms-paronyms *onomasiology* and *onomastics* the possibilities of forming scientific and humanitarian thinking of a philologist student in the process of familiarization with word theory. The *objects* of study are situations of using the processes and history of the formation of onomasiology and onomastics as independent scientific directions of linguistics in technologies of developing learning related to the formation of scientific and humanitarian thinking of the student. The *subject* of the research is ways to develop scientific thinking of a novice researcher and instill interest in scientific work while removing difficulties in understanding terms-paronyms. *Methods* of empirical, phonetic, semantic, comparative, structural analysis, scientific didactics, descriptive method, and some procedures of the didactic experiment method are used. As a *result* of the work, the technology of developing training of philological students is analyzed and described, which follows from the need to remove difficulties in understanding the terms-paronyms onomasiology and onomastics. *Conclusion.* Removing difficulties in understanding linguistic terms-paronyms — is an effective tool in the development of empirical, theoretical, professional and scientific thinking among students-philologists. This tool can be actively used in Higher School pedagogy as one of the promising technologies for developing training in the profession.

Key words: proper name, onomastics, onomasiology, Ukrainian language, Russian language, onym vocabulary, object of research onomastics, object of research onomasiology.

Статтю отримано 28.09.2022 р.

ЧЕРНОВАЛЮК Ірина Володимирівна,

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та мовної підготовки іноземців Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна; e-mail: i.chernovaluk1@gmail.com; ORCID ID: 0000-0003-2924-4036

ПЕРСПЕКТИВИ ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. *Мета* дослідження полягає у розгляді особливостей онлайн-навчання як лінгводидактичної категорії сучасного освітнього простору, визначення його основних характерних ознак і методичних можливостей щодо його реалізації у навчанні іноземних студентів. *Об'єктом* вивчення виступає процес онлайн-навчання іноземних студентів у закладах вищої освіти. *Предметом* дослідження є організація процесу онлайн-навчання іноземних студентів та зміст методики. *Основні методи* дослідження: аналіз наукової літератури, анкетування, тестування, бесіда з учасниками освітнього процесу, аналіз змісту навчальних програм і навчальних планів підготовки, вивчення досвіду навчання іноземних студентів з урахуванням професійної спрямованості. *Матеріалом* розвідки стали теоретичні праці вчених-лінгвістів, методистів, викладачів-практиків, а також реальне онлайн-навчання. *Результати* дослідження можуть використовуватися в процесі проектування моделі онлайн-навчання іноземних студентів, у розробці концепції розвитку мовної підготовки іноземних студентів, спрямованої на вдосконалення самої системи, підвищення якості навчання і підготовку висококваліфікованих фахівців. *Практична значимість* дослідження полягає в розробці й обґрунтуванні педагогічних шляхів вдосконалення іншомовної підготовки студентів і умов реалізації цих шляхів в освітньому процесі сучасного навчального ЗВО, у застосуванні отриманих даних для розробки навчально-методичного забезпечення, методичних матеріалів і лекційних курсів. Зроблено *висновки* щодо ефективності застосування нових сучасних технологій та інформаційно-комунікаційних технологій з метою розвитку та удосконалення системи мовної підготовки іноземних студентів. З'ясовано *перспективи* створення ефективного онлайн-навчання іноземних студентів і використання всіх дидактичних можливостей інформаційно-комунікаційних технологій.

Ключові слова: онлайн-навчання, іноземні студенти, інформаційно-комунікаційні технології, вища освіта, дистанційне навчання.

Становлення сучасної системи вищої освіти супроводжується глобальними змінами у педагогічній теорії та практиці. Теорія та методика іншомовної освіти розвивається у напрямі активного впровадження в освітню систему нових педагогічних рішень, методичних ідей та інноваційних технологій. Сучасні тенденції у суспільному розвитку та реформування вищої освіти визначають нові вимоги до особистості здобувача вищої освіти та його професійних характеристик. Сучасні вимоги до якості підготовки іноземних фахівців ставлять перед системою вищої освіти завдання удосконалення базових складових процесу формування професійно-комунікативної компетенції.

Постановка проблеми. Активна міжнародна діяльність закладу вищої освіти є запорукою його успішного існування та сталого розвитку. Одним із аспектів цієї діяльності є навчання іноземних студентів. Необхідність підвищення конкурентоспроможності закладів вищої освіти диктує нові вимоги: впровадження у навчанні іноземних студентів інноваційних технологій, сучасних методів навчання та збереження кращих педагогічних традицій вищої школи. У зв'язку із цим актуальним завданням для українських закладів вищої освіти (ЗВО) є організація ефективного процесу навчання іноземних студентів, висока якість освітніх послуг і ефективна реалізація сучасних концепцій викладання. В умовах дистанційного навчання студентів закладів вищої освіти необхідним є опанування комп'ютерної грамотності, вироблення навичок роботи з мультимедійними та онлайн-ресурсами як у студентів, так і у викладачів [1, с. 166]. Вважаємо важливим і доцільним вирішення задач щодо осмислення і запровадження у навчальний процес інформаційно-комунікаційних технологій і нових засобів навчання, удосконалення методичної теорії відповідно до нових умов навчання на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пріоритетними напрямками у розвитку теорії та практики іншомовної освіти є орієнтація на міжнародні вимоги та стандарти, професійна спрямованість, розвиток самостійності та навичок самоосвіти, використання активних методів при формуванні іншомовної комунікативної компетентності, використання педагогічних технологій та інформаційно-комунікаційних засобів навчання.

Питання впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчання іноземних мов студентів у закладах вищої освіти розглядаються багатьма вітчизняними та зарубіжними науковцями [3; 4; 6]. Теоретико-методичне обґрунтування раціональних шляхів формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців у процесі вивчення української мови як іноземної постає актуальним у лінгводидактиці вищої школи. Визначаються стратегії дослідження й напрями наукового пошуку щодо вдосконалення мовної підготовки іноземних студентів у ЗВО, з'ясування питань технологізації освітнього процесу, використання інформаційно-комунікаційних засобів у вищій школі: А. Алексюк, З. Бакум, Н. Голуб, О. Горошкіна, І. Довгопол, І. Дроздова, М. Жалдак, Т. Івкова,

М. Кларін, Т. Коваль, Т. Лагута, І. Мельничук, В. Монахов, І. Нагрибельна, А. Нікітіна, С. Омельчук, М. Пентилюк, Є. Полат, Г. П'ятакова, О. Романишина, Г. Селевко, Т. Сердюк, С. Сисоєва. У наукових дослідженнях розглядають напрями інноваційної педагогічної діяльності, шляхи підвищення ефективності навчання з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, проблеми комп'ютеризації різних дисциплін.

Формулювання завдань. Мета статті полягає у розгляді особливостей онлайн-навчання у закладах вищої освіти, ефективності використання інноваційних технологій в процесі мовної підготовки іноземних студентів та нових можливостей щодо опанування іноземних мов. Об'єктом вивчення виступає процес онлайн-навчання іноземних студентів у закладах вищої освіти. Предметом дослідження є організація процесу їх онлайн-навчання та зміст методики такого навчання.

Виклад основного матеріалу. Мовна підготовка іноземних студентів є складовою процесу формування фахівців з вищою освітою. Мовна підготовка у закладах вищої освіти формує міцний фундамент, що включає основні знання, вміння та навички в іншомовній комунікативній діяльності, прийомі та засоби самостійної роботи та самонавчання. Мовна підготовка іноземних студентів в умовах культурно-освітнього середовища вищого навчального закладу реалізується відповідно до основоположних принципів лінгводидактики, освітніх стандартів та сучасних програм. Володіння іноземною мовою як засобом спілкування у соціальній сфері та професійній діяльності є обов'язковим компонентом професійної підготовки сучасних спеціалістів. Сучасна концепція мовної освіти передбачає створення такої системи підготовки фахівців, яка дає можливість майбутнім фахівцям адаптуватися до умов, що змінюються у професійній діяльності. Концепція розвитку мовної підготовки іноземних студентів у ЗВО визначає цілі та завдання, принципи та зміст, умови реалізації мовних програм та спрямована на підготовку фахівців, конкурентоспроможних на міжнародному ринку праці [3; 4; 8; 9]. Нагадаємо, що іноземну мову розглядають як засіб міжкультурного спілкування і як своєрідний інструмент пізнання іншої культури, що сприяє духовному взаємозбагаченню, підвищує рівень гуманітарної освіти. Концепція становить сукупність узагальнених методичних положень щодо раціональної організації навчального процесу з мовної підготовки іноземних студентів. Вона передбачає опору на фундаментальні досягнення сучасних педагогічної, психологічної і методичної наук [4, с. 24].

Широкі застосування в освіті на сучасному етапі знаходять *інформаційно-комунікаційні технології навчання (ІКТ)*. У вищій освіті інноваційні технології підвищують ефективність навчання та виховання особистості, вони спрямовані на підготовку висококваліфікованих фахівців, які отримують фундаментальні та прикладні знання. До основних інноваційних технологій в освіті належать інформаційні технології, що дозволяють збільшити ефективність викладання (технології, що базуються на використанні комп'ютерів, навчальні та контролюючі програми); інформаційні методи викладання, що сприяють підвищенню якості освіти; інноваційні форми активізації пізнавальної діяльності студентів, що сприяють підвищенню якості мовної підготовки та активізації ролі самостійної роботи студентів. У нашому дослідженні ми розглядаємо інформаційно-комунікаційні технології навчання як сукупність методів і технічних засобів реалізації інформаційних технологій на основі комп'ютерних мереж і засобів забезпечення ефективного педагогічного процесу. Зауважимо, що організація навчального процесу передбачає психолого-педагогічний супровід процесів проектування, розроблення, упровадження та підтримки, а також технології використання таких систем і мереж для формалізації і розв'язування задач у будь-яких предметних галузях [4; 6]. Розвиток сучасних технологій сприяє залученню аудіо, відеозаписів, комп'ютерів у процес навчання та оформленню дистанційного навчання як перспективної форми оволодіння мовою. Така форма організації навчального процесу (навчання на відстані) передбачає використання комп'ютера та Інтернету та реалізується за допомогою спеціально створених мовних онлайн-курсів та посібників, матеріалів [6, с. 367].

Дидактичні можливості комп'ютерних технологій реалізуються у процесі організації онлайн-навчання. Найбільш важливими є систематичне накопичення навчальної інформації, редагування та зберігання інформації; можливість інтенсивної комунікації студентів; надання права оперативного управління процесом навчання; можливість для студентів вибирати умови, час і темп навчання. Онлайн-навчання іноземних студентів є особливою організацією навчального процесу, реалізація якого робить необхідним вибір відповідної платформи, адаптацію навчальних матеріалів, розробку онлайн-курсів на основі інтерактивного підходу, підготовку навчальних матеріалів для самостійної роботи і методичних рекомендацій щодо організації та проведення екзаменаційно-залікової сесії.

Питання про *вибір платформи онлайн-навчання* є одним із найважливіших. Серед різних засобів навчання найефективнішою визначена навчальна платформа Zoom. Ця платформа є зручною у використанні та має високу якість зв'язку. Серед позитивних показників цієї платформи можна назвати розширений функціонал, набір опцій, можливість проведення повноцінного заняття з групою, залучення відеоконтенту, аудіофайлів, запис усіх видів занять. У процесі організації відео-уроку на цій платформі є можливість бачити й чути викладача і студентів, демонструвати екран ноутбука, надсилати файли студентам, організувати чати студентів, використовувати інтерактивну дошку. Для групових онлайн-занять іноземною мовою корисним є розподіл студентів

на пари та групи для виконання спільного завдання, для відпрацювання діалогів, монологічного висловлювання. До безперечних переваг цієї платформи слід також віднести вихід на зустріч за запитом з будь-якого пристрою, можливості трансляції екрана, запис на відео. Платформа Zoom створює певні зручності у проведенні онлайн-занять з іноземними студентами завдяки можливостям демонстрації екрану. Ця важлива функція робить можливим вивчення нового матеріалу, проведення актуалізації знань студентів, перевірки домашніх завдань. Платформу Zoom вигідно відрізняє від подібних сервісів також наявність віртуальної інтерактивної дошки, що дозволяє писати, малювати, креслити, щось виділяти і працювати всім учасникам відеоконференції. Можна упевнено стверджувати, що освоєння цієї платформи належить до важливих досягнень набуття корисного практичного досвіду.

Становлення іншомовної інформаційної компетенції як мети іншомовної освіти визначає пошук шляхів її ефективного формування та розвитку. Використання комп'ютерних технологій у навчанні іноземних мов призводить до змін у підходах до організації навчального процесу, передбачає проектування нового освітнього середовища, створення онлайн-курсів та навчальних матеріалів. Інформаційні та комунікаційні технології відносять до сучасних педагогічних технологій, що сприяють сприйняттю й оволодінню іншомовним матеріалом, дозволяють зробити процес навчання іноземної мови більш раціональним і продуктивним. Використання ІКТ у навчальному процесі є одним із важливих аспектів навчання іноземних студентів. Навчання із застосуванням мультимедіа відрізняється від традиційного, передусім, своєю інтерактивністю і тим, що передбачає активні стосунки у процесі засвоєння знань. Новий вид пізнавальної діяльності сприяє активізації мовної практики та розвитку пізнавальної діяльності студентів, формуванню умінь самостійно здійснювати пошук і орієнтуватися в потоці інформації. Навчальний процес дає також змогу реалізувати комплекс методичних, дидактичних, педагогічних і психологічних принципів, а процес пізнання зробити більш цікавим і творчим.

У процесі навчання іноземних студентів застосовуються різноманітні цифрові освітні ресурси: робота з аудіо-, відеоматеріалами, створення презентацій, робота із комп'ютерними навчальними програмами, електронне спілкування; аудіозаписи, відеофільми, мультимедійні презентації, комп'ютерні програми, електронні книги, підручники, довідники, енциклопедії, словники, ресурси Інтернету, електронна пошта [11, с. 290], презентації в Power Point, онлайн тести, навчальні програми, електронні підручники, навчальні Інтернет ресурси, які мотивують і націлюють студентів на успішні результати. Аудіо- та відеоматеріали представлені художніми та документальними фільмами, відеофільмами та їх фрагментами, відеозаписами телепередач, телешоу, теленовін, мультфільмів. До візуальних матеріалів (відеограм) належать фото, картинки, малюнки, плакати, ігри, прагматичні країнознавчі матеріали (афіші, квитки, рахунки, реклами тощо), різноманітні дидактичні матеріали. Усе це складає колективний банк методичних матеріалів і індивідуальну методичну колекцію сучасного викладача. Усі навчальні Інтернет-ресурси спрямовані на пошук, відбір, класифікацію інформації, створення сприятливих умов для індивідуальної, групової та фронтальної роботи зі студентами, допомагають вести урок в ігровій формі, зробити його нестандартним, креативним, цікавим. Сучасні інформаційні технології дають змогу максимально проявити студентам свої творчі здібності, з легкістю опанувати навчальний матеріал, зробити процес навчання невимушеним і захоплюючим. Інтернет-ресурси допомагають формувати вміння та мовленнєві навички, засвоювати лексику та граматику, забезпечують зацікавленість, сприяють різноманітності процесу обробки та сприйняття матеріалу. Отже, можливість залучити аудіо- та відеоматеріали надає велику перевагу навчанню, яке здійснюється онлайн, а великий соціокультурний, комунікативний, мовний і мовленнєвий потенціал аудіо- та відеоконтенту робить незамінними ці засоби навчання іншомовного спілкування.

Сучасні інформаційні технології також широко використовують для організації *самостійної роботи* студентів, яка є невід'ємною частиною навчального процесу. Самостійна робота — визначальний та обов'язковий вид діяльності студентів в умовах реалізації онлайн-навчання, в основі якої чітко спланована робота студентів із методичним забезпеченням, що включає традиційні джерела, електронні освітні ресурси, мультимедійні навчальні матеріали, навчально-методичні матеріали. На самостійне вивчення виносяться теми, які, за нестачею часу, не розглядають на уроці або пропонують студентам з метою отримання додаткових знань, розширення мовної та комунікативної компетенції на базі вивченого матеріалу.

Навчання іноземного здобувачів вищої освіти всіх рівнів і етапів навчання (від навчального етапу до вищого освітнього рівня) здійснюється в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова. Мовну підготовку іноземного контингенту (іноземних слухачів, бакалаврів, магістрів, аспірантів і стажистів) забезпечують висококваліфіковані фахівці-філологи з 1971 року. За цей період було накопичено великий досвід у сфері підготовки іноземних громадян, а також сформовані традиції навчання і виховання іноземної молоді.

У дослідженні було використано досвід організації онлайн-навчання та проведення онлайн-занять з іноземними студентами, який було набуто за цей період. Мовна підготовка іноземців носить практико-орієнтований характер і, відповідно до навчальних і тематичних планів, включає вивчення

практичного курсу іноземної мови, що вивчається: практичні заняття, семінари, самостійну роботу, їх планування й організацію, проведення модулних контрольних робіт і тестових завдань, підготовки до підсумкової атестації, організацію та проведення заліків та іспитів. Практичні заняття проводяться за розкладом, у повній відповідності до тем і розділів робочих програм і силябусів у режимі реального часу та в умовах онлайн-навчання. Така організація навчального процесу підтвердила свою ефективність і зберігається в умовах дистанційного, змішаного й онлайн-навчання.

Зазначимо, що методичне забезпечення відіграє значну роль в організації навчального процесу, тому саме забезпеченню ми приділяємо велику увагу. Необхідні умови для здійснення продуктивної мовної та комунікативної практики в рамках мовних дисциплін створюються за допомогою методичного забезпечення й супроводу навчальної діяльності іноземних студентів. Викладачі постійно працюють у напрямку створення навчальної літератури: підручників, навчально-методичних посібників, методичних рекомендацій у друкованому й електронному форматах. Навчально-методичну літературу використовують у форматі традиційного навчання, дистанційного, онлайн-навчання та для самостійної роботи, що дає змогу студентам опрацювати матеріали та виконувати завдання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Онлайн-навчання іноземних студентів стає невід'ємною частиною сучасного освітнього простору. У сучасному освітньому процесі особливої актуальності набуває застосування інформаційних технологій. Інноваційні підходи до організації та змісту мовної підготовки іноземних студентів сприяють підвищенню ефективності, оптимальності та інтенсифікації навчального процесу. Онлайн-навчання відповідає задачі формування загальнокультурних і професійних компетентностей майбутніх фахівців. Інноваційні моделі академічної діяльності створюються на базі нових освітніх технологій з урахуванням загальних вимог до навчального процесу, організації взаємодії викладачів і студентів, що спрямовано на вирішення сучасних освітніх завдань.

Література

1. Безлюдний Р. О., Павлюк В. І. Навчання іноземних мов студентів немовних спеціальностей за допомогою ІКТ. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 34. Т. 1. С. 166–169. DOI : 10.32843/2663- 6085/2021/34–1.31.
2. Біденко Л., Кисельова Г. Досвід використання електронних ресурсів на початковому етапі навчання української мови як іноземної. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 29. Т. 1. С. 203–209. DOI : 10.24919/2308–4863.1/29.209312.
3. Биков В., Спирін О., Пінчук О. Сучасні завдання цифрової трансформації освіти. *Вісник кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття»*. Вип. 1. С. 27–36. DOI: 10.35387/ucj.1(1).
4. Жалдак М. І. Про деякі методичні аспекти навчання інформатики в школі та в педагогічному університеті. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Педагогіка*. 2005. № 6. С. 17–24.
5. Кецик-Зінченко У. В. Особливості професійно-орієнтованого навчання іноземної мови студентів немовних спеціальностей. *Молодь і ринок*. 2019. № 9 (176). С. 101–106.
6. Методика навчання іноземних мов та культур / Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін. / [заг. ред. С. Ю. Ніколаєва]. Київ : Ленвіт, 2013. 590 с.
7. Осадчий В. В., Осадча К. П. Сучасні реалії і тенденції розвитку інформаційно-комунікаційних технологій в освіті. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2015. Т. 48. Вип. 4. С. 47–57. DOI : 10.33407/itlt.v48i4.1252.
8. Степанов Є. М. Дистанційне онлайн-навчання іноземних мов як актуальна проблема. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : ОНУ, 2022. Вип. 29. С. 239–257.
9. Ушакова Н. І., Тростинська О. М., Дубічинський В. В. Концепція мовної підготовки іноземців у ВНЗ України. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки*. Харків, 2011. Вип. 19. С. 136–146.
10. Цепко Т. А., Андросюк Г. Л. Сучасні тенденції у викладанні англійської мови у закладах вищої освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2020. № 21. С. 39–43. DOI : 10.32843/2663- 6085/2019.21.3–8.
11. Цуркан М. В., Греб М. М., Львів А. В. Використання засобів ІКТ у процесі навчання української мови іноземних студентів-медиків. *ITLT*. 2021. Т. 83. Вип. 3. С. 288–300. DOI : 10.33407/itlt.v83i3.3517.

References

1. Bezlyudnyy, R. O., Pavlyuk, V. I. (2021), "Teaching foreign languages to students of non-language specialties with the help of ICT technologies", *Innovative Pedagogy* ["Navchannya inozemnykh mov studentiv nemovnykh spetsial'nostey za dopomogoyu ІКТ", *Innovatsiyna pedahohika*], Vol. 34, No. 1, pp. 166–169.
2. Bidenko, L., Kysel'ova G. (2020), "Experience of the use of electronic resources at the initial stage of learning Ukrainian as a foreign language", *Humanities Science Current Issues* ["Dosvid vykorystannya elektronnykh resursiv na pochatkovomu etapi navchannya ukrains'koi movy yak inozemnoi", *Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk*], Drohobych, Vol. 29, No. 1, pp. 203–209.
3. Bykov, V., Spirin, O., Pinchuk, O. (2020), "Modern tasks of digital transformation of education", *UNESCO Chair Journal «Lifelong Professional Education in the XXI Century»* ["Suchasni zavdannia tsyfrovoi transformatsii osvity", *Visnyk kafedry YUNESKO «Nepererвна profesiina osvita XXI stolittia»*], Issue 1, pp. 27–36. DOI : 10.35387/ucj.1(1).
4. Zhaldak, M. I. (2005), "About Some Methodological Aspects of Training to Computer Science in High School and in Pedagogical University", *The Scientific Issues of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Ser-*

ries : *Pedagogy* ["Pro deyaki metodychni aspekty navchannya informatyky v shkoli ta v pedahohichnomu universyteti", *Naukovi zapysky Ternopil'skoho nationalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Pedahohika*, No. 6, pp. 17–24.

5. Ketsyk-Zinchenko, L. (2019), "Features of profession-oriented foreign language teaching for students of non-linguistic faculties", *Youth and market* ["Osoblyvosti profesiyno-oriyentovanoho navchannya inozemnoyi movy studentiv nemovnykh spetsialnostey", *Molod' i rynek*], vol. 9 (176), pp. 101–106.

6. Nikolayeva, S. Yu. (2013), *Methodology of Teaching Foreign Languages and Cultures* [*Metodyka navchannya inozemnykh mov ta kultur*], Lenvit Publishing, Kyiv, 590 p.

7. Osadchyy, V. V., Osadcha, K. P. (2015), "Modern realities end trends of information and communication technologies in education", *Information Technologies and Learning Tools* ["Suchasni realii i tendentsii rozvytku informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy v osviti", *Informatsiyni tekhnolohiyi i zasoby navchannya*], Vol. 4 (48), pp. 47–57.

8. Stepanov, Ie. M. (2022), "Distance online learning of foreign languages as an urgent problem", *Opera in linguistica ukrainiana* ["Dystantsiye onlayn-navchannya inozemnykh mov yak aktualna problema", *Zapysky z ukrajinskoho movoznavstva*], Odessa I. I Mechnikov National University, Odessa, vol. 29, pp. 239–257.

9. Ushakova, N. I., Trostynska, O. M., Dubichynskyy, V. V. (2011), "The conception of language training of foreigners in Ukrainian universities", *Teaching Languages at Higher Institutions. Intersubject Relations* ["Kontseptsiya movnoyi pidhotovky inozemtsiv u ZVO Ukrainy", *Vykładannia mov u vyshchykh navchalnykh zakladakh osvity na suchasnomu etapi. Mizhpredmetni zvyazky*], Kharkiv, Vol. 19, pp. 136–146.

10. Tsepko, T. A., Androsiuk, H. L. (2020), "Modern trends of teaching English in universities", *Innovative Pedagogy* ["Suchasni tendentsiyi u vykladanni anhliyskoyi movy u zakladakh vyshchoyi osvity", *Innovatsiyna pedahohika*], Issue 1, pp. 39–43. DOI: 10.32843/2663 6085/2019.21.3–8.

11. Tsurkan, M. V., Hreb, M. M., Il'kiv, A. V. (2021), "Using ICT in teaching Ukrainian language to foreign medical students", *Information Technologies and Learning Tools* ["Vykorystannya zasobiv IKT u protsesi navchannya ukrajinskoyi movy inozemnykh studentiv-medykiv", *Informatsiyni tekhnolohiyi i zasoby navchannya*], Vol. 83 (3), pp. 288–300. DOI: 10.33407/itlt.v83i3.3517.

Irina V. CHERNOVALIUK,

Candidate of Philology (Ph.D.), Associate Professor of the Department of Ukrainian language and Linguistic Training for Foreigners, Odessa I. I Mechnikov National University; 24/26, Frantsuzky blvd., Odessa, 65082, Ukraine; e-mail: i.chernovaluk1@gmail.com; ORCID ID: 0000–0003–2924–4036

PROSPECTS OF ONLINE LEARNING FOR FOREIGN HIGHER EDUCATION ACQUIRES

Summary. *The purpose* of the study is to consider the features of online learning as a linguistic and didactic category of the modern educational space, to determine its main characteristics and methodological possibilities for its implementation in the education of foreign students. *The object* of the study is the process of online education of foreign students in higher education institutions. *The subject* of the study is the organization of the process of online education of foreign students and the content of its methodology. *The main methods* of research: analysis of scientific literature, questionnaires, testing, interviews with participants in the educational process, analysis of the content of educational programs and training plans, study of the learning experience of foreign students taking into account professional orientation. *The research material* was the theoretical works of linguists, methodologists, practicing teachers, as well as real online learning. *The results* of the research can be used in the process of designing a model of online education for foreign students, in improvement of a concept for the development of foreign students' language training, aimed at perfecting the system itself, improving the quality of education and training highly qualified specialists. *The practical significance* of the research consists in substantiation of pedagogical ways of perfecting and improving foreign language training of students and the conditions for their implementation in the educational process of a modern educational institution of higher education, the application of research data in the development of educational and methodological support, methodological materials and lecture courses for foreign students. The paper draws *conclusions* regarding the effectiveness of the use of new modern technologies and information and communication technologies for the purpose of developing and improving the language training system of foreign students. *The prospects* for creating effective online education for foreign students and using all the didactic possibilities of information and communication technologies have been clarified.

Key words: online learning, foreign students, language training, higher education, distance learning, blended learning, information and communication technologies.

Статтю отримано 30.09.2022 р.

Українською, англійською, російською мовами.

Свідоцтво про реєстрацію в Державному комітеті телебачення і радіомовлення України КВ № 8932 від 6 липня 2004 р.

Журнал «Мова» постановою президії ВАК України № 1–05/6 від 12 червня 2002 р. включено до переліку № 10 наукових фахових видань України. Тричі перереєстровано: Постановою президії ВАК України № 1–05/8 від 22.12.2010 р.; Наказом МОН України № 1328–05/8 від 21.12.2015 р.

Наказом МОН України № 409 від 17.03.2020 р. журнал «Мова» включено до переліку фахових наукових видань категорії «Б».

З 2014 р. журнал «Мова» індексують у міжнародній науково-метричній системі Index Copernicus (ICV 2014 : 67,85; 2015 : 65,51; 2016 : 68,55; 2017 : 94,36; 2018, 2019, 2020, 2021 : 100,00), а також у науково-метричних системах Ulrich's Periodicals Directory, Ukrainian Scientific Journals (USJ), Google Scholar, Slavic Humanities Index. Журнал «Мова» входить до бібліометричних інформаційних баз «Україніка наукова», Scientific Periodicals in National Library of Ukraine Vernadsky, Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Slavic Humanities Index. Зміст статей журналу відображено у випусках українського реферативного журналу «Джерело». Журнал «Мова» є учасником міжнародного проекту громадських знань Open Journal Systems.

Рекомендовано до друку вченою радою Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Протокол № 5 від 27.12.2021 р.).

Тираж 100 прим. Зам. № 126.

Адреса редакції / Адрес редакции / Address: Французький бульвар, 24/26, кімн. 113, м. Одеса, 65058, Україна
Телефон / Phone: +38 096 496–64–06; +38 095 866–32–87 Факс / Fax: +38 (048) 746–51–14
E-mail: stepanov.odessa@gmail.com; stepanov175@163.com; n.arefieva@onu.edu.ua

Видавництво і друкарня «Астропринт». м. Одеса, 65091, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 33–07–95, 37–14–25, 33–07–17, (048) 7–855–855
www.astroprint.odessa.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.

ISSN 2307—4558; ISSN 2414—9489. Мова. 2022. № 38. 1–92.